

LEVÉLTÁRI SZEMLE

71. évfolyam

2021. 2. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2020. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól
- Szabó Magda írásainak hiteles forrásai
- Magyar Akadémikusok Névmutatója 1825–1965
- A magánélet dokumentációs univerzuma
- Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből
- Az Év Levéltári Kiadványa 2020

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

71. évfolyam ▪ 2021. 2. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Cseh Gergő Bendegúz	
Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet	
2020. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól	5

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

Szendiné Orvos Erzsébet	
„...a Valamikort konzerválni, hogy az Igaz, igaz legyen...”	
<i>Szabó Magda írásainak hiteles forrásai</i>	18
Zsidi Bernát	
Magyar Akadémikusok Névmutatója 1825–1965	
<i>Egy „hasznos, hézagpótló és időszerű kiadvány” útja a kiadástól a bevonásig</i>	42

MŰHELYMUNKÁK

Nagy Ágnes	
A magánélet dokumentációs univerzuma	
<i>Elméleti megfontolások és gyakorlati tapasztalatok</i>	
<i>a magániratgyűjtés terepén</i>	56
Schmidt Anikó	
Gyűjtőköri munka a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában	82

MÉRLEG

Tóth Ágnes: Németek Magyarországon 1950–1970	
(Apró Erzsébet)	91

HÍREK

Az elődök nyomában	
<i>Az Archivnet megalapítása és első 20 éve</i>	
(L. Balogh Béni)	95
Krónika – Válogatás a levéltári élet híreiből	
(Világi Dávid)	97
Az Év Levéltári Kiadványa 2020	
(Németh Ágnes)	103

IN MEMORIAM

Kecskeméti Károly (Körmendy Lajos)	106
------------------------------------	-----

Apró Erzsébet, ny. főlevéltáros

Cseh Gergő Bendegúz, főigazgató

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Körmendy Lajos, ny. főlevéltáros

L. Balogh Béni, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár

Nagy Ágnes, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Németh Ágnes, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Schmidt Anikó, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Szendiné Orvos Erzsébet, igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

Világi Dávid, gyűjteményvezető

- Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény

Zsidi Bernát, fiatal kutató

- Akadémiai Levéltár

Cseh Gergő Bendegúz

Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2020. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól

A Levéltári Szakfelügyelet 2020. évi tevékenysége

A Levéltári Szakfelügyelet 2020-ban is a Levéltári Kollégiumról és a levéltári szakfelügyeletről szóló 7/2002 (II. 27.) NKÖM rendelet alapján végezte tevékenységét, és ellenőrizte az 1995. évi LXVI. törvényben (Ltv.), valamint a 27/2015. (V.27.) EMMI rendeletben (R.) megfogalmazott szakmai követelmények teljesülését.

A szakfelügyelet 2020. évi ellenőrzési munkájának alapját a vezető szakfelügyelő által összeállított, a Levéltári Kollégium egyetértésével és az Emberi Erőforrások Miniszterének jóváhagyásával kiadott Ellenőrzési Terv képezte, amelyet minden hazai működő közlevéltár és nyilvános magánlevéltár előzetesen megkapott.

Az ellenőrzésbe bevont levéltárak körét – az elmúlt évek gyakorlatához hasonlóan – a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) által az Ltv. 17. § (2) c) pontja szerint vezetett nyilvántartás határozta meg. Ebben a nyilvántartásban az éves munkaterv összeállításakor továbbra sem szerepelt az Ltv.-ben nevesített Földügyi és Távérzékelési Levéltár, illetve a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, ezért a vizsgálat ezekre az intézményekre nem terjedt ki. A tavalyi ellenőrzéshez képest a vizsgált intézmények száma változatlan maradt: a vezető szakfelügyelő és a közlevéltári szakfelügyelők 2020-ban összesen 47 hazai közlevéltárat ellenőriztek.

A negyven hazai nyilvános magánlevéltárat két magánlevéltári szakfelügyelő ellenőrzi. A 2014-ben megfogalmazott és elfogadott ellenőrzési stratégia alapján a nyilvános magánlevéltárak teljes körét három év alatt ellenőrzi a szakfelügyelet, ezután – vagyis 2021-ben – új tematika alapján új ellenőrzési ciklus kezdődik.

2020-ban a következő nyilvános magánlevéltárak ellenőrzésére került sor:

- Csornai Premontrei Prépostság Levéltára
- Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegyei Levéltár
- Győri Egyházmegyei Levéltár
- Prímási Levéltár (Esztergom)
- Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
- Miskolci Egyházmegye Levéltára

- Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Debrecen)
- Baranyai Református Egyházmegye Levéltára
- Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
- Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Levéltára
- Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény Levéltára
- Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltár
- Soproni Evangélikus Egyházközség Levéltára
- Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár.

A vizsgálatokról készült jelentéseket a levéltár vezetőjének esetleges kiegészítő véleményével együtt a szakfelügyelők megküldték a vezető szakfelügyelőnek, aki azt – saját megjegyzéseivel együtt – továbbította a levéltár fenntartójának.

Az év során a fenntartó minisztérium egy esetben rendelt el rendkívüli vizsgálatot: a győri Széchenyi István Egyetem levéltár-alapítási kérelme alapján a vezető szakfelügyelő ellenőrizte a Levéltári Törvény 15. § (1) bekezdésében foglalt követelmények teljesülését. A 2020 nyarán személyes látogatás keretében lezajlott vizsgálat eredményeként az Emberi Erőforrások Minisztériuma engedélyezte az új felsőoktatási levéltár megalapítását.

A levéltári szakfelügyelet másik fontos feladatköre a levéltári selejtezések ellenőrzése és jóváhagyása. 2020-ban összesen 42 esetben érkezett selejtezési terv, illetve selejtezési jegyzőkönyv az illetékes szakfelügyelőkhöz (alkalmanként több is), akik ezt véleményezték (szükség esetén ellenőrizték vagy módosításukat kezdeményezték), majd a jogszabályoknak megfelelő terveket és jegyzőkönyveket javaslatukkal együtt továbbították jóváhagyásra a vezető szakfelügyelőnek. Az elmúlt évek többé-kevésbé növekvő tendenciája ebben az évben is megfigyelhető volt, hiszen 2016-ban 20, 2017-ben 36, 2018-ban 44, 2019-ben pedig 37 alkalommal érkezett selejtezési terv vagy jegyzőkönyv a szakfelügyelethez.

Pénzügyi háttérét tekintve a Levéltári Szakfelügyelet 2015 óta lényegében változatlan költségvetési forrással rendelkezik: működésének költségeire az EMMI által biztosított, évi cca. 12 millió Ft-os támogatás szolgál, amely összeg nagyobb részét, hozzávetőleg 10,35 millió Ft-ot a szakfelügyelők díjazása és járulékai teszik ki. A fenti keretek között a Levéltári Szakfelügyelet pénzügyi helyzete és infrastrukturális ellátottsága a Magyar Nemzeti Levéltár együttműködésének köszönhetően az év során – az előző éveknek megfelelően – rendezett volt, bár díjazása az elmúlt két ciklusban változatlan mértékű volt. A szakfelügyelet adminisztrációs feladatait továbbra is a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársa, Morvay Diana látja el.

Az év során változás történt a szakfelügyelői karban. Miután dr. Melega Miklóst 2019-ben önkormányzati képviselővé választották, az EMMI állásfoglalása szerint ezen új pozíciója összeférhetetlenné vált a szakfelügyeleti tevékenységgel. 2020 tava-

szától a vezető szakfelügyelő előterjesztése alapján dr. Jakab Réka, az MNL Veszprém Megyei Levéltára (jelenleg már Budapest Főváros Levéltára) munkatársa kapott megbízást a szakfelügyelői teendők ellátására.

A levéltári szakfelügyelet 2020. évi munkaprogramját a vezető szakfelügyelő (dr. Cseh Gergő Bendegúz), kilenc közlevéltári szakfelügyelő (Batalka Krisztina, Katona Klára, dr. Kovács Melinda, Tóth Eszter, dr. Csízi István, Káli Csaba, dr. Jakab Réka, Sáfár Gyula, dr. Sipos András), két magánlevéltári szakfelügyelő (dr. Lakatos Andor, dr. Szabadi István), valamint a szakfelügyeleti titkár (Morvay Diana) hajtotta végre.

A 2020 márciusában kitört koronavírus-járvány több tekintetben hátráltatta ugyan a szakfelügyeleti vizsgálatok elvégzését, de az egész évet tekintve alapvetően nem tette lehetetlenné a munka elvégzését. Az év első felében az írásban megküldött kérdésekre még az esetlegesen otthoni munkavégzésen lévő levéltári vezetők is érdemben tudtak válaszolni, a szakfelügyelők pedig ennek alapján össze tudták állítani jelentéseiket. A második félévi vizsgálatok esetében egyes levéltárakban jelentett ugyan némi késlekedést a helyszíni ellenőrzések megszervezése, de az intézmények döntő többségében ekkor már meg lehetett szervezni a személyes vizsgálatot is.

Közlevéltárak ellenőrzése

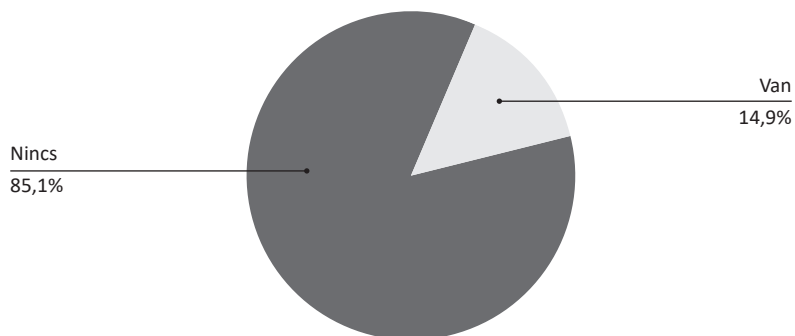
A Levéltári Szakfelügyelet 2020–2024 közötti Stratégiai Tervével összhangban a 2020. évi ellenőrzés célja alapvetően a levéltári belső feldolgozó munka, különösen a rendezés, segédletkészítés, adatbázis-építés, illetve a levéltári nyilvántartások vezetésének vizsgálata volt. A levéltárak által szolgáltatott adatok, illetve a szakfelügyelők helyszíni tapasztalatai alapján a szakmai munka meghatározott területein az alábbi általános kép rajzolódott ki.

- *Létezik-e intézményi koncepció, stratégia vagy többéves átfogó terv a rendezés, a segédletkészítés és/vagy az adatbázis-építés céljaira és módszereire, ütemezésére vonatkozóan?*

A számszerű adatokat tekintve ezen a téren meglehetősen kedvezőtlen kép alakulhat ki a hazai közlevéltári szféra tekintetében, hiszen összességében a 47 vizsgált intézmény kevesebb mint 15%-ában, összesen 7 intézményben készült vagy állt rendelkezésre ilyen vonatkozású dokumentum a vizsgált időszakban. Ez értelemszerűen nem jelenti azt, hogy az intézmények ekkora többsége koncepció vagy rövidebb-hosszabb távú terv nélkül végzi a levéltári rendezési, segédletkészítési feladatokat. Kiemelendő egyrészt, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményei rendelkeznek átfogó, összintézményi rendezési stratégiával. A magyar közlevéltári szféra jelentős részét (az intézmények számát tekintve közel felét, az őrzött iratanyag

mennyiségét tekintve 80%-át) lefedő MNL 2016–2020 közötti időszakra vonatkozó középtávú rendezési stratégiáját 2015. december 15-én adta ki az intézmény akkori főigazgatója. A középtávú stratégiában megfogalmazott alapvető célok és prioritások nyilvánvalóan iránymutatóak a tagintézmények számára, részben ennek okán sem készült egyedi, intézményspecifikus koncepció vagy stratégia a legtöbb megyei levéltárban. A Magyar Nemzeti Levéltár iratanyagának egységes szempontú feldolgozását segíti továbbá az összintézményi hatállyal kiadott *Digitalizálási és Mikrofilmzési Szabályzat*, valamint egy *Digitalizálási Stratégia* is. Figyelembe véve az egyes tagintézmények hagyományait, megöröklött vagy kialakult sajátosságait, az iratanyag jellegének és feldolgozottságának igen eltérő mértékét vagy a raktári kapacitások különbözőségeit az egyes levéltárak saját stratégiai tervezése és ennek írásba foglalása mindenképpen hasznos és szükséges lépés lehetne a jövőben. Az egyes levéltárak stratégiai tervezése kapcsán érdemes megemlíteni azt is, hogy az éves levéltári munkatervek vagy az intézményvezetői koncepciók majd mindenütt tartalmazznak elemeket a rendezési és segédletkészítési munkálatok végzésére vonatkozóan, ezek azonban – mint azt az alábbi grafikon is szemlélteti – ritkán állnak össze többéves, írásban rögzített stratégiai dokumentummá. Kiemelendő ugyanakkor az is, hogy a kisebb közlevéltárakban – jellemzően a felsőoktatási intézmények levéltáraiban – gyakorlatilag sehol sem készült ilyen dokumentum egyrészt a személyi erőforrások – és ezzel összefüggésben a rendezésre fordítható energiák – szűkössége, másrészt a kompetens jóváhagyó vezető hiánya miatt.

Segédletkészítési, rendezési koncepció vagy stratégia

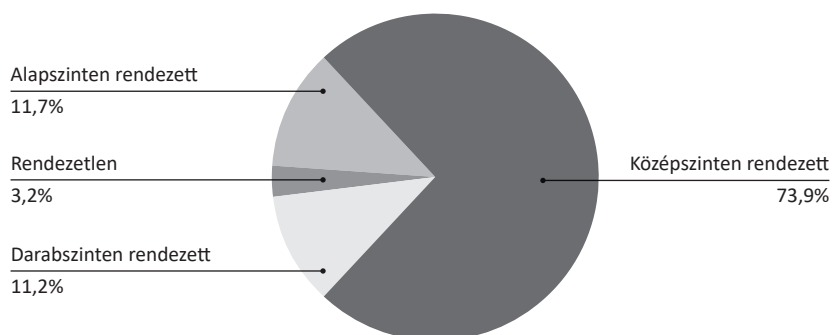

- *Mennyi a rendezetlen, az alap-, a közép- és a darabszinten rendezett iratanyag mennyisége és aránya? Mennyit változott ez a vizsgált időszakban?*

A hazai közlevéltárak a levéltárvezetők adatszolgáltatásai alapján 2020-ban valamivel több mint 405 ezer ifm mennyiségű iratot őriztek. Ezen iratok rendezettség szerinti

megoszlása azt mutatja, hogy a közlevéltári iratanyag döntő többsége, közel 300 ezer ifm (pontosan 299 406,65 ifm) középszinten rendezettnek tekinthető, ez a teljes mennyiség mintegy 74%-a. Alapszinten rendezett 47 ezer ifm (pontosan 47 487,6 ifm), vagyis az összmennyiség közel 12%-a, darabszinten pedig 45,5 ezer ifm, vagyis hozzávetőleg 11%. Az adatszolgáltatások szerint a hazai közlevéltári iratanyag közel 3,2%-a, 12 747 ifm tekinthető rendezetlennek. Az iratanyag rendezettségének változását sajnálatos módon az adatszolgáltatások következetlenségéből, a KULTSTAT-rendszer változásából és a 2018 után bekövetkezett korrekciókból következően nem lehet egyértelmű statisztikai adatokkal illusztrálni. Általánosságban elmondható, hogy a legtöbb közlevéltárban néhány százalékkal növekedett a középszinten rendezett iratanyag aránya, ez nyilvánvalóan összefüggésben állhat a Magyar Nemzeti Levéltár középtávú rendezési stratégiájában megfogalmazott prioritásokkal, ezzel párhuzamosan pedig hasonló arányban csökkent az alapszintű rendezettségű irategyüttesek aránya. A rendezetlen iratanyagok egyébként is viszonylag alacsony aránya nem csökkent érdemben, a darabszintű rendezettséget is csak minimális mértékben sikerült emelni az intézmények döntő többségében.

A rendezettség szintje a közlevéltárakban (2020)

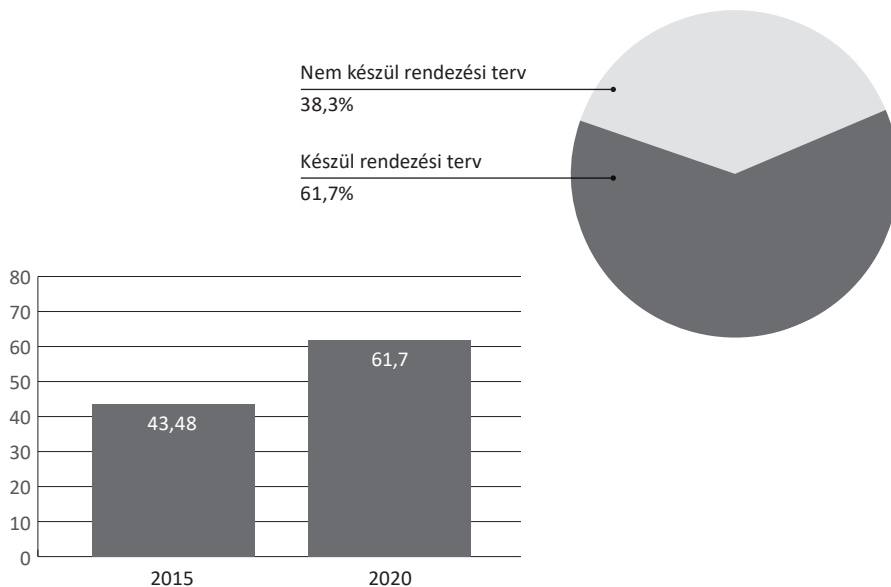
- *A rendezési munkálatokat jóváhagyott rendezési tervek alapján végzik-e a levéltár munkatársai? Teljesültek-e a R. 27.§ (2)-(3) bekezdésének előírásai?*

A szakmai követelményrendelet minden hazai közlevéltár számára kötelező jelleggel írja elő: „A levéltári anyag rendezését írásban rögzített, szakmai vezető által jóváhagyott rendezési terv alapján kell végezni, amelynek egy példányát a fond dossziében kell elhelyezni.” Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy ezen a téren komoly elmaradás volt tapasztalható a jogszabályi előírásoktól, amelynek több okát is feltárta egyebek mellett a szakfelügyelet is. A mostani vizsgálat azt mutatta ki, hogy a hazai közlevéltárak közel 40%-ában (pontosan 38,3%) egyáltalán nem készülnek rendezési tervek az ilyen típusú levéltári munkákhoz. A leggyakoribb ok a fenti mulasztásra,

hogy a közlevéltárak jelentős része – elsősorban a felsőoktatási levéltárak – legfeljebb néhány fős, de több helyütt még egy teljes státuszt sem kitevő (részfoglalkoztatott) munkatársi létszámmal dolgoznak. Ezekben az intézményekben nincs olyan szakmailag kompetens vezető, aki érdemben elbírálná a levéltáros által esetleg készített rendezési tervet, így a jóváhagyás üres formalitásnak számítana. Általában ezen kis létszámú intézményekben egyébként is kevés a szabad munkaerő-kapacitás arra, hogy komolyabb, strukturális rendezési feladatokat tervezhetnének, az itteni munkálatok leggyakrabban a szerves fondok átvétel utáni ellenőrző rendezésében merülnek ki. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy nem csupán ezen intézményekben mellőzik a rendezési tervek készítését: hat megyei levéltárban is azt tapasztalták a szakfelügyelők, hogy vagy egyáltalán nem történik ilyen jellegű tervezés, vagy csak a rendezési munkák egy részében mutatható ki. Érdemes kiemelni viszont, hogy az összes városi levéltárban (Győr, Székesfehérvár, Tatabánya, Vác) a rendezési munkákat rendezési tervek alapján végzik a munkatársak.

2015 óta komoly pozitív elmozdulás figyelhető meg e téren, hiszen akkor még csak a közlevéltárak 43%-a folytatott jogszabály szerinti gyakorlatot a rendezési tervekkel illetően, 2020-ban viszont már közel 62%-os ez az arány. (A vizsgálatok során mindkét esetben a pozitív esetek közé soroltuk azokat az intézményeket is, amelyekben nem minden esetben, csak nagyobb, strukturális átszervezést is jelentő rendezési munkálatok megkezdése előtt készítik a rendezési tervet, így szigorú értelemben véve a követelmény teljesülése rosszabb arányúnak tekinthető.)

Rendezési tervek készítése a közlevéltárakban

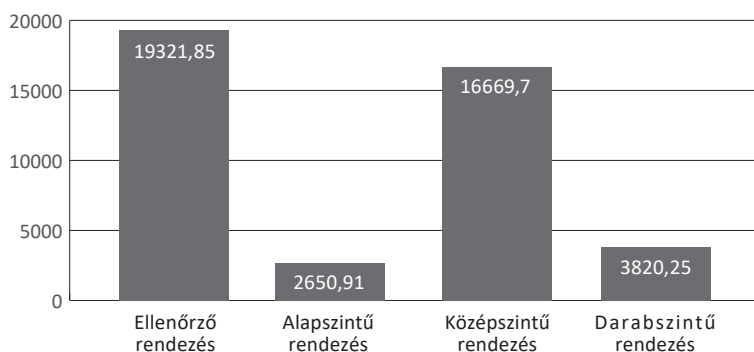

- *Milyen mennyiségű iratanyagon végeztek ellenőrző, alapszintű, középszintű, illetve darabszintű rendezést az elmúlt öt évben?*

Az elmúlt öt évben a magyarországi közlevéltárakban összesen 42 493 ifm mennyiségű anyagon végeztek valamilyen szintű levéltári rendezést a munkatársak, vagyis az összes iratanyag több mint 10%-a esetében történt ez meg. A rendezések leggyakoribb okaként az új anyagok átvétele során történt ellenőrzést, a kutatói érdeklődésre számot tartó iratok hatékonyabb megismerését, a sikeresebb adatszolgáltatást, a különböző kutatási és adatbázisépítési projektekre való előkészítést, valamint a fondszerkesztési alapelveknek való megfelelést jelölték meg az intézményvezetők. A fenti prioritásokból is következően legmagasabb arányban ellenőrző rendezést végeztek a levéltárakban (19 321,85 ifm), ezután pedig a középszintű rendezés mennyisége következik (16 669,7 ifm). Ez utóbbi nyilvánvalóan következik a szakmai követelményrendelet 27. § (6) bekezdésének előírásából („A levéltári anyagot a nyilvántartás megbízhatósága és a használhatóság elősegítése érdekében legalább középszinten, a minősített adatot tartalmazó levéltári anyagot darabszinten kell rendezni”), illetve az MNL által központilag megfogalmazott rendezési alapelvekből.

Levéltári rendezések (2015–2019)

- *Zajlott-e levéltári selejtezés a vizsgált időszakban? Ha igen, hány alkalommal és milyen mennyiségben?*

A vizsgált időszakban a közlevéltárak többsége, összesen 32 intézmény (68%) egyáltalán nem végzett selejtezést az iratanyagában. A többi levéltár összesen 2357,47 ifm mennyiségű iratot selejtezett ki; ez a teljes őrzött iratmennyiség hozzávetőleg 0,5%-a. Mint azt a fenti kimutatás is alátámasztja, a selejtezések célja elsősorban nem a raktári férőhely bővítése volt, hiszen ezen a téren érdemi kapacitásbővülést nyilvánvalóan

nem sikerült elérni. A levéltári anyag selejtezése leggyakrabban duplumpéldányok, formanyomtatványok eltávolítását, valamint az iratmentések során selejtezetlenül beszállított iratanyagok „tisztítását” jelentette.

- *Vezetik-e a levéltárban a R. 30. § (2) bekezdésben foglalt nyilvántartásokat?*

A R. fenti paragrafusa határozza meg a kötelezően vezetendő levéltári nyilvántartásoknak a körét: törzskönyvi nyilvántartás, gyarapodási napló, fogyatéki napló, letéti napló, fondosszói, raktári nyilvántartás, kölcsönzési napló, illetve átmeneti napló. A szakfelügyelők ezen a területen meglehetősen kedvező tapasztalatokra tettek szert: a hazai közlevéltárak túlnyomó többsége, több mint 92%-a vezeti a fenti nyilvántartásokat még akkor is, ha némelyikükben akár éveken keresztül sem történik bejegyzés. Összesen négy olyan közlevéltárról tudni, ahol ezen nyilvántartási eszközök nem találhatók meg. Tovább javítja az arányt, hogy a néhány kivétel egyike a MOKK Közjegyzői Levéltár, amely esetében hosszú évek óta vitatott a 27/2015. (V.27.) EMMI rendelet érvényessége is. Fontos kiemelni, hogy ez a kedvező statisztika nem jelenti azt, hogy e nyilvántartások mindenütt naprakészek lennének és pl. a fondosszói esetében lefednék a teljes iratanyagot.

- *Amennyiben a R. 31. §-a szerint elektronikusan vezetik a nyilvántartásokat, teljesülnek-e az itt megfogalmazott követelmények?*

Továbbra is érvényes a szakfelügyelet azon korábbi tapasztalata – amelyet a mostani vizsgálat is megerősített –, hogy a fenti nyilvántartások elektronikusan vezetésével kapcsolatos követelményeket elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár és Budapest Főváros Levéltára által használt ScopeArchiv rendszer tudja biztosítani. A többi közlevéltár ezért praktikus okból elektronikusan használja nyilvántartásait, de azokat kinyomtatva hitelesíti és archiválja.

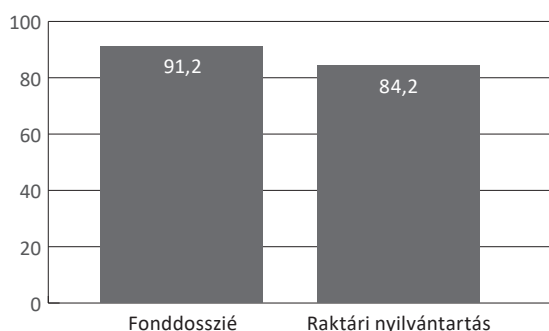
- *Teljesülnek-e a R. 32. § (2) bekezdésében megfogalmazott követelmények, amely szerint a közlevéltár az elektronikusan vezetett törzskönyvi nyilvántartást az MNL részére minden év február 28-áig átadja?*

A közlevéltárak közül a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeiben és Budapest Főváros Levéltárában a ScopeArchiv rendszer alkalmazása révén ez a feltétel automatikusan teljesül, a többi intézmény 69%-a teljesíti az átadás követelményét. Az egész közlevéltári szférára vonatkoztatva ez az arány több mint 87%-os.

- *Az iratanyag hány százaléka rendelkezik fondossziéval, illetve raktári nyilvántartással?*

A szakfelügyeleti ellenőrzések tanúsága szerint a közlevéltári szféra teljes iratanyagának több mint 91%-a (pontosan 91,2%) rendelkezik – legalább valamilyen tartalmú – fondossziéval, a raktári nyilvántartással való ellátottság pedig több mint 84%-os (pontosan 84,2%). Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy ezek az adatok részben elfedik a valóságot és meglehetősen kedvező képet nyújtanak a közlevéltárak nyilvántartásai tekintetében. Egy ilyen statisztikai kimutatás ugyanis nem tudja megjeleníteni, hogy egy adott intézmény mennyire alaposan, naprakészen és a kötelezően előírt tartalommal vezeti a fondossziékat, vagy esetleg csak formálisan tesz eleget a kötelezettségeknek. Ugyanígy a raktári nyilvántartások is nagyon sok esetben régi, gépelt raktári jegyzékeket takarnak, esetlegesen csak az átadás-átvételi jegyzéket „keresztelték át” raktári jegyzékekre, aztán pedig raktári nyilvántartásra.

Fondossziék és raktári nyilvántartások a közlevéltárakban (%)

- *Vezetik-e és közzéteszik-e a levéltárban a fondokról és állagokról készült leírást a R. 40. §-a szerint?*

A szakfelügyelők számára nyújtott tájékoztatás, valamint a szakfelügyelők tapasztalatai meglehetősen ellentmondásosak voltak ezen a téren, ami világosan jelzi, hogy a szakmai követelményrendelet fenti paragrafusának értelmezésével és teljesítésével kapcsolatban korántsem tapasztalható szakmai konszenzus a vizsgált időszakban. A R. 40. § (1) bekezdése hivatkozik arra, hogy ezeket a leírásokat a Levéltári Törvény alapján kiadott módszertani ajánlás szerint kell elkészíteni, ezt azonban a Magyar Nemzeti Levéltár csak 2019-ben tette közzé, így az értelemszerűen nem volt alkalmazható a vizsgált időszak nagyobb részében. A jogszabálynak és az ajánlásnak teljes mértékben megfelelő leírások a fenti okok miatt gyakorlatilag még sehol sem

készülhettek el. A korábban készült segédletek (repertóriumok, áttekintő raktári jegyzékek, különböző adatbázisok stb.) töredékesen tartalmazzák ugyan a szakmai követelményrendeletben megfogalmazott leírások bizonyos elemeit, mégsem felelnek meg annak teljes mértékben. Egyfelől a régebbi segédletek nagyon sokszor szabad szöveges leírások formájában készültek, így az ISAD/G szabványnak nem felelnek meg, másfelől pedig a R. szerinti adattartalom bizonyos elemei különböző helyeken „elszórva”, csak töredékesen publikálva lelhetők fel. További problémát jelent a levéltárak számára a személyi erőforrás hiánya, mivel a fenti tartalmú leírások elkészítésére vagy összeállítására a közlevéltárak nem rendelkeznek szabad munkaerő-kapacitással.

Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy például Budapest Főváros Levéltára évek óta készít az ISAD/G szabványnak megfelelő leírásokat, a vizsgált időszakban összesen 172 fond- és állagismertetés készült el 1977,8 ifm terjedelmű iratanyaghoz. Az elkészült ismertetőket hozzáférhetővé az e-levéltár portálon (www.eleveltar.hu) keresztül.

Hasonló leírások készítésére egyébként a már idehaza egyre szélesebb körben alkalmazott AtoM-szoftver (Access to Memory) is alkalmas, hiszen az megfelel a fenti nemzetközi levéltári szabvány követelményeinek. Az elmúlt években a hazai felsőoktatási levéltárak UNIVA-projektje (<http://univa.mflsz.hu>), az egyházi levéltárak ARCA-portálja (<https://arca.melte.hu>), illetve a városi levéltárak URBSA-adatbázisa (<https://urbsa.hu/>) egyaránt az AtoM-szoftver használatára épült, így a szakmai követelményrendelet fenti előírásainak teljesítése nem ütközne technikai akadályokba.

■ *Milyen levéltári adatbázisok készültek a vizsgált időszakban és milyen mennyiségben?*

Ezen a téren számos okból nagyon egyedi válaszok születtek a közlevéltárak körében. Egyrészt a kisebb közlevéltárak esetében excel-táblákon túlmenő adatbázis-építés nem alapozható az intézményi infrastruktúrára, sem pedig a munkatársak létszámára vagy felkészültségére. Bizonyos esetekben egy jól strukturált táblázatos adatfelvitel is tekinthető adatbázis-építésnek, nagyon gyakran azonban ezek az excel-formátumú adategyüttesek pusztán a korábbi word-táblázatok új megjelenési formái. A különbségtétel korántsem egyszerű és egyértelmű. További problémát jelent, hogy a nagyobb levéltári adatbázisok adott esetben már régóta épülnek és folyamatosan változnak, így a vizsgált időszakban, 2015 és 2019 között csak kisebb-nagyobb adatbővülés vagy dizájnváltság történt esetükben. A beérkezett válaszok alapján a közlevéltári szférában legkevesebb 290 különböző adatbázison vagy adatbázis-jellegű táblázaton dolgoztak a munkatársak, a rekordszám pedig több millióra tehető.

A nyilvános magánlevéltárak ellenőrzése

A nyilvános magánlevéltárak közül a fent felsorolt 14 intézmény ellenőrzésére került sor 2020-ban. A szakfelügyelői jelentések alapján az ellenőrzött területeken az alábbiak állapíthatók meg.

- *Teljesülnek-e a levéltári anyag őrzésére, illetve a levéltári raktárakra vonatkozó, a R. 19. §-ában megfogalmazott követelmények, különös tekintettel a klimatikus viszonyok folyamatos ellenőrzésére, valamint az iratórzó helyiségek tűzvédelmi és biztonságtechnikai felszereltségére?*

A 2020-ban ellenőrzött 14 nyilvános magánlevéltár esetében a tapasztalatok vegyesek, de általánosságban kedvezőek az iratanyag őrzési feltételei területén. A tizennégy levéltár mindegyikében biztonságos, zárt, száraz, tűzbiztos helyiségekben őrzik az iratanyagot, amelyet így a közvetlen károsodás veszélye sehol sem fenyeget. A legtöbb levéltárban a kellő tűzvédelem és behatolás elleni riasztás is biztosított. A meglátogatott helyszínek között légkondicionált raktár sehol sem található, ennek ellenére a tizennégy esetből tizenháromban a klimatikus viszonyok megfelelőek és kiegyensúlyozottak, az épületek adottságaiból következően a hőingás alacsony vagy elfogadható mértékű. Egyedül a Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegyei Levéltár raktárhelyisége nem rendelkezik tűz- és behatolásjelző rendszerrel, a fűtetlenség miatt pedig itt a hőingadozás igen komoly mértékű: a téli átlaghőmérséklet 8 °C, a nyári pedig 25 °C. A klimatikus viszonyokat egyébként mindegyik levéltárban mérik és naplózzák is.

- *Milyen módon gondoskodik a levéltár saját iratanyaga preventív állományvédelméről, valamint konzerválásáról, restaurálásáról és biztonsági célú másolásáról? Saját restaurátor műhely híján milyen lehetőségeket tud kihasználni az intézmény ezen a téren? Saját vagy külső állományvédelmi szakember segítségét igénybe tudja-e venni az intézmény?*

A tizennégy vizsgált intézmény közül mindössze két helyen áll rendelkezésre helyben valamilyen állományvédelmi műhely. Sárospatakon a Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei rendelkezik közös papírrestaurátor műhellyel, amelyet a levéltár iratainak védelmében is igénybe vesznek. Az Esztergomi Prímási Levéltárban restaurátor műhely nincs ugyan, viszont a penészfertőzött iratok fertőtlenítésére vegyi-biológiai tisztítófülkét hoztak létre, ami kivételesnek mondható a hazai levéltárügyben. Az említett tizennégy nyilvános magánlevéltár többsége valamilyen külső partnerintézményben, másik levéltárban vagy magánvállalkozás/szakértő alkalmi megbízásával látja el az aktív állományvédelmi feladatokat. Összesen két olyan

levéltárról számoltak be a szakfelügyelők, ahol az elmúlt években nem vettek igénybe állományvédelmi segítséget: a Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegyei Levéltárban, illetve a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban egyáltalán nem restauráltattak vagy fertőtlenítették iratanyagot. Ez utóbbi intézményekben az illetékes szakfelügyelő javaslatot tett intézményközi kapcsolatok kiépítésére és más közgyűjtemények állományvédelmi segítségének igénybevételére.

- *Milyen formában vezeti a levéltár az iratanyag nyilvántartását? Ezek a nyilvántartások megfelelnek-e a R. 30–39. §-ában megfogalmazott követelményeknek?*

A szakmai követelményrendelet 30. §-a minden levéltár számára kötelező jelleggel írja elő a levéltári nyilvántartások vezetését, ugyanakkor a nyilvános magánlevéltárak számára lehetővé teszi a gyarapodás, a fogyatéki, a letéti, a kölcsönzési, valamint az átmeneti napló összevont állományváltozási naplóban való vezetését. A 2020-ban megvizsgált magánlevéltárak többségében saját kialakult hagyományaiknak megfelelően ezen naplóknak csak egy részét vezetik és mindenütt papír alapon. (Megjegyzendő, hogy bizonyos levéltári események – letét, kölcsönzés, fogyatéki, átmenetileg bekerülő iratanyagok – ezekben az intézményekben olyan ritkák, hogy erre önálló naplót vezetni valóban felesleges formalitás volna.) Tizenkét levéltárban naprakészek a nyilvántartások, két helyen azonban vagy egyáltalán nincsenek naplók, vagy azok vezetése rendkívül hiányos.

- *Végzett-e selejtezést a levéltár az elmúlt 5 évben saját iratanyagában? Ha igen, milyen iratokat érintett ez, és milyen eljárásrend szerint történt a selejtezés?*

Levéltári selejtezést egyetlen intézményben, a Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Levéltárában végeztek 2017-ben: ekkor gazdasági nyugtatómböket távolítottak el az iratanyagból és semmisítettek meg jegyzőkönyv kíséretében.

- *Rendelkezik-e a levéltár elektronikusan keletkezett vagy digitalizált iratanyaggal? Ha igen, azt milyen formában kezeli, hogyan gondoskodik hosszú távú megőrzéséről? Érvényesülnek-e a R. 19. § (4)–(5) bekezdésében megfogalmazott feltételek?*

A 2020. évi tapasztalatok szerint az elektronikusan keletkezett iratok bekerülése a nyilvános magánlevéltárakba egyelőre nem általános gyakorlat és nem jelent napi feladatot a levéltárosok számára. Összesen két intézmény esetében számoltak be a szakfelügyelők arról, hogy a levéltár már átvett ilyen digitálisan létrejött dokumentumokat: a Győri Egyházmegyei Levéltárban könyvelési, bérszámfejtési adatállományokat vettek át korabeli floppy-lemezekre, a Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség jegyzőkönyveit pedig külső winchestereken őrzi az illetékes magánlevéltár.

Digitalizált levéltári anyag ugyanakkor sok egyházi levéltárban rendelkezésre áll már: a tizennégy levéltárból nyolc helyen már folyik ilyen jellegű állományvédelmi és publikációs munka. A most ellenőrzött levéltárak közül legjelentősebb eredményeket ezen a téren a Tiszántúli Református Egyházközség Levéltára (100 TB), az Esztergomi Prímási Levéltár (4 TB), a Győri Egyházmegyei Levéltár (5 TB), illetve a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (2 millió felvétel) mondhatja magáénak. A digitális állományokat ezekben az intézményekben már szervereken és/vagy hálózati adattároló eszközökön (NAS) őrzik és megfelelő formában gondoskodnak a biztonsági mentésekről is. Kiemelendő, hogy két levéltárban – Kalocsa, Győr – már sikeres és nagy forgalmat bonyolító e-kutatási szolgáltatást is működtetnek.

- *Utóellenőrzésként megvizsgálandó terület, hogy a legutóbbi ellenőrzés óta teljesültek-e az Ltv. 30. § (2) bek. a) pontjának előírásai, amely szerint a nyilvános magánlevéltár „levéltári anyagának jegyzékét – nyilvántartás céljából – a Magyar Nemzeti Levéltárnak átadja”?*

Ezen a téren szintén meglehetősen vegyes és nem is nagyon kedvező a kép: a tizennégy levéltárból öt egyáltalán nem adott át ilyen adatokat a Magyar Nemzeti Levéltárnak, de a többi intézményből is öten már évekkkel ezelőtt teljesítették ezt a kötelezettséget és azóta nem frissítették adataikat.

Szendiné Orvos Erzsébet

„...a Valamikort konzerválni,
 hogy az Igaz, igaz legyen...”

Szabó Magda írásainak hiteles forrásai

Bevezetés

Szabó Magda műveinek lelkes olvasójaként, debreceniként – az író szavaival élve – a „holtig haza” elkötelezett kutatójaként a város történetének pillanatait irodalmi köntösben olvasni különleges élmény, már csak azért is, mert Szabó Magda sajátos írói világának jellegzetességét a családtörténet irodalmi eszközökkel történő megfogalmazása mellett a városcentrikusság adja. Bizonyosság erre az Ókút, a Kiálts, város! vagy a Régimódi történet. A rajongásig szeretett szülőföld, Debrecen főszereplője műveinek, gyakori keret alakjainak megformálásához, s fikcióalkotás ellenére művei mind hiteles alapokon nyugszanak.

A tanulmányomban annak jártam utána, hogy milyen kutatómunkát végzett, mielőtt belefogott a „meseszövegbe”, járt-e levéltárban, vagy csak másodlagos forrásokat használt? Kik segítették munkáját és hogyan? Egyáltalán, mi ösztönözte történelmi drámáinak, illetve életrajzi regényeinek megírására? Egy beszélgetés során azt mondta, hogy ő, ha játszik, nem a történelmi tényekkel játszik.¹ Mennyiben igaz ez az állítása?

Amikor e tanulmány témája felmerült, rögtön eszembe jutott Balogh István² történész-levéltáros neve, aki rendszeresen levelezett Szabó Magdával, s a háttérből segítette az író munkáját. Pista bácsi (mindenki így nevezte) a Kiálts, város! kapcsán említette egyszer, hogy drámáinak történelmi háttérével kapcsolatban gyakran adott szakmai tanácsokat „Magdának”. De azt nem mondta – jellemző szerénységére –, hogy milyen mély barátság fűzte az íróhoz. Egyik levelének végén Szabó Magda például így búcsúzott tőle: „Domine spectabilis, szolgád leszek a másvilágon. E jelenlegin csak örök barátod-ja, aki hálás szeretettel üdvözlí a – így hív a baráti köröm – Kisszabó.”³

¹ Zappe, 1992: 27.

² Balogh István (1912–2007): történész, néprajzkutató, levéltáros. Debrecen és a Hajdúság jeles kutatója. A II. világháború után Szatmár, majd Hajdú vármegye, illetve Debrecen város főispánja. 1950–1957 között a Déri Múzeum igazgatója. A forradalmat követően koholt vádak alapján száműzik Debrecenből. 1964-ig a nyíregyházi múzeumban dolgozik, majd a levéltár igazgatója lesz. Nyugdíjba vonulása után is folytatta kutatásait egészen haláláig, 95 éves koráig.

³ MNL SZSZBML XIV. 67. 12. Szabó Magda. 1993. október 29.

Először a Déri Múzeumban találkoztak, ahol Pista bácsi pályakezdő „lótó-futó” ember volt, Szabó Magda pedig a Csokonai kör felfedezettje. Valódi, személyes kapcsolat azonban csak közel 50 év múlva alakult ki közöttük, amikor Pista bácsinak 70. születésnapját ünnepelték. Ettől kezdve rendszeresen leveleztek.⁴ A barátság mindkettőjük számára sokat jelentett, így a levelezés is fennmaradt, mindketten megőrizték.⁵

A levelek, amelyek Szabó Magdától érkeztek valóban fennmaradtak. Pista bácsi hagyatéka Nyíregyházán, az MNL Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltárában található.⁶ Az első levél 1963-ban, az utolsó 1997-ben kelt. Az anyag kutatható, rendezett, 12 doboznyi terjedelmű. Sajnos, a levelezést egy-két kivétellel egyoldalúan, csak az íróról részéről tudom bemutatni, mert Pista bácsi válaszai a Szabó Magda hagyatékgondozójánál, Tasi Gézánál még feldolgozásra várnak.⁷

A levélváltásra jellemző volt, hogy Balogh István szokásos stílusában, kicsit visszafogottan fogalmazott, míg Szabó Magda írói szárnyalással. Nem túl gyakran fordult a postás leveleikkel, de rendszeresen, általában egy-egy új munka kapcsán. Személyesen is találkoztak, amikor az író Debrecenben tartózkodott, főleg a ’80-as évektől, amikor Szabó Magdát a Tiszántúli Református Egyházkerület gondnokává választották.

Leveleikből gyakran kiérződött a féltés, a közös szülőföld szeretete.: „Én tudom, hogy Isten vigyáz ránk, de sok a dolga, magának is segítenie kell. Ki ríkat meg engem? A tarka macska, aki itt ül a gép mellett? Pesti a nyomorult, pesti körkép van titkos macskafejében. De Maga tudja a titkot. Érdekes valutánk van nekünk, hallja. A város meg ami körötte van. Ha nem tudok elaludni, mondom Debrecen hajdani helyneveit, még eredeti funkciójukban. A régi utcákat. Hát így vigyázzon Magára, mert ki más értené, hogy mi az, amit féltek a Fontosból. Még egyszer mondom: vigyázzon magára!”⁸

Történelmi drámák

Szabó Magda az 1970-es években kezdett történelmi drámákat írni. Valójában már harmadik gimnazista korában írt színdarabot Róma történetének egyik időszakát felelevenítve. A történelmi témáknak való nekirugaszkodás tehát nem volt teljesen új dolog számára. Köztudott, hogy az író latin–magyar szakot végzett a debreceni

⁴ „S attól kezdve volt a személyes ismeretség, levelezés. De csak ritkán. Most legutóbb fél éve annak, hogy levelet váltottunk. Megvannak a levelek, megőrzöm őket. Csak ezek elég szokványos levelek. Én megírom a magam véleményét, ő pedig mindig válaszol rá.” Szurmainé, 2007: 109.

⁵ 1995-ben írt egyik levelében is utal erre: „...annyira kedvelem Magát, hogy magam is archiválom minden levelét, így ecce desideratum.” MNL SZSZBML XIV. 67. Szabó Magda. 1995. június 22.

⁶ MNL SZSZBML XIV. 67. 12.

⁷ E sorok írója a levelezés után kutatva felvette a kapcsolatot Tasi Gézával, s megtudta, hogy a levelezéssel kapcsolatban egyelőre még nincs tervben közzétételre vonatkozó projekt, s nincs folyamatban feldolgozó munka.

⁸ MNL SZSZBML XIV. 67. 12. Szabó Magda. é. n.

Tisza István Egyetemen (1940), azt viszont kevesen tudják, hogy történész diplomával is rendelkezett. Első állását ugyanis Hódmezővásárhelyen csak úgy kaphatta meg, ha a történelem szakot is elvégzi. Így történt, hogy bölcsészdoktorként ismét beiratkozott a debreceni egyetemre. Szerencsére mindig is foglalkoztatta a történelem, így nem esett nehezére, hogy újra beüljön az egyetemi padba, immár történész hallgatóként.

Kiálts, város!

Első nagy sikerű drámáját, a *Kiálts, város!*-t 1973-ban mutatták be Debrecenben, a Csokonai Színházban. A színház – névadója születésének 200. évfordulója alkalmából – kérte fel az írónőt, hogy írjon drámát a felvilágosodás legnagyobb magyar költőjéről. Ő azonban nem Csokonairól írt, még nem, hanem egy 200 évvel korábban élt debreceni szenátor, Borzán Gáspár sorsáról.

A *Kiálts, város!* 1604-ben játszódik a Bocskai felkelés kezdetén, a három részre szakadt ország határán fekvő Debrecenben. Borzán Gáspár áldozatvállalásán túl a mű igazából a főbíró, Nagy Gál István drámája. A városatya – a protestantizmus kíméletlen etikája jegyében – kénytelen feláldozni nemcsak a saját, de leánya boldogságát is Debrecen boldogulása érdekében.⁹

Borzán Gáspár személyéről a *Kiálts, város!* megírásáig nem sokan tudtak. Emlékét utcanév őrzi Debrecenben: 1936-ban a korabeli múzeumigazgató javaslatára kapta meg a város keleti részén fekvő hangulatos utca a Borzán Gáspár nevet. Ha megkérdeznék az ott lakókat, nem biztos, hogy el tudnák mondani, hogy milyen áldozatot vállalt 1604-ben a névadó „tanácsbeli”, pedig a levéltári iratokban, Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyveiben már 1571-ben feltűnik neve: gazdag szíjgyártó mester volt, aki a Felsőjárásban lakott.¹⁰ 1598-ban szenátorra választották.¹¹ 1604-ben tehát már érettebb korú lehetett. Özvegye 1606-ban még élt.

Szabó Magda sem ismerte ezeket a forrásokat. Elmondása szerint először egy debreceni kiadványban¹² olvasott róla még 1937-ben, amelyet ő levéltári anyagként aposztrofált. A másik forrás a már említett utcanévadásra vonatkozó polgármestri anyag.¹³ Debrecen Város Törvényhatósági Bizottsága ugyanis 1936. április 20-án döntött arról, hogy a Diószegi út és a Monostorpályi út közötti utcát Borzán Gáspár utcának nevezi el.¹⁴

---

⁹ Soltész, 2019: 87.

¹⁰ MNL HBML IV. 1011/a. 3.: 129/7.

¹¹ MNL HBML IV. 1011/a. 5.: 414/1

¹² Adattár, 1937: 187.

¹³ Csóka, 1936: 354. (Az 1916–1942. évek közötti jegyzőkönyvek csak publikált formában maradtak fenn!)

¹⁴ „A polgármester betérjeszti névtelen utcák elnevezése iránt az érdekeltek részéről beérkezett kérelmeket – amely szerint [...] a Diószegi – és Monostorpályi-utat összekötő s a Wolafka-telep mellett

Sajnos, 1604-ből nem maradt fenn magisztrátusi jegyzőkönyv, így e forrástípusból nem tudhatjuk, hogy a városi tanács milyen intézkedéseket hozott, hogy megmentse szenátorának életét. Fennmaradt viszont Bartha Boldizsár krónikája¹⁵, amely 1564–1664 között írja le a város történetét. A krónika szövegét Szabó Magda is olvasta Szűcs István „Debrecen szabad királyi város története” című művében.¹⁶

A történelmi téma megtalálása után azonban még hosszú út vezetett a dráma megírásáig: „Évekig dolgoztam ezen a darabon. Kötetek hosszú sorát olvastam hozzá. Nagyon akartam valamit már régóta, ami csak a városé.”¹⁷ Kétségtelenül nagy mű született. De sikerült-e Szabó Magdának a művészet eszközeivel hitelesen megjeleníteni a kort, a szereplőket, a történelmi eseményeket? Erről Balogh Istvántól kaphatunk választ. Az író nő természetesen a színdarab megírása előtt számos kérdésben kikérte a történész véleményét, a kész mű kapcsán pedig kíváncsi volt, hogy hogyan reagál a tudós a történelmi adatok esetleges „ferdítésére”. Úgy vélte ugyanis, hogy „az írónak joga van olyan témát választani, és úgy megírni, ahogy gondolja. A történésznek meg az a dolga, hogy a tényeket kutassa.”¹⁸

A történész pozitívan állt a kérdéshez. Az 1973 októberében kelt levél¹⁹ szerint Pista bácsi már a Kiáltás, város! debreceni premierje után megfogalmazta véleményét a darabról.

A levélben Balogh István kifejezi háláját a színdarab megszületéséért, ugyanakkor lényegében összegzi jelen tanulmányom mondanivalóját: „A történelmi hitel más, mint az írói hitel! Amit egy történetíró adatok hiányában csak sejtget, vagy magánvéleményként adhat elő, [...] arra az írónak szabadsága van. Ha a kettő találkozik, nagy mű lesz belőle, és itt a találkozás sikerült.”

Szabó Magda nemcsak rekonstruálni akarta Debrecen történetét, hanem felhívni a ma élők figyelmét arra is, hogy mennyire fontos a múlt eseményeinek kutatása, hiszen óhatatlanul meghatározza jelenünk történéseit. Nagyon izgatta az, hogy hogyan fogadja majd a darabját a debreceni közönség, s különösen az ifjúság. Attól nem tartott, hogy nem értik meg a drámát, inkább az érdekelte, hogy „vajon

---

elhúzódo névtelen útnak elnevezését kéri. A múzeum igazgatójának meghallgatásával a Polgármester azt javasolja, hogy [...] Borzán Gáspár utcára neveztessek el [...] Borzán Gáspár 1604-ben tanácsbeli ember volt, akit a Bocskai által megvert Barbián Jakab hadának kalauzául rendelt ki Portörő Jakab tanácsaggal együtt a város főbírája. Minthogy Barbián német hadai Bocskai tilalma következtében Debrecen városától sem pénzt, sem élelmet nem kaptak, a két tanácsagot börtönbe vetették és megkínózták úgy, hogy a kínzás következtében Borzán Gáspár meg is halt. Az egykorú írások szerint az egész város megkönnyezte a derék férfit.”

¹⁵ Bartha, 1984: 15. A krónika eredeti kézírata nem ismert. Legkorábbi nyomtatott másolata a Debreceni Református Kollégiumban található (R 125/a), amely az eredeti helyesírás megtartásával íródott.

¹⁶ Szűcs, 1870: 234–237.

¹⁷ Márkus, 1973: 5.

¹⁸ Szurmainé, 2007: 109.

¹⁹ MNL SZSZBML XIV. 67. 12. Szabó Magda. 1973. október 18.

magukénak mondják-e a főbíró vagy Eszter sorsát. Felkiáltanak-e vagy sem, hogy klassz pasas volt ez a főbíró.”²⁰

Egyébként tanárként és íróként is nagyon szívesen foglalkozott a fiatalokkal. Azon túl, hogy megírta történelmi tárgyú műveit, a fiatalokat is erre buzdította. Az ő nevéhez fűződik a tíz évig futó Borzán Gáspár emlékverseny ötlete is. Amikor megkapta a Debrecen díszpolgára címet (1977), kezdeményezte, hogy hirdessenek városismereti versenyt középiskolások számára. A diákoknak a megszerzett ismereteket drámai művek formájában kellett színpadra állítaniuk. Tevékenyen részt vett a forgatókönyvek zsűrizésében is. „A versennyel én azt szerettem volna elérni – mondta egy interjúban –, hogy a gyerekek kutassák a történelmi események adatait, fellelhető dokumentumait, búvárkodjanak a levéltári anyagok közt. Hozzák összefüggésbe a kordokumentumokat, gondolják is tovább azokat.”²¹

Mi, levéltárosok még többet tehetünk ebben a dologban. A források feltárása közreadása nagyon fontos feladatunk. Lényegében megpróbáljuk rekonstruálni a történelmet, már amennyire lehetséges... Balogh Istvánt idézve annyiban vagyunk tudói a történelemnek, „... amennyire a levéltár búvárlása után az ember képet alkothat magának arról, hogy körülbelül mi történhetett. Mert, hogy valójában mi történt, azt úgyse tudja még a történész se.”²²

Az a szép, fényes nap

Következő jelentős drámája az *Az a szép, fényes nap* egy korábbi időszakban, az államalapítás korában játszódik, s történelmünk legfontosabb alaphelyzetéről vagy inkább válsághelyzetéről szól.

Szabó Magda ebben a művében olyan időszokról ír, amelynek meglehetősen kevés a levéltári forrása. Néhány (főleg külföldi) elbeszélő forrással rendelkezünk az államszervezet kiépítéséről és a társadalom átalakulásának folyamatáról, de nagyon sok a fehér folt: semmit sem tudunk például az államalapító gazdaságpolitikájáról. Néhány személyt ismerünk csupán a Szent István-kori elitből, és többnyire róluk sem tudunk egyebet, csak a nevüket.

---

²⁰ Márkus, 1973: 5.

²¹ Szurmainé, 2007: 182.

²² Szurmainé, 2007. 109. Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára számos esetben részt vett hasonló versenyek megszervezésében és lebonyolításában. A „Reformáció Emlékév” kapcsán például levéltárpedagógiai foglalkozásokat, majd vetélkedőt tartott „Nyilas Misi nyomában – avagy egy Református Kollégiumi diák élete a 19. századi Debrecenben” címmel. A felkészítés során Móricz Zsigmond „Légy jó mindhalálig” című regényét alapul véve mutatta be a levéltári forrásokat a századfordulós Debrecen életéről, illetve a kollégiumi iskolarendszer sajátosságairól. Egy újabb projekt keretében a levéltár honlapján elérhető online munkafüzet is készült az általános és középiskolai diákok számára, amely az intézményben található digitalizált forrásokra épül.

Mivel nagyon kevés forrás maradt ránk, az államalapítás korának minden részletét valószínűleg sosem ismerhetjük meg. Ilyen helyzetben pedig természetes és szükséges is a szakmai vita.

A mű nagy sikert aratott a bemutatón (1976), ugyanakkor ábrázolásmódja élénk vitára készítette a kritikusokat. Nagyon kemény kritikát kapott például a korszak jeles kutatóitól a mű Gyula nevű személyére vonatkozóan, mondván: a dráma e hőstét kár volt kitalálnia. Mivel a gyula az etelközi magyar törzsek második fejedelmi méltósága volt, az elnevezés zavart okozhatott, hiszen a színmű személynévként vette használatba. Természetesen Szabó Magda is tisztában volt a gyula tisztséggel, de a dráma mondanivalója miatt lényeges volt, hogy az agg diplomatát Gyulának nevezze. A témával kapcsolatban a Rádió-Televízió-Szemle szerkesztősége vitát kezdeményezett, ahol végül a történelmi és írói érvek találkoztak.

A történelmi és írói hitel szempontjából Szabó Magdát nemegyszer érte a vád, hogy történelmi témájú darabjaiban a hajdnavolt hősök mellé költött alakokat helyezett. Úgy ábrázolta lényegében a múltat, amilyennek látni szerette volna. Szabó Magda azonban mindig azzal érvelt, hogy az ő módszere más, mint a kutatóké. Hosszú hónapokig, évekig tanulmányozza az adott történelmi korszakot, mindent összegyűjt, amit a tudomány kiderített, de ebből csak a fontosat tartja meg. „Felfogásomból következik, hogy először egykorú dokumentumokkal állványozom körül a témát, majd magamba nézek s megpróbálom rábírní a bennem élő embereket, hogy válaszoljanak a kérdéseimre.”²³

Ezzel a drámával Szabó Magda életművében új műfaj jelent meg, a történelmi parabola: „Egy spirálvonal kiindulópontját érzékeltem Géza udvarában – vallja az író-nő – mely történelmünk folyamán koronként azonos görbületbe merevült, amely nem, vagy csak alig mutatott különbséget a tizedik és – mondjuk – a tizenhatodik, a tizenkilencedik, a huszadik század történelmi szituációi között.”²⁴ Véleménye szerint vannak helyzetek, amelyek ciklikusan ismétlődnek a történelemben, akár ezer évek távlatában. Ezeket meg kell vizsgálni, hogy okulni tudjunk belőle.²⁵ Később, a modern történelmi drámák alkotása kapcsán is ír erről: „Mínta a történelem tó volna, aminek a közepébe valaha beledobott volna valaki egy követ, s az interferencia okozta körök tágulnának, tágulnának, egészen napjainkig tágulnának. Nem egy esetben rábukkanhatunk éppen a jelen gyűrűjében annak a magyarázatára, mi tette hajdan indokolttá, hogy azt a bizonyos valamikori követ abba a tóba beledobják.”²⁶

²³ Zöldi, 1977: 105.

²⁴ Erdődy, 2020

²⁵ „A kereszténység felvétele óriási nemzeti megrázkódtatása a megmaradni, vagy elpusztulni iszonyú súlyú kérdései, s Vajk döntései egész további történelmünket determinálták: ezért is éreztem fontosnak szólni róla. És azért: ez a helyzet 1845-ben megismétlődött, s a tét akkor sem volt kisebb.” Cs. Nagy, 1977b: 5.

²⁶ Szerdahelyi, 1984: 3.

Szakmai tanácsokat Balogh István professzor mellett más történészekről is kapott, így például Benda Kálmántól. Kapcsolatuk azután kezdődött, miután Debrecenben bemutatták a *Kiálts, város!* című művét. Benda Kálmán kereste meg az írónt levélben. A Bocskai korszak legjelesebb kutatójaként méltatta a darabot, mondván, a színpadi szituációkban ráismert azokra az eredményekre, amelyek az ő és a témával foglalkozó többi szakember műhelyében születtek. A levélváltásból barátság született, s az írónt több ízben kért ezután segítséget tőle, például a meráni trilógia megírásakor: „Megkértem, hadd konzultálhassak vele, mielőtt drámát írnék IV. Béláról. Tanítványául fogadott, tatárjárásról szóló könyveket kölcsönöz, értékes munkaidejéből gyakran áldoz rám órákat. Én meg készülök, mint egy kisdíák, felmondom neki a leckét [...] persze, ha majd belefogok a drámába, el kell engednem a kezét. Akkor derül ki igazán, hogy sikerült-e tárgyilag tökéletesen felkészítenie. Ha sikerült, akkor jogot szereztem arra, hogy akár tíz-husz esztendő is „tévedhessek”.²⁷ Ezért a dramaturgiaiailag szükséges „tévedésért” – úgy vélte – a történelmileg hiteles korkép kárpótlást nyújt.

Béla király

A Béla király az Az a szép, fényes nap után már egy évtizeddel később, 1984-ben jelent meg. A színmű a tatárjárással foglalkozik, pontosabban a IV. Béla által véghezvitt újjáépítéssel. Az írónt a trilógia elkészítésének kezdetén az a döbbenet vezette, hogy az ország újjáépítését éppen annak a meráni nőnek a fia végzi el, akit a nemzeti felháborodás kivégzett. A meráni „fiút” uralkodása kezdetén egy ország ellenszenve és gyanakvása fogadta. Amit véghezvitt, az viszont igazolta őt, hogy koncepciója helyes volt.

A trilógia elkészítését ismét hosszú gyűjtőmunka előzte meg. Levéltári forrásokat is olvasott, amelyekre Benda Kálmán hívta fel a figyelmét. A latin nyelvű krónikákat, okleveleket és leveleket – mint például a IV. Béla pápával folytatott levelezést – eredetben is tanulmányozhatta. Nagyon jól tudott latinul. A klasszikus auktorok mellett az egyetemen Varga Lászlótól középlatint is tanult, s ennek most nagy hasznát vette.

A tatárjárásról viszonylag kevés hazai krónika emlékezik meg.²⁸ Legrészletesebben az olasz származású Rogerius nagyváradi kanonok írja le az eseményeket, aki szemtanúja és kárvallottja volt a mongolok kegyetlenkedéseinek.²⁹

²⁷ Zöldi, 1977: 108.

²⁸ Julianus barát két úti jelentése mellett a keleti források elsősorban a tatárjárás előzményeiről tájékoztatnak („Mongolok Titkos Története”). A nyugati források közül a magyarországi eseményekről Tamás, spalatói esesper írt a legrészletesebben „Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalantensium” című művében. A különböző kolostorok, káptalanok évkönyveinek krónikarészletei is megemlékeznek néhány mondatban a tatárok pusztításairól.

²⁹ Kézirata nem maradt fenn. Szövegét Thuróczy János krónikája őrizte meg. Thuróczy, 1978. Kézai Simon „Gesta Ungarorum”-a, a Képes Krónika, a Pozsonyi Krónika és a Szepesszombati Krónika sokkal rövidebben ugyan, de leírja az eseményeket.

A korszakkal foglalkozó források közül meg kell említeni az okleveleket (birtokadományozó oklevelek) és az uralkodó, illetve a különböző hivatalok levelezését. Ezekből a levelekből – például a pápával való levelezésben – nemcsak arról olvashatunk, hogy milyen szörnyű pusztításokat végeztek a tatár hordák, de az ország későbbi helyzetéről is. Szó van bennük IV. Bélának a rend helyreállítására tett erőfeszítéseiről, sőt az új várépítési politikáról is.³⁰

Összegyűjtötte tehát mindazt a tudást, amire szüksége volt ahhoz, hogy hitelesen tudja ábrázolni a történelmi valóságot, ugyanakkor úgy gondolta, hogy csínján kell bánni a dátumokkal, helyszínekkel és adatokkal: „Patikamérleggel dolgozzék az alkotó, mert, ha nem vigyáz, nem művet alkot, csak egy TIT-előadást,³¹ pedig nem ez a feladata, hanem hogy felfedezze a század erővonalait és a kor uralkodó eszméjét. Ha nem hevíti korának indulatja, nem teremt semmit, csak bábjátékot ír, sok korrekt adattal. A történelmi mű írójának teljesen magáévá kell tennie minden tényt, de írás közben el kell felejtene, mert a huszadik század utolsó évtizedeiben elemző fejével tudja csak rekonstruálni a múltat, ha valóban teremteni akar valamit.”³²

Az író pedig a trilógiával ismét nagyot alkotott. IV. Béla korát idézi fel, de a dráma – hasonlóan az *Az a szép, fényes nap-hoz* – elsősorban a jelenről és a jelennek szól. A trilógia főhősében megtalálta, amit keresett: az erőt. Azt az erőt, amely képes volt a pusztító tatárjárás után az agyon gyötört, a célt nem is pontosan látó emberekkel végrehajtani az újjáépítés csodáját.

Szabó Magda minden történelmi esemény háttérében az emberi mozgatórugókat kereste. Ez a történelmi témájú drámáiból is kitűnik. Őt nem a történelem érdekelte igazán, hanem az ember a történelemben: „Azt igyekszem megfejteni, nem a korszakot, hanem a szereplők életét, kudarcait, szenvedélyét, ami koronként nagyjából azonos.”³³

Regények

Szabó Magda regényei közül terjedelmi okok miatt csak azokat a műveket elemzem, amelyek Debrecen városához, illetve az író családjához szorosabban kötődnek. A Régimódi történet, az Ókút és a Für Elise lapjairól ismerhetjük meg a hajdani cívisvárost, „XIX. századbelit és a XX. század elejét, valamikor a két világháború közöttit”.³⁴

Szabó Magda – jóllehet „csak” 23 éves koráig élt Debrecenben – szíve mindig visszahúzta szülővárosába. Nemcsak író-olvasó találkozókra járt vissza, de a Tiszántúli

³⁰ A hazai és külföldi források magyar szövegét Katona Tamás válogatta és szerkesztette kötetbe „A tatárjárás emlékezete” címmel. Katona, 1981.

³¹ TIT: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat

³² Szerdahelyi, 1977: 184.

³³ Földes, 1987:7.

³⁴ Borsodi, 2020

Református Egyházkerület főgondnokaként társadalmi szerepet is vállalt szeretett városának életében. Örömmel látogatott haza. Szerette a cívisváros múltját és jelenét egyaránt. A drámák, a regények szinte minden alakja, minden helyszíne Debrecenből, a Hajdúságból vették. Úgy szerette, ahogyan van: „Debrecen számomra folyamat: ahogyan én változtam az idők során, ahogyan szellemi köreim tágultak, úgy tágult, változott ez a város is – és én a koncentrikus köreivel együtt szeretem [...] Én vagyok Debrecen feltételes reflexe: ha szó esik társaságban Debrecenről, minden fej felém fordul.”³⁵

Ókút

Szabó Magda gyerekkoráról az Ókút című regényében olvashatunk, mely 1970-ben jelent meg, amikor az író 53 éves volt. Életét 10 éves koráig, 1927-ig vezeti vissza. Szabó Magda 1917. október 5-én született a debreceni Bábaképezdőben.³⁶ A vékony, beteges kislányt szülei féltő gondoskodással, meleg szeretettel vették körül. Az életrajzi regényből kitűnik, hogy ez kölcsönös volt. Szabó Magda kötődését, rajongó szeretetét szüleihez sajátos „szabómagdás” stílusban, sokszor anekdotázva mutatja be. Különös hangulata, varázsa van a könyvnek, melyből két elvetélt író gyermekének biztonságos gyerekkorát ismerhetjük meg: „A világ egyszerű volt, boldogító, biztonságos” – összegzi az Önarckép fejezetben.³⁷ A sokszor humorral átszőtt történetekből egy csodálatos gyermekkor eleven képe bontakozik ki, ami egyben kulcs Szabó Magda művészetének megértéséhez.

Az életrajzi regényből megismerhetjük a családján kívül az iskolát, a barátokat, s legfőképpen szülővárosát, gyermekkorá színterét, ahol a legfontosabb hatások érték.³⁸ Rajongásig szerette Debrecent, amelynek történelmét korán megismerte szülei által. Gyakran megálltak ugyanis séta közben egy-egy ház előtt, és megtanították a néhány éves kislánynak, hogy ott melyik magyar költő, író, esetleg államférfi lakott,

³⁵ Cs. Nagy, 1977a: 5.

³⁶ A Magyar Királyi Bábaképző Intézet 1917-ben dr. Kenézy Gyula vezetésével a Wesselényi tér 1. sz. alatt, a mai Vágóhid utcai felüljáró és a Budai Ézsaiás utcák közötti területen működött. A születési anyakönyvi kivonat szerint Szabó Lenke Mária Magdolna Éva szülei Szabó Elek városi tanácsos és Jablonczay Lenke (tanítónő) voltak, akik a Domb utca 16. számú házban éltek. Az anyakönyv utólagos bejegyzése szerint 1919-ben a gyermek Éva utónevét Alexiára változtatták. MNL HBML XXXIII. 18/a. 56. k., XXXIII. 91. 40. d.

³⁷ „Szerettem élni, a nappal azért volt gyönyörűséges, mert sárga volt vagy fehér, az este, mert kék vagy fekete. Veszekedést, durva szót sosem hallottam...” Szabó, 2017: 41.

³⁸ Szabó Magda családjával többször költözött Debrecenben. Bérlőként laktak a Domb utca 16. szám alatt, a Szent Anna utca 22. szám alatt, a Hunyadi utca 24. szám alatt, a Fűvészkert utca 18. szám alatt és a Hatvan utca 16. szám alatt. Leghosszabb ideig a Szent Anna utcán laktak, egészen 16 éves koráig. A lakásokat bérelték, a bérletre vonatkozó adatok a tanácsi és polgármesteri iratokban találhatóak (MNL HBML IV. 1405/b.–1406/b.) A család lakóhelyeiről részletesen lásd Balogh, 2017.

vagy hogy mi történt abban az utcában. Elborzadt, amikor megtudta, hogy a nagy költőnek, Petőfi Sándornak nyomorognia kellett a zsiros cívisvárosban, ahol a disznónak nagyobb becsülete volt, mint az embernek.³⁹

Megismerte a Simonyi óbester-féle fasor történetét. Megtanulta a fává növekedett lycium ágacska legendáját is, s azt hogy a svéd király, amikor a vesztes poltavai csata után az éjszakát Debrecenben a főbíró könyvtárszobájában olvasással töltötte, elképedt, hogy a pusztai városban milyen szellemi kincsek találhatók. Azt is, hogy hányan haltak meg a városért az évszázadok során, hogy ez a „zömök közösség” fennmaradjon. Vígkedvű Mihály utcájában nemigen volt kedve nevetgélgni, amikor megtudta, hogy a névadó főbíró a váradi basa fojtatta meg, mert ellenszegült a város a török akarátának. Az első, amit meg kellett tanulnia, hogy ő debreceni polgár: „... első a város, te majd huszönötödszörre következél. Ahhoz, hogy a haza megmaradjon, ennek a kis közösségnek is fenn kell maradnia, tehát te együtt élsz és együtt pusztulsz a várossal, ezt viszed magaddal, bárhová, bármire jutnál is.”⁴⁰

Édesapjához „bennfentesként” ment be a városházára, ahol dolgozott⁴¹, és Szabó Elek gyakran levitte a levéltárba is: „Olyan kicsi voltam, hogy nem ért a földre a lábam, és nagy Werbőczyket tettem alám, ott ültem a corpus jurison: mondták később, hogy bennem nagy jogérzék fejlődhetett ki, alulról. Volt egy levéltáros, aki nagyon kedvelt engem, Csobánnak hívták, nagy, egérszagú pergamenkötegek között búvárkodott.”⁴²

Freskó

Debrecen már első regényében, a Freskóban (1958) is jelen van. Hősei egy alföldi város, Tarba (egy az egyben Debrecen) kálvinista papi családjához tartoznak, egy olyan családhoz, amely a háború előtti múltból a debreceni kálvinizmus konzervatív örökségét hozta. Egy másik regénye, a Mondják meg Zsófikának Pista bácsija debreceni tájszólással beszél. „A »Pilátus« és »Az őz« hol Hódmezővásárhely, hol Debrecen. «A Danaida» vidéki városképe is Debrecen, a »Disznótor« pedig topográfiai pontossággal adja a dédanyám lebontott otthonát. Debrecen a »Szüret« is, és Debrecen az »Abigél«” – vallja az író később a Kortárs hasábjain.⁴³ Szülővárosának imádata azonban nem tette vakká. Szülei kritikus debreceninek nevelték.

³⁹ A várost csak azért kerítették körül „gerágyával”, hogy a jószág el ne bitangoljon. Petőfi Sándor is egy olyan házban lakott, amelynek kapujára ki volt írva: „Tegyétek be az ajtót, mert kimegy a disznó!”

⁴⁰ Nádor, 1997: 127.

⁴¹ Szabó Elek 1907. november 25-től állt a város szolgálatában polgármesteri titkárként. 1919-ben már városi aljegyző, majd kultúr tanácsnok-helyettes. 1926. január 1-től árvaszéki ülnök, majd árvaszéki elnökhelyettes nyugdíjazásig, 1937-ig. Szabó Elek hivatali előmeneteléről Debrecen Város Tanácsának és Polgármesteri Hivatalának irataiból értesülhetünk (MNL HBML IV. 1405/b.–1406/b.).

⁴² Cs. Nagy, 1977b: 295.

⁴³ Balázs, 1975: 1710.

A debreceniség fogalmával hamar tisztában lett, de azért mindig sértette, ha negatív jelzőként használták.⁴⁴

A debreceniség kérdését a Csokonairól szóló, a Macskák szerdája (2005) című darabjában feszegette. Debrecen történetét kutatva már a 70-es években tervezte, hogy ír egy darabot Csokonairól. Ekkor vált „rögeszméjévé”, hogy a Csokonai-per konstrukciós per volt, a fiút a Kollégium érdekében kellett feláldozni.⁴⁵ A kérdés kapcsán Balogh Istvánt kérte meg ismét, hogy segítsen tisztán látni a kérdésben.

Pista bácsi bizonyára felhívta a figyelmét a kollégiumi jegyzőkönyvekre,⁴⁶ olvashatta a nádor levelezését is, ahogy egy interjúban említette.⁴⁷ A források alapján Szabó Magda összefüggésbe hozta Csokonai perét a jakobinusok perével, a mű szerint ugyanis ezért tették ki a debreceni kollégiumból. Szerinte a kollégiumi tanároknak (= a városnak) össze kellett fogni, hiszen „Debrecennek éppen csak még az hiányzott ebben a politikailag kiélezett korban, hogy bármi olyat jelentsenek innen, ami a Martinovics-féle összeesküvés szellemével mutat rokonságot.”⁴⁸

Csokonainak a város érdekében kellett elbuknia. A költő sorsa hasonlóságot mutat Borzán Gáspár sorsával. Az egyénnek áldozatot kell hoznia a közösség érdekében. Ez a fajta debreceniség haladó debreceniség, egy pozitív kicsengésű debreceniség, a Kialts, város! debrecenisége, amikor a város sziget volt, s amikor az iskolája európai tudást közvetített. De Szabó Magda tisztában volt azzal is, hogy ez a szemlélet gátja is lehet a fejlődésnek.

⁴⁴ „Mégiscsak ez a város, ahonnan Csokonai elindult, vagy ahol még korábban a menekülő Huszár Gál felállíthatta a nyomdáját. És mégiscsak nagy szellemek útrabocsátó helye később is. Bajaiiban az én városom Debrecen, és nem a bűneiben.” Márkus, 1973: 5.

⁴⁵ „Én szeretném megírni a magam rögeszméjét, hogy a Csokonai pör konstrukciós volt, hogy a professzorok zöme ordítva siratta titokban a göthös kölyköt, de fel kellett, mégpedig óriási cintányérzengéssel és világbotránnal egybekötve áldoznia, mert meg kellett menteni a Kollégiumot. Erősítsen meg ebben a koncepciómban, ha tud, érvekkkel, tényekkel, ha nem, legalább adja áldását. Ha Magát nem riasztja, akkor nem tévedtem. Nem szerezcent akarok mosdatni, a tanári hülyeségről is megvan a személyes tapasztalatom [...] De nem hülye egy egész konzisztórium. Szerintem óriási politikai darab a Csokonai ügy, amelyet úgy szeretnék megírni, hogy maga Csokonai nem tudhat róla, mi miért történik vele, nem is sejtheti, különben Bécs is megsejti, tehát olyan Krisztus kell, hogy legyen, aki lázong a keresztthalála miatt. Nyilván érti, mit akarok megírni. Ha tud, s miért ne tudna, ki tudna, ha nem Maga, kérem, segítsen.” MNL SZSZBML XIV. 67. 12. Szabó Magda, 1983. január 3.

⁴⁶ Csokonai debreceni pereinek tanulmányozásához rendelkezésünkre állnak az iskolai törvényszék (sedes) jegyzőkönyvi bejegyzései (TtREL II. 10.a 9.). A jegyzőkönyvek részletesen bemutatják a törvényszéki ülés menetét, a vádat és az ítéletet. Betekintést nyújtanak a tanulók életébe, a szigorú kollégiumi fegyelembe. Csokonai perét először Csűrös Ferenc közölte. (Csokonai collegiumi pöre, ItK, 1905, 445–464.). Vargha Balázs később a latin nyelvű jegyzőkönyvek magyar fordítását is megadja mind az 1794. évi első, mind az 1795. évi második perre vonatkozóan, közel 40 oldal terjedelemben. (Csokonai emlékek. Szerk.: Vargha Balázs. Bp., 1960. 38–71.)

⁴⁷ Zappe, 1992: 27.

⁴⁸ Márkus, 1973:5.

Für Elise

Szabó Magda élettörténete a *Für Elise* (2002) című művében folytatódik; képzeletbeli testvére, a trianoni árva, Bogdán Cecília örökbe fogadásával kezdődik, és az írónő bécsi utazásával végződik 1935-ben.

A valóság és fikció kérdéskörét vizsgálva először azt kell tisztázni, hogy önéletrajzi regénynek tekinthető-e a mű? Szabó Magdának egyetlen fiútestvére volt, Béla, aki édesanyja előző házasságából született, tehát eléggé zavarba jöhet az olvasó Cili családtagként való megjelenítése miatt.

Szabó Magda írói módszere azonban megengedi ezt a „hiteltelenséget”: mindent, ami életében történt szétszabdalta, és a szeletkéit beépítette a regényeibe, színdarabjaiba. A *Für Elise* tágabb értelemben vett önéletrajz tehát, ahol nem a visszakereshetőség, a hitelesség a legfontosabb. A fikció megengedett lehetőség a valóságos életrajzi elemek mellett.⁴⁹

E mű kapcsán talán az egyik leggyakrabban megfogalmazódó kérdés: kiről mintázta az írónő a regénybeli lánytestvér alakját, aki Szabó Magda személyiségének ellentétéként jelenik meg. A szakirodalom általában Cilit Szabó Magda legjobb barátnőjének, Mikes Editnek (Agancsos) a személyével azonosítja. A fiktív hős kilétére azonban valójában az írónő egy másik dokumentarista igénnyel készült regényében, a *Megmaradt Szobotkának* című könyvében bukkanhatunk. Nem másról van szó, mint férjének első feleségéről, Szoyer Iliről, akinek alakjához számos ponton kapcsolódik a *Für Elise* Cilije: a csodaszámba menő muzikalitás, a tragikus szerelem és a korai halál mind rokon vonás a két személynél. A névválasztás is beszédes: az Ili és Cili név hasonlósága tudatos írói játék része, arról nem is beszélve, hogy Szent Cecíliát a zene védőszentjeként tisztelték.⁵⁰

A regény korrajz, a két világháború közötti Magyarország korrajza. Bár a Nagy Háború veszteseit már a regény elején plasztikusan leírta,⁵¹ az I. világháború borzalmairól nem nagyon olvashatunk a regényben. A *Für Elise* történetéből – hasonlóan az *Ókúthoz* – hiányzik a véres valóság. De ez igazából nem is véletlen. Egyrészt Szabó Magda sohasem törekedett a társadalmi háttér részletes bemutatására, más-

⁴⁹ Vallasek–Tarján, 2003.

⁵⁰ Maczák, 2017.

⁵¹ „Körülöttünk ott botorkáltak a háborúból szürke, öreg arccal, sérült idegrendszerrel visszatért, alig serdült fiúk, soha mosolyra nem húzódó ajkú özvegyek, semmi fizikai tevékenységre többé nem alkalmas, lábuk, karjuk vesztett tört gerincű, székbe ágyazott megnyomorodtak, meg azok az élőhalottak, akik épp csak meghalni tértek vissza szülőhelyükre, mert a fogság úgy elgyötörte, hogy pár hónap múltán már vihették őket a sírba. Jártak körülöttünk ismerősök, barátok, akiknek fiait idegen földbe temették, s keserű irigységgel nézték azokat a boldog boldogtalanokat, akik legalább helybeli temető sírkövére borulva gyászolhattak, mert gyermekük nem egy olasz vagy galíciai tömegsírban pihent.” Szabó, 2016: 31.

részt az önéletrajzi regényben éppen azt akarta bemutatni, hogy mennyire védett burokból nevelkedett, hiszen minden rosszat „elbűvöltek” mellőle a szülei. Fontosabb volt számára családja zárt világának érzékeltetése, ezért csak egy mondatban utal a buborékvilágon túli életre: „Nehezen éltünk, de azokban az években szinte mindenki nehezen élt.”

A „Nagy Háború” éveiben Debrecen lakosainak életében, gazdasági és szociális viszonyaiban, az emberek mentalitásában, gondolkodásában és a nők helyzetében valójában igen mélyreható változások mentek végbe. Erre számos levéltári forrás utal. A háború kitöréséről, az első intézkedésekről a polgármesteri iratokban olvashatunk.⁵² A kezdeti hazafias lelkesedés nagyszabású adománygyűjtéssel járt együtt, amelyre a tanácsi iratokban találunk példákat.⁵³ A háborús évekről a magániratokból is sokat megtudhatunk. Megfelelő forráskritikával élve a naplók és emlékiratok őszinte soraiból élénk tárul a harctéren és a hátszágban megélt mindennapi élet, a katonák, a nők és gyerekek egyéni sorsa, tragédiája.

Régimódi történet

A Régimódi történetben (1977) édesanyjának, Jablonczay Lenkének állít emléket. Régóta foglalkoztatta a gondolat, hogy megírja a szép, karcsú, szőke, zöldszemű tanítónő⁵⁴ életét, aki lehetett volna akár zongoraművész is, helyette azonban férjhez ment, és gyermekeinek szentelte életét. Szabó Magda mindig úgy gondolta, hogy

⁵² MNL HBML IV. 1406/a. 74. 2043/1914.

⁵³ Egy 1916-ban kelt iratában meg is fogalmazza ennek fontosságát: „...hadrakelt seregünknek szeretet-adományokkal ellátását tekinti első sorban és különösen kötelességének a tanács.” MNL HBML IV. 1405/b. 251. VII. 11/1914 17340/1916. A városi tanácsnak számos esetben olyan döntést kellett hoznia, mely a lakosok életét jelentősen megnehezítette. A jegyrendszer bevezetése, a rekvirálások, a nagyarányú infláció következtében állandóvá vált a nélkülözés, az éhezés. Az asszonyoknak meg kellett tanulnia a semmiből is jó és tápláló ételeket főzni. Ebben valamennyire segítettek a háborús szakácskönyvek. A huzamos ideig tartó hiányos táplálkozás következtében a lakosok körében hiánybetegségek léptek fel, s a legyengült lakosságot, különösen a hadifogolytáborokban a katonákat kolerajárvány tizedelte meg. Debrecenben 1915-ben pusztított ez a betegség, 1666-an haltak meg egy hónap alatt, de a járványbizottság erélyes intézkedéseinek köszönhetően a város lakosságát sikerült megvédeni a tömeges megbetegedésektől. A sebesült katonák ellátása szintén nagy kihívást jelentett a város számára. Nem volt elég kórházi férőhely, így fordulhatott elő, hogy a Bábaképezdőben – ahol Szabó Magda született – katonákat is ápoltak, akik miatt édesanyja vérmérgezést kapott és utána két évig betegeskedett.

⁵⁴ Jablonczay Lenke 1898 és 1902 között a debreceni Svetits Intézet tanítóképzőjének növendéke volt. (Az Intézet alapítói Svetits Máttyás, a debreceni Kereskedelmi és Iparkamara első elnöke és felesége voltak.) Az iskola elvégzése után az 1904-1905-ös tanévben a Varga utcai Római Katolikus Polgári Fiúiskolában tanított. „...osztályában száznégyszerű fiút tanít, két óra hosszat délelőtt, két óra hosszat délután, a vasárnapi misére kísérés is az ő feladata...” Keczás, 2018. 77. Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban mindkét intézetnek fennmaradtak az iratai (Svetits Intézet: VIII. 63. (1896–1948); Dóczy: VIII. 54. (1917–1949).

mindent tud édesanyjáról. A halála előtti utolsó mondata azonban – „Annyi titkom volt” – megsemmisítette ezt a bizonyosságot. Aztán Illés Endre unszolására belekezdett a történetbe, hogy felderítse a titkokat. Nem volt könnyű dolga: „...végigjártam a régi ismerősöket, anyám kortársait, soha nem ismert rokonokat, felkutattam a régi krónikákat⁵⁵, a plébániák irattárát, kölcsönkértem a féltve őrzött naplókat és a nagynénik levelesládáit. Lassanként kibontakozott előttem az egész, irtózatos história.”⁵⁶

Édesanyja életének megírásakor az írott források mellett – mint interjújában elmondta – erősen támaszkodott a szóbeli emlékezetre: „Évekig jártam az országot [...] hány sose látott ház kapuját megnyitotta előttem, hány nagyszerű emberrel ismertetett össze, magában Debrecenben is. Mindenki segített, a Zeneiskola⁵⁷ éppúgy, mint a 88 éves Pálfy József, az újságíró, vagy Révész apát–plébános a Béke úton, a kis csontos Tóth Endre, a rokonságom.”⁵⁸

Az oral history és a családok által őrzött magániratok mellett sok levéltári forrást is felhasznált.⁵⁹ Balogh Istvánt több ízben megkérte, hogy járjon utána néhány, a családját érintő kérdésnek. Erre utal az 1995-ben írt levele is, amelyben megköszönte, hogy a levéltáros megtalálta nagynénjének adatait.⁶⁰ Ha magyarországi levéltárakban nem is fordult meg – gyerekkorát kivéve, amikor „jogi ismereteket” szerzett a feneke alá rakott Werbőczy kötetekből –, de külföldi levéltárakban gyakran kutatott: „Nagyon gyakran vagyok kint a levéltárakban, ha valami új munkára készülök. Most már (1988) az osztrák levéltárak éppúgy hozzáférhetőek, mint például az isztambuliak, és úgy szoktam fogalmazni, hogy ha én valami témáról írok, akkor szeretem megnézni az ellenség sajtóját. Nem voltunk mi mindig olyan jóban az osztrákokkal, mint manapság.”⁶¹

⁵⁵ Leghíresebb a Gacsáry-krónika, melyet az író nő üknagyapja írt. Gacsáry István Krónikája egyedülálló a maga nemében. A lelkipásztor krónikájában név szerint felsorolta valamennyi hivatalt betöltő nevét és a szolgálatuk évét. Mintegy 176 családról olvashatunk benne származási helyük megnevezésével, ami fontos családtörténeti forrás. Az 1839-ben megjelent krónikát a Füzesgyarmati Református Egyházközség őrzi eredetiben.

⁵⁶ Földes, 1997: 110.

⁵⁷ A Zeneiskola, más néven Zenede 1862-ben alakult. Itt tanult zongorázni Jablonczay Lenke és leánya, Szabó Magda. Az iskola – az író nő véleménye szerint – nem a zeneélvezetre, inkább a tehetségek nevelésére összpontosított. Tehetséges diáknak csak az édesanya bizonyult, ezt emlékéremmel el is ismerték. A Zeneiskola iratait (1853 és 1948 közötti évekből) őrzi az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (MNL HBML VIII. 3023.).

⁵⁸ Balázs, 1975: 1714.

⁵⁹ A család békési ágának (füzesgyarmati és köröstarcsai Szabók, a füzesgyarmati Gacsáryak) iratai az MNL Békés Megyei Levéltárában találhatóak. Az anyakönyvi kivonatok mellett családi, községi, gazdasági iratok, képeslapok, fényképek segítségével eleveníthetjük fel a korszakot, és találkozhatunk a Régimódi történet szereplőivel. MNL BÉML IV. 426; V. 314.; XI. 601.; XIII. 10.; XV. 9.; XV. 13.

⁶⁰ „Kedves jó Pista [...] ezért volt levele külön oázis sivatagomban, legkedvesebb nagynéném adatait találta meg, mérhetetlen emléksort idézett fel, persze, hogy boldogan fogadom, ha küld családi levéltáramba adatot”. MNL SZSZBML XIV. 67. 12. Szabó Magda, 1995. június 22.

⁶¹ Sediánszky, 1977: 248.

Bizonyára kapott Pista bácsitól szakirodalmi olvasmány-listát, hogy még jobban megértse a kort, a „boldog békeidők” boldogtalanságát. Saját könyvtára is óriási volt, faltól falig ért a Júlia utcai lakásában. Gyűjtötte a város múltját tartalmazó könyveket, ahogy írta, a Kialts, város! vagy a Régimódi történet nem is születhetett volna meg nélkülük. Különösen érdekes volt számára a Debrecen város történelme című kötet, mert az nemcsak a nagy történelmi mozgásokról tudósított, hanem a város köznapi dolgait is megjelenítette.⁶²

A Régimódi történet ennek a hosszú kutatómunkának az eredménye. Szabó Magda rendet rakott az „emlékek, levelek, feljegyzések, újságcikkek, könyvek, fényképek, legendák, történetek dzsungelében”,⁶³ hogy az olvasó is eligazodhassék benne. Nyugtalanul szemlélte viszont, hogy az objektív feljegyzések, levelek, versek megismerésével miféle új következtetésekre juthat. Hogy a családi örökség, terheltség milyen gondolatokat, jellemeket szülhet. Milyen fontos az öröklődés, hogy hogyan hagyományozódnak az elődökben megrögzült szokások, nevelési elvek, életvitel, hogy mit kapunk a múltból és ezek hogyan hatnak az életünkre. Rájött, hogy a családi indíttatás nagy hatással van az ember későbbi sorsára, de nem feltétlenül határozza azt meg. Édesanyja, Jablonczay Lenke sem keseredett meg a fájdalmas gyerekkori élmények hatására, hanem megerősödött általuk: tudatosan épített fel egy egészen más családi képletet otthonában. Engedelmességre nevelték, ő szabadságot biztosított lánya számára, olyan környezetet, ahol öröm gyereknek lenni.

Édesapja is mindent megtett lánya szabad szellemi fejlődése érdekében. Azzal nemigen törődött, hogy hó végén elfogyott a pénzük, de arra mindig odafigyelt, hogy Dolna⁶⁴ a kérdéseire választ kapjon. Természetesen ezt a gyermek Szabó Magda nagyon élvezte. Ereiben azonban kalmárvér is csörgedezett, s az örökölt racionalitás hatására már akkor érezte, hogy ő komolyabb és józanabb felnőtt lesz. Úgy gondolta, hogy a tanári pálya biztos anyagi alapot teremt életének. Igaz, hogy Szondy tanár úr már alsó gimnazista korában⁶⁵ megjósolta, hogy író lesz.

A Régimódi történet az 1884–1917 közötti években játszódik. Ennek az időszaknak a reális, nem a „boldog békeidők” nosztalgiájával történő bemutatása hiteles korrajzát adja a századvég Magyarországnak. Ez az alaphelyzet a főszereplő számára. Hiszen ugyanúgy, ahogy egy nemzetnek és egy városnak vannak alaphelyzetei, úgy az embernek is: a közösség politikai, gazdasági és társadalmi helyzete adja a keretét életének, hogy mi történik a születése és halála között. „Anyám életének

⁶² Szűcs, 1870–1871.

⁶³ Kónya, 2008: 156.

⁶⁴ Dolna: Szabó Magda beceneve.

⁶⁵ Szabó Magda – hasonlóan legtöbb nőrokonához – hatéves korától a szigorúságáról híres Debreceni Református Dóczy Leánynevelő Intézet tanulója volt. Itt végezte a négy elemi, a nyolc gimnáziumot, és az egyetemi évek alatt a gyakorlatát is itt töltötte. 1940 és 1942 között tanárként dolgozott egykori iskolájában. Az Intézet iratai csak 1917-től találhatóak meg (1948-ig) az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában, bár az iskola már 1838-ban megkezdte működését (MNL HBML VIII. 54.).

sötét mozaikkockái mögött feltárult az illúziókkal megszépített századforduló egész izgalmas, riasztó valósága. Az a társadalmi struktúra által gúzsba kötött asszonyors, aminek semmi köze sem volt a »Gyurkovics lányok« kedélyes álmvilágához.”⁶⁶

A Régimódi történet a társadalom két rétegét mutatja be. Egyrészt az úri középosztályt, akik szórakozó, könnyelmű életmódjukkal nagy vagyonokat tékoztak el. Ők állnak a középpontban, a dzsentrí Jablonczayak.⁶⁷ A másik réteg a debreceni kalmárok, akiket Rickl Mária testesít meg.⁶⁸ Ő a széthulló család összetartója, egy le-tűnő asszonytípus utolsó példája. Szabó Magda műve nagyon jól érzékelteti a kor atmoszféráját: a középosztály társadalmi élete, a teadélutánok, a házi táncmulatságok, a pletykák, az illedelmes viselkedés modorossága mind megtalálható a regényben.

Végül elérkezünk a háborús évekhez. Az író bementetja, hogy mennyire nem reagál erre a debreceni polgári társadalom. Az itthon maradt feleségek szinte alig fogják fel a háború szörnyűségeit, semmit sem vesznek észre a világégesből. Az érdektelen tudatlanság azonban nemcsak Debrecenben volt jellemző, hanem a többi magyar, illetve európai városban is.

Az évekig tartó nyomozó-kutató-értelmező munka meghozta eredményét: Kossuth díjat kapott érte az író 1978-ban. Ha röviden jellemezni szeretnénk a művet, Thomas Mann Buddenbrook házról írt vallomását kellene idéznünk: „Személyes-családi tapasztalataimat stilizáltam regénnyé, bár azzal az érzéssel, hogy van benne valami irodalmi, vagyis szellemi, vagyis általános érvényű, de nem is sejtve, hogy miközben egy polgári ház szétzúllásáról írtam regényt, hírt adtam a nagy szét-hullásról, egy korszak végéről, egy kulturális, társadalomtörténeti cezúráról.”⁶⁹

⁶⁶ Földes, 1997: 110.

⁶⁷ A nemesi családok közül a Pethes-Jabloncay (a Jablonczayak – ahogy Szabó Magda említi a regényben – „voltaképpen Pethes névre hallgattak, de a nemesi előnevüket használták vezetéknev gyanánt”) és a Majthényi családra vonatkozóan találunk iratokat az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában (MNL HBML IV. 12.).

⁶⁸ A Rickl polgárcsalád Debrecen egyik előkelő családja volt, a kapitalizmus kibontakozása idején talán a legnagyobb szerepet játszott Debrecen gazdasági életében. A dinasztiaalapító Rickl József pesti német kereskedő 1789-ben vette meg az itteni boltot, házat és telket. Raktárháza a gyarmatáru-kereskedést szolgálta ki. A Rickl-ház a ma is létező „Lábasház”-nak a bővítménye, amelyet az 1820-as években építtetett Rickl József Zelmós, aki a Török Császárhoz címzett fűszerkereskedést is vezetett. A bolt mennyezetén egy cáppreparátum lógott, amelynek a szájában a segédek és az inasok az irataikat tartották. Szabó Magda nagyanyja, Rickl Mária az említett József Zelmós hasonló nevű fia gyermekének a leszármazottja volt. A Rickl család levéltárban őrzött iratai pénzügyi jellegűek és 1852–1876 között keletkeztek (MNL HBML XIII. 28. 1-3.). Édesapja a Várady-Szabó család leszármazottja volt. A családot Debrecenben mindenki ismerte kereskedelmi tevékenységéről, amelyet a 17. század végétől űzött a városban. Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában egy üzleti könyv maradt meg a vállalkozásból, amely 1852 és 1863 között mutatja be a kereskedés sikerességét (MNL HBML XI. 109. 1.).

⁶⁹ Lőrinczy, 1977: 282.

Összegzés

Mennyiben volt hiteles a Régimódi történet által ábrázolt világ? Valójában a hitelesség a legfontosabb, vagy elegendő, ha „csak” építkezünk történelmünk még felkutatható dokumentumaiból, amelyek fogódzót adnak? Magda gyakran emlegette, hogy eredeti források alapján dolgozik. Minden, amit leír, hiteles történet. Jellemző azonban, ahogy a felkutatott tényanyaggal bánik: elbeszélésre hangolja őket. A Régimódi történet varázsát egyértelműen az adja, hogy valóságosak a szereplői, hogy Szabó Magda személyes dokumentumokat használt fel művének megírásához. Egyetértek Kovács Eleonóra és Katona Csaba szavaival: „A pusztai fikció megfosztva a létező alakok adta hitelesség előnyétől, nem érte volna el ezt a hatást, és hasonlóképpen nem lett volna a szerző a mikrovilág krónikása, ha csak a levéltárban fellelhető egykori hivatali iratokat hívja segítségül. Olyan irodalmi köntösbe bújtatott korrajzot sikerült alkotnia, amely határos a mikrotörténet-írás egyes eredményeivel.”⁷⁰

A fenti állítást Balogh István is megerősíti. Az írósnak küldött levelében a következőket írja: „Egész biztos, hogy Maga még ír szép dolgokat, de hitelesebbet, meggyőzőbbet a Régimódi történetnél aligha.”⁷¹

Én is úgy gondolom, hogy a Régimódi történet esetében az a bizonyos történetírói hitel találkozott az írói hitellel. A hitelességet néhány drámájánál vagy regényénél kétségbe lehet vonni, azt viszont nem, hogy Szabó Magda elérte célját műveivel: „Mindennel, amit írtam, írok, segíteni akarok abban, hogy tisztább, szebb, becsülete-sebb legyen az élet. [...] Bárhogy fogalmazom, ugyanazt üzenem: Vigyázz a világra!”⁷²

Források és szakirodalom

MNL BéML = Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára

IV. 426. = Békés vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye (/1795/ 1828–1895 /1943/). Füzesgyarmati református keresz-
teltek anyakönyve 1984.

V. 314. = Füzesgyarmat nagyközség (1872-ig mezőváros) iratai (1762–1950).

XI. 601. = Wenckheim József Antal és Örökösei Kígyósi Uradalmanak iratai
(1789–1945)

XIII. 10. b. 12. = A Ladics család iratai (1831–1975). Könyvek, folyóiratok, nyom-
tatványok (1843–1947)

XV. 9. = Békés megyei vonatkozású fényképgyűjtemény (1890–2003).

XV. 13. = Képes levelezőlapok gyűjteménye (1900–1968)

---

⁷⁰ Katona–Kovács, 2014: 2.

⁷¹ MNL SZSZBML XIV. 76. 12. Szabó Magda, 1978. január 1.

⁷² Borsodi, 2020.

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

IV. 12. d. = Bihar és Hajdú vármegyei nemességi iratok levéltári gyűjteménye (/1552/ 1700–1847).

IV. 1011/a. 3. = Debrecen Város Tanácsának iratai (1518–1848 /–1905). Tanácsülési és a Communitással együtt tartott közgyűlési jegyzőkönyvek (1547–1848). Protocollum oppidi Debrecen (1571–1576).

IV. 1011/a. 5. = Debrecen Város Tanácsának iratai (1518–1848 /–1905). Tanácsülési és a Communitással együtt tartott közgyűlési jegyzőkönyvek (1547–1848). Protocollum oppidi Debrecen (1594–1599).

IV. 1405/b. 251. = Debrecen Város Tanácsának iratai (/1871/ 1872–1929). Jegyzőkönyvek (1872–1929).

IV. 1406/a. 74. = Debrecen Város Debrecen Város Polgármesterének iratai (/1822/ 1872–1950 /–1957/). Elnöki iratok (1872–1929).

IV. 1406/b. = Debrecen Város Debrecen Város Polgármesterének iratai (/1822/ 1872–1950 /–1957/). Általános közigazgatási iratok (1822–) 1930–1950.

VIII. 54. = A Debreceni Református Dóczi Leánynevelő Intézet iratai (1917–1949).

VIII. 63. = A Debreceni Svetits Intézet Római Katolikus Tanítóképző iratai (1896–1948).

VIII. 3023. = Debrecen város Zeneiskolájának iratai (1853–1962).

XI. 109. 1. = Váradi Szabó Kereskedő Cég, Debrecen iratai (1852–1863).

XIII. 28. = A Rickl család, Debrecen iratai (1852–1876).

XXXIII. 18/a. 56. = Debrecen állami anyakönyvek másodpéldányainak gyűjteménye. Születési anyakönyvek (1895–1980).

XXXIII. 91. 40. = Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában őrzött állami anyakönyvek másodpéldányainak utólagos bejegyzései. (1895–) 1907–2014.

MNL SZSZBML = Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára.

XIV. 67. 12. = Dr. Balogh István levéltár-igazgató iratai (1912–2007). Levelezések S–ZS. Szabó Magda.

TtREL = Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár.

II. 10. a. 9. A Debreceni Református Kollégium iratai (1536–1979). Törvényszéki jegyzőkönyvek (1709–1897). Törvényszéki jegyzőkönyv (1792–1797).

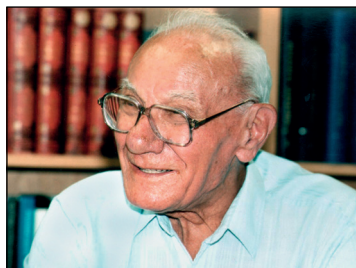
Aczél, 1997 = Aczél Judit: Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával. Debrecen, 1997.

Adattár, 1937 = Hajdúvármegye és Debrecen sz. kir. város adattára. Összeállította: a szerkesztő-bizottság. Debrecen, 1937.

Balázs, 1975 = Balázs Ádám: Táguló világ. In: Kortárs, 1975. IX. évf., 1975. november. 1708–1715.

- Balogh, 1997 = Balogh István: Debrecen 1604-ben. A Kiálts, város! háttére, színpada, szereplői. 391–394. http://epa.oszk.hu/02500/02518/00278/pdf/EPA02518_ir_odalomtortenet_1997_03_391-394.pdf (A letöltés ideje: 2020. november 10.)
- Balogh, 2017 = Balogh László: Szabó Magda debreceni lakhelyei. http://epa.oszk.hu/03300/03326/00002/pdf/EPA03326_civisporta_2017_2_147-166.pdf (A letöltés ideje: 2021. március 31.)
- Bartha, 1984 = Bartha Boldizsár: Rövid chronica. Debrecen, 1666. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 11. Debrecen, 1984. 11–52.
- Borsodi, 2020 = Borsodi Henrietta Mit felelsz, ha választ kér a kor? <https://reformatus.hu/egyhazi/hirek/mit-felelsz-ha-valaszt-ker-a-kor/> (A letöltés ideje: 2020. november 8.)
- Cs. Nagy, 1977a = Cs. Nagy Ibolya: A szülőhely vonzásában. In: Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával. Debrecen, 1997. 115–117.
- Cs. Nagy, 1977b = Cs. Nagy Ibolya: A holtig haza: Debrecen. In: Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával. Debrecen, 1997. 292–295.
- Dr. Csóka, 1937 = Debrecen szabad királyi város törvényhatósági bizottsági közgyűlésének jegyzőkönyvei az 1936. évről. A gyűjteményt összeállította: Dr. Csóka László főjegyző. Debrecen, 1937. 354.
- Erdődy, 2020 = Erdődy Edit: Szabó Magda, 1917. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Spenot-a-magyar-irodalom-tortenete-1/ix-kotet-a-magyar-irodalom-tortenete-19451975-iii-a-proza-9CCD/a-sematizmustol-az-uj-magyar-dramaig-19491975-B04E/szabo-magda-1917-B1D5/> (A letöltés ideje: 2020. november 9.)
- Földes, 1997 = Földes Anna: A régimódi történettől a modern tízparancsolatig. In: Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával. Debrecen, 1997. 109–114.
- Földes, 1987 = Földes Anna: Emberben mérem a világot. Születésnap-i beszélgetés Szabó Magdával. In: Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával. Debrecen, 1997. 232–239.
- Györffy, 1965 = Napkelet felfedezése. Szerk.: Györffy György. Budapest, 1965. 40–51.
- Katona–Kovács, 2014 = Katona Csaba–Kovács Eleonóra: A személyes emlékezet dokumentumai. 2014–2045. In: Turul, 2014/2.
- Katona, 1981 = Katona Tamás: A tatárjárás emlékezete. Bp., 1981.
- Kónya, 2008 = Kónya Judit: Szabó Magda. Ez mind én voltam. Bp., 2008.
- Keczán, 2018 = Szabó Magda Debrecene. Szerk.: Keczán Mariann. Debrecen, 2018.
- Lőrinczy, 1977 = Lőrinczy Huba: Szabó Magda: Régimódi történet. Budapest, 1977.
- Maczák, 2017 = Maczák Ibolya: Egymás hiányai. Szabó Magda Für Elise című regényének néhány aspektusáról. <http://barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/6117-egymas-hianyai---szabo-magda-fur-elise-cim--regenyerol> (A letöltés ideje: 2020. november 16.)

- Márkus, 1973 = Márkus Béla: Premier előtt: Kiálts, város! Borzán Gáspár és Csokonai. Beszélgetés Szabó Magdával. Hajdú-bihari Napló, 1973. szeptember 22. 1–12.
- Nádor, 1997 = Nádor Tamás: Nemcsak egy városba – egy országba vagyok szerelmes. 127–135. In: Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával. Debrecen, 1997.
- Sediánszky, 1997 = Sediánszky János: Elcsodálkoztam, amikor író lettem. 248–252. In: Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával., 1997.
- Soltész, 2019 = Soltész Márton: Szabó Magda „korszerűsége”. Adalékok egy írói gyakorlat geneziséhez. Kortárs, 2019/12. 83–93.
- Szabó, 2016 = Szabó Magda: Für Elise. Bp., 2016.
- Szabó, 2017 = Szabó Magda: Ókút. Bp., 2017.
- Szerdahelyi, 1984 = Szerdahelyi István: A történelem hullámgyűrűi. 1–24. In: Kritika, 1984. II.
- Szurmainé, 2007 = Surmainé Silkó Mária: Ajándékomat megbecsüld! Töredékek Szabó Magda életművéhez. Debrecen, 2007.
- Szűcs, 1870 = Szűcs István: Debreczen város történelme I. kötet. Debreczen, 1870.
- Szűcs, 1870–1871 = Szűcs István: Debreczen város történelme I-III. kötet. Debreczen, 1870–1871. 1–320; 321–655; 657–1104.
- Thuróczy, 1978 = Thuróczy János: A magyarok krónikája; ford. Horváth János, az 1486-ban Augsburgban nyomtatott, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött ősnymtatvány színezett fametszeteinek hasonmásával illusztrálva. Budapest, 1978.
- Vallasek–Tarján, 2003 = Vallasek Júlia–Tarján Tamás: Bonviván és primadonna. Két bírálat egy könyvről. <https://www.holmi.org/2003/06/vallasek-julia-tarjan-tamas-ke-biralat-egy-konyvrol-szabo-magda-fur-elise> (A letöltés ideje: 2020. november 15.)
- Zappe, 1992 = Zappe László: Meg kell írnom a Für Elisét. Beszélgetés Szabó Magdával. In: Népszabadság, 1992. jún. 13. 27.
- Zöldi, 1997 = Zöldi László: A művészet: történetírás is. 105–108. In: Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával. Szerk.: Aczél Judit. Debrecen, 1997.

Balogh István a nyíregyházi levéltár kutatótermében, és 90 évesen

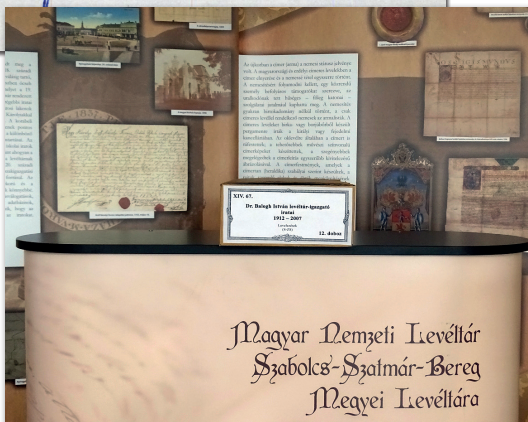
Drága Pista! Bármít irt, ugysis szinarany, ismerem a céget, s nem frázis, szinigaz, igazi megtiszteltetés. Vajon lesznek e utánunk, akiknek az lesz fontos, ami nekünk volt-van, lesz, - mindig voltak fátylavivők. Nehéz város ez, de nem adnám születésem jogát a világ teljességéért.

Sajnálom, hogy ilyen hosszú életben ilyen kevésszer tudtunk igazán szót váltani egymással, s ha kicsit átalakítom a bibliát, igaz, amit írok, a tanítványok okosa is felismerte, jó a Mester közelében. Most már kevés időnk marad, de nem érdemes számolni, ki kell használni, amíg be nem sötétedik. Ha igaz, áprilisben megint együtt ünnepe- lünk, addig is ósrégi szeretettel köszöntöm és vigyázzon Magára, én hetekig szórakoztam az influenzával, nem volt kellemes. Nézze meg helyettem a Nagytemplomot, és köszönjön neki a nevemben. Sok meleg köszöntés

Rakapista

97. II. 12.

Szabó Magda levele Balogh Istvánnak, 1997. február 12.

Balogh István hagyatéka a nyíregyházi levéltárban. XIV. 67. Levelezések S-Zs

Magyar Nemzeti Levéltár
Szabolcs-Szatmár-Bereg
Mezei Levéltára

Szabó Magda BUDAPEST, II., JÚLIA UTCA 3. / 1026

880?

Drága Pista,

meg se lepődtem, mikor megláttam a levelét,- én ugyan nem gondoltam a Fényes nap-ra, csak arra: annyit járt az utóbbi hetekben az eszemben, hogy bizonyosan megérezte.De persze nagyon örültem,hogy nem okozott csalódást a tévé- variáció, az ilyesmi mindig kockázatos, s hát én is tévedhetek, amikor azt hiszemh,jól csinálták.

Örülök annak is,hogy szerette a Kivül a körön-t. Nem hiszem,hogy idealizálnám városomat, Maga egyszer azt mondta, ha Debrecen megértené, voltaképpen mit irtam meg a Kiálts, város- ban, aligha csinálna belőlem diszpolgárt...Ha Pesten élne, jobban megértené,mi huz mindig haza, Magát is huzná.Attól én még tudom,hogy a víz klóros, hogy a kertségek nagyrésze oda, hogy mi megy az Alföld szerkesztőségében,hogy milyen ügyes minigylkosok között -fölkött feszül az az áldott debreceni ég. De ha engem a középkorban megégettek volna,- ami felől semmi kétségem,- mégiscsak jobban szeretsem volna a Kistemplom előtt égni, mint a Parlament téren. Ezt megintcsak kell,hogy érezze, mert Maga írta azt a csudakönyvet, ami azóta is a bibliám. Ha Isten segít, április utolsó hetében otthon leszek, viszem magammal, nem adom postára. Pista,szerintem Magának fogalma sincs, mekkora ajándékot adott mindnyájunknak. Én annyit tanultam, olyan tiszta élvezettel, hogy nem lehetek eléggé hálás.Végre megértettem a Csokonai korát is, és amikor visszaadom a könyvet, megmutatom, mit gépeltessen le nekem , ha nincs ellenére, a város 18. századi történetéből. Ha megírom a Csokonai darabot, ha képes leszek rá, Magának köszönjék. A remélt viszontlátásig nagy szeretettel köszönti

81. áprl. 8.

Balogh István

Szabó Magda levele Balogh Istvánnak, 1981. április 8.

1980 körül
a Kálvinizmus, ortodox

Kedves Magda!

Néha a jóhir is megtalálja az embert! Köszönöm a kedves aposztrofálást, a Móríc emlékünnepeken, ahova nem mentem el, mert csak oda szoktam menni, ahova hívnak, de oda is válogatva. Nemcsak én vagyok így, úgy tudom, hogy Maga sem ment el a "Kíálts város" forgatására, holott felajánlotta, de nem hívták... Pedig némi tanács rájuk fért volna.

Tehát visszatérve a Maga által mondottakra, én most már sejtem, - nem mondhatom, hogy tudom - miért merevedett meg a debreceni gondolkodás a XVIII. században és hol van a kálvinista ortodoxiának a gyökere. Sőt mást is tudok, ami miatt olyan kétarcúvá lett a mi időnkben ez a kálvinizmus. A mi időnkben Uray Sándor és Kolozsvári Kiss László, meg Baja Mihály jelenlétében már nehéz volt kálvinistának lenni. Bár maradt még belőle valami, ami mégis csak pozitívum, az tudniillik, hogy az ember feje másra is való, minthogy legyen a kalapot mire tenni.

A baj valahol 1750 körül indult, amittől kezdve az egyházunk mindennapi léte egy emberöltőn át csak egy hajszálon függött. Nemcsak az egyház, hanem az egyetemes magyar kálvinizmus egyetlen Sionja - nem én írom, az egykoriak - a napi fennmaradás szélén egyensúlyoztak. A szüntelen védekezés miatt már nem maradt energia csak a meglevő megtartására. Most már, a töredekésen megmaradt levéltári anyag alapján -nyom azért mindig marad - látom, hogy Mária Terézia kormányfőfiaiától még néhai, boldogult III. Mátyasunk is tanulhatott volna gondolatellenőrzési módszert...

Magam szemével olvastam Domokos Lajos egyik levelében, hogy amit a consistoriumban egymásközt tárgyalnak, azt nemcsak Pozsonyban tudják, hanem olvassák Egerben is. /Az külön Debrecenre specializált központ volt./ Mikor 1775-ben Domokos Lajos házáat feltörték távollétében,

Balogh István levele Szabó Magdának, 1980 körül (1. oldal)

semmi mást nem vittek el, mint a Kollégium alapítványaira vonatkozó negyven évi számadásokat.

Mindez meglesz írva, - részben meg is van már - dehát, hogy mikor jelenik meg, azt csak a magasságbeliek tudják. Ha érdekli, majd legépelés után, visszaadás kötelezettsége mellett kaphat egy példányt.

Talán egy másik "Kiálts város" lehet belőle, bár ekkor már csak sóhajtottak. De a hivatalos iratok lojalitási frázisain /az utólagos javításokat is beleértve/ még ma is áthallatszik a fogcsikorgatás...

Tehát még egyszer megköszönöm a megemlékezést, utólag sajnálom, hogy nem lehettem ott, - legalább a Maga előadásán - mert meg vagyok győződve, hogy Maga nem át, hanem érdeme szerint értékelte Mórnicz Zsigmondot.

Addig is maradok egyik leghivebb olvasója és tisztelője:

Szabó Magdának

Balogh István levele Szabó Magdának, 1980 körül (2. oldal)

Egész biztos, hogy Maga még ír szép dolgokat, de hitelesebbet, meggyőzőbbet a Régimódi történetnél aligha. Itt nemcsak a személyek élnek, hanem a kor is, amit a történetírók nem tudnak megjeleníteni, a XIX. századi debreceni polgár összes erényei és hibái, az általam inkább csak érzett, mint értett dzsentri, a katolikus zárda és a kálvinista papház szelleme. Valamit láttam még én is belőle, de ismerni már csak a Maga - nem is tudom minek nevezni - regény? korrajz? családtörténet? hiteles valóságában csak most ismerhettem meg. Aztán már mind kevesebben lesznek azok is, akik láttak belőle valamit.

Balogh István levele Szabó Magdának, 1978. január 1. (részlet)

Zsidi Bernát

Magyar Akadémikusok Névmutatója 1825–1965*

*Egy „hasznos, hézagpótló és időszerű kiadvány” útja
a kiadástól a bevonásig*

„Az MTA több mint 130 éves fennállása folyamán egyetlen átfogó munkával sem rendelkezünk, amely rendszerezve rendelkezésre bocsátaná Akadémiánk tagjainak adatait.” – írta Molnár Zoltán,¹ a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának tudományos munkatársa 1964 májusában a Magyar akadémikusok lexikona című tervezetében.² A kötet az 1965-ös akadémiai közgyűlés idején jelent volna meg, végül másfél éves késéssel 1966 második felében látott napvilágot Magyar akadémikusok névmutatója címmel, a kiadványt azonban néhány hét múlva betiltották. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a munka viszontagságait az összeállítástól a betiltásig, vagyis az eredetileg tervezett lexikonból hogyan lett névmutató, a széles körű terjesztésből korlátozott, és a „hézagpótlóból” „lelkiismeretlen munka”. A névmutató kontextusa a „60-as évek” óvatosan felengedő kádári Magyarországa, annak pulzáló kettősségével, amelyet bizonyos pontokon az alábbi történet is visszatükröz.³

Előzmények — Akadémikus lexikon

A könyvtár Kézirattárában dolgozó Molnár tervezetében felvetette egy akadémikus lexikon ötletét, amelynek célja az lett volna, hogy a könyvtár tájékoztató munkáját segítse segédkönyvként, adattárként.⁴ A lexikon tartalmazta volna 1963-as záró dátummal a tagok legfontosabb adatait: név, születési és halálozási adatok, tagválasztás, osztály besorolás, tudományos profil és kitüntetések. Ezeket az adatokat – adott esetben – megemlékezésekkel, bővebb életrajzi információkkal és bibliográfiával egészítette volna ki. Az így elkészült kötet nyolcadrét formában, két kolonnásan,

* Ezúton mondok köszönetet, dr. Hay Dianának, az Akadémiai Levéltár igazgatójának a cikk elkészítésében nyújtott értékes segítségéért.

¹ Molnár Zoltán (1907–1973), könyvtáros, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (továbbiakban: MTAK) Tájékoztatói és Bibliográfiai Osztály (1957–1964), majd a Kézirattár, Régi Könyvek Gyűjteménye (1964–1967) munkatársa. [AL VIII. 215. MTAK 112. ő. e.]

² AL VIII. 215. MTAK 325/1 7212/64 1964. máj. 25.

³ Rainer M., 2004: 11–30.

⁴ Továbbá a kötet sajátos megemlékezésként is szolgált volna, vö. „(...) tudosain[k] emlékéhez is méltó lenne [egy ilyen munka megjelentetése – Zs. B.]”

kb. 260 nyomtatott oldalon jelent volna meg sokszorosítás útján 1964 végére. Összességében Molnár Zoltán egy olyan „lexikont” szeretett volna rövid idő alatt, egyszerű formában létrehozni, amely a Könyvtár dolgozóinak és az Akadémia Hivatalának jelentett volna segédletet a napi munkához.⁵ De hogyan is lett volna lehetséges az Akadémia alapításától kezdve az 1963-ig tartó időszak összességében több mint 1800 akadémikusának adatait kevesebb, mint egy év alatt összegyűjteni és sajtó alá rendezni? A válasz a fenti tervezetben rejlik, ahol Molnár azt írta, hogy rendelkezik egy „alapkataszterként kísérletképpen megkezdett” feldolgozással. Azonban ennek a feldolgozásnak az eredete nem csupán Molnár személyéhez köthető. Ehhez fontos felfedni azt a tényt, hogy Molnár a Kézirattárba kerülése előtt a Tájékoztatási és Bibliográfiai Osztály munkatársa volt (1957 és 1964 között). Ezen az osztályon pedig az Akadémikus Bibliográfia előkészítése zajlott nagy erővel 1960 óta.⁶ E munka melléktermékeként kezdtek hozzá az osztály munkatársai (köztük Molnár is) Magyar akadémikusok lexikona címmel egy akadémikusokra vonatkozó személyi kataszter felállításához 1962-ben. Sajnos a kataszter cédula anyaga és forrásai nem maradtak ránk, csupán a tervezett tartalom: életrajzi adatok, tagválasztás, tudományos profil, valamint a jelentősebb tudományos művek adatai. A munka nagy része (1800 cédula) el is készült 1964 elejére, azonban ekkor az Akadémia elnöksége elhalasztotta az Akadémikus Bibliográfia megjelentetését, így a lexikonnal kapcsolatos tevékenység sem folytatódhatott. A halasztás miatt újra kellett gondolni a Bibliográfiai Osztály munkáját és munkaerő-gazdálkodását is. Molnár ekkor, 1964 közepén került át a Kézirattárba, és ezért fejezhette be itt egyedül a kataszterhez tartozó gyűjtést. De még a gyűjtés befejezése előtt (1964 májusában) megírta az idézett feljegyzését, kis mértékben bővítve a Bibliográfiai Osztályon készült összeállítást (pl. bibliográfia, megemlékezés).⁷

Lexikonból Névmutató — „Időszerű és hézagpótló”

A tervezetet rövid időn belül felkarolta a könyvtár, például Csapodi Csaba⁸ és Durzsa Sándor⁹ is támogatásáról biztosította Molnárt.¹⁰ Durzsa nem csupán dicséretet fogalmazott meg az előterjesztéssel kapcsolatban, hanem azt azonnal továbbította is

⁵ AL VIII. 215. MTAK 325/1 7212/64 1964. máj. 25.

⁶ Az Akadémikus Bibliográfia elkészítése és megjelentetése könyvtár feladata volt, vö. AL 83/1960., illetve ld. Rózsa, 2010: 4–11.

⁷ AL VIII. 215. MTAK 152/2 4501/1963, 1963. 01. 15, 1964. 01. 06.; 4515/1964, 1964. febr. 21.

⁸ Csapodi Csaba (1910–2004), az MTAK Kézirattár és Régi Könyvek gyűjteménye osztályvezetője (1957–1975).

⁹ Durzsa Sándor (1926–2006) az MTAK Tájékoztatási és Bibliográfiai Osztály vezetője (1960–1967), igazgatóhelyettes (1969–1971).

¹⁰ AL VIII. 215. MTAK 325/1 7212/64 M. Z. 1964. máj. 25.; 399/64 1964. máj. 25.

Rózsa Györgynek, a könyvtár igazgatójának,¹¹ aki az ötletet látva már a tervezet akadémiai elnökség elé terjesztését készítette elő. A kiadvány megvalósításának folyamata azért is indulhatott el ezzel a gyorsasággal, mert az Akadémia történetében ilyen nagy volumenű, akadémikusokat számba vevő munka nem jelent meg, csupán az aktuális tagságot bemutató Almanachok adtak tájékoztatást egy pillanatnyi helyzetről.

Az igazgató az előterjesztés megírása előtt kikérte Antal Jánosné, MTA sajtótitkárának véleményét,¹² majd Ligeti Lajosnak, a Könyvtári Bizottság elnökének¹³ felterjesztette Molnár ötletét – ezen egyeztetések, javaslatok mentén alakult ki a kötet végleges formája és tartalma. Mielőtt a tervezet az elnökség elé került Gergely Pál, a Kézirattár osztályvezető helyettese¹⁴ írt rövid, dicsérő szakvéleményt a névmutatóról, amelynek lényege: a munka „időszerű és hézagpótló”.¹⁵ Ligeti 1965 januárjában terjesztette az Elnökségi Tanács¹⁶ elé immár a Magyar akadémikusok névmutatója 1826–1965 című elgondolást. Az Elnökségi Tanács január 15-i ülésén engedélyezte a névmutató kiadását két megjegyzéssel: 1963. december 31-ig elhunyt akadémikusok neve kerüljön be a kiadványba, illetve az iránta érdeklődő akadémikusok számára biztosítsák a művet. Vagyis a kötet zöld utat kapott az Akadémia legfelsőbb szintjén is – ezáltal a névmutató elkészítése már nem csupán lehetőség, hanem kötelezettség volt a könyvtár számára. A tervek szerint a névmutatónak az 1965-ös áprilisi közgyűlésre kellett volna megjelennie, az alábbi tartalommal: név, születési és halálozási adatok, tagválasztás, osztály besorolás, tudományos profil, kitüntetések, tisztségek, megemlékezés, továbbá az elnökök és főtítkárok listája.¹⁷

A határozatnak megfelelően folytatódott a névmutató összeállítása, azonban a kitűzött határidőt nem sikerült tartani, Molnár 1965 júniusának közepén küldte el a könyvtár vezetése részére jelentését a kézirat kartonrendszerben való elkészültéről.¹⁸ Gergely Pál és Durzsa Sándor észrevételekkel látta el a kéziratot a hónap folyamán, és annak kiadását sürgették.¹⁹ Ehhez szükség volt két lektorra (külső és belső)

¹¹ Rózsa György (1922–2005) a MTAK igazgatója (1960–1977), főigazgatója (1977–1996).

¹² Antal Jánosné (1908–1987), az MTA Hivatalának sajtótitkára (1964–1969). [Az Akadémián Antal Helénként szólították.]

¹³ Ligeti Lajos (1902–1987), az MTA alelnöke 1949 és 1970 között, és a Könyvtári Bizottság elnöke (1961–1987).

¹⁴ Dr. Gergely Pál (1902–1982) jogász, 1928-tól az MTA főtítkári hivatalának tisztviselője, ezután az MTAK Kézirattár, Régi Könyvek Gyűjteménye munkatársa (1949–1967).

¹⁵ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-7/1965. 1965. jan. 8.

¹⁶ Az 1958 és 1970 között működő ET az Elnökségnél is szűkebb testület volt az elnök, alelnökök, főtítkár és akadémiai titkárok részvételével, amely két elnökségi ülés között gyakorolta az Elnökség hatásköreit, vö. Kónya, 1994: 30.

¹⁷ AL VIII. 215. MTAK 325/1 21/1965 1965. jan. 12., AL 107/1965.

¹⁸ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-135/65 1965. jún. 17. [A késlekedés okáról nem áll még rendelkezésre forrás, de Gergely feljegyzéséből tudható, hogy bizonyos adatoknál forráshiánnyal küzdött Molnár, vö. AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-135/65 1965. jún. 23.]

¹⁹ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-135/65 1965. jún. 23

– ezt a feladatot Katus László²⁰ és Gergely Pál vállalta el. Mivel Gergely már korábban írt véleményt a munkáról, így Katus végezte el a névmutató alapos ellenőrzését. Lektorai véleménye számtalan dicséretet tartalmazott,²¹ ezek mellett azonban temérdek változtatni valóra is felhívta a figyelmet, továbbá egy részletes hibajegyzéket is csatolt (155 főről). Katus legfőbb kifogásai az 1945 és 1949 közötti időszak tagsággal kapcsolatos ügyei (kizárások, tanácskozó taggá minősítés) kapcsán fogalmazódtak meg.²² A szöveggörnyezetből kikövetkeztethető, hogy a kartonrendszerben Molnár az érintett akadémikusoknál nem tért ki a tagság megszűnésére vagy visszaminősítésére. Katus továbbá felvetette az egységesítés kérdését is (pl. születési hely hiánya, élő és elhunyt akadémikusok különválasztása). Összességében Katus a kiadás mellett foglalt állást a javasolt – néhány napos munkát jelentő – korrekciók elvégzését követően.²³ Katus mellett Antal Jánosné is átnézte futólag a kéziratot. Feljegyzésében a cédulák egységességét kifogásolta (pl. osztály besorolás, osztályon viselt tisztességek), illetve újabb szerkesztési szempontokat javasolt (pl. tagság megszűnésének jelzése, élő és elhunyt akadémikusok különválasztása). Molnár Antal Jánosnének írt válaszában a tagság megszűnésének jelölését, illetve az élő és elhunyt akadémikusok szétválasztását egyetértőleg fogadta – ez utóbbi átvezetésére ígéretet is tett. Katus felvetéseire nem érkezett válasz a szerzőtől.²⁴

A hibák javítása valóban nem tartott sok ideig, hiszen az augusztus végi lektori véleményt követően Molnár szeptember elsején megküldte a módosított kéziratot Rózsa részére, majd a Könyvtár kifizetett 3000 forintot a szerzőnek „premiázásként”, illetve megrendelte az anyag sokszorosítását 400 példányban.²⁵ Vagyis a korábban felmerült magas példányszámok (1000, 2500) a megjelenés küszöbén már jóval szerényebbek lettek. Így a széles nyilvánosságra kerülés ötlete is akadémiai terjesztésre szűkült.²⁶ A munkát az MTA sokszorosító üzeme vállalta, de a karton rendszerű kézirattal ez nem volt lehetséges, így Molnárnak az egész összeállítást át kellett gépelni – ez 1966 januárjára készült el. Ráadásul ezt a javított és átgépelte kéziratot már nem ellenőrizte senki (sem a lektorok, sem Szombatfalvy Árpádné, a kiadványokért felelős könyvtáros),²⁷ ami elég érthetetlen, mert a fenti megjegyzések nemcsak pótló, hanem szerkesztői munkát is igényeltek, ami rengeteg munkával

²⁰ Katus László (1927–2015) az MTA Történettudományi Intézet tudományos kutatója (1957–1970), majd főmunkatársa (1970–1990).

²¹ „A kézirat (...) maximális pontosságot és teljességet mutat fel.”

²² Az idézett 155 főnél 67 esetben jelölte meg az 1945-ös és 1949-es kizárás/visszaminősítés problémáját.

²³ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-198/65 1965. aug. 19.

²⁴ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-153/65 1965. júl. 7., illetve K-158/65 1965. júl. 13.

²⁵ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-204/65 1965. szept. 1., K-205/65 1965. szept. 2., K-13/65 1965. szept. 3.

²⁶ Vö. VIII. AL 215. MTAK 325/1 K-257/65 1965. 10. 30. (A nagy budapesti könyvtárak is kaphattak példányt, hiszen a kötet későbbi visszahívásakor például az OSZK-tól is vissza kellett kérni ezeket, ld. köv. alfejezet.) A magasabb példányszámokról vö., AL VIII. 215. MTAK 325/1 ad 7212/64 é. n.

²⁷ Szombatfalvy Árpádné, Nyireő Éva (1930–2009) kiadványügyekért felelős könyvtáros (1963–1968)

és idővel kellett volna járjon az egyedül dolgozó szerzőnek. A sokszorosítást végül 1966 februárjában rendelte meg a könyvtár.²⁸

Magyar akadémikusok névmutatója 1825–1965 — „politikailag is félrevezető”

A betiltás folyamata

A névmutató pontos megjelenési idejét nehéz megállapítani, a források csak közvetetten utalnak erre. Az utolsó, kiadással kapcsolatos iratok március közepén keletkeztek, míg Fodor Zoltán²⁹ igazgatóhelyettes novemberi eleji feljegyzése a közelmúltban megjelentként hivatkozik a kötetre.³⁰ A sokszorosítási munkák idejét is figyelembe véve a névmutató valamikor 1966 októbere és novembere között jelenhetett meg.³¹

Fodor Zoltánnak a névmutató megjelenéséről szóló írása azonban elég erős kritikát fogalmazott meg a kötetrel szemben. Feljegyzését az motiválta, hogy sok hibát fedezett fel és emiatt féltette a könyvtár reputációját. A feljegyzés mellékletében leírta konkrét észrevételeit a „kiadvány-szerkesztés,” és „bibliográfiai, kézirati és sajtóhibák” alcímek alatt. A szerkesztésnél kifogásként merült fel például, hogy a kiadvány lezárásának ideje nincs feltüntetve, illetve a tagsággal kapcsolatos kizárások jelölése sem megfelelő ([az 1949-es – Zs. B.] „megszűnési időpont ugyanis éppen úgy adódhatott véletlenül, mint szándékos megszüntető jelleggel”). A kézirati hibáknál egy felsorolás következett a különböző egységesítési kérdésekről, pl.: szavak helyesírása (posthumus), szavak különféle írásmódja (Wien/Bécs), a születési hely hiánya (165 fő élő tagból 122 főnél hiányzott).³²

Fodor november eleji feljegyzését Rózsa Györgynek és Szombatfalvy Árpádnének címezte, de nem kapott választ egészen november végéig, ennek legfőbb oka az lehetett, hogy a könyvtár igazgatója tanulmányi úton volt az NSZK-ban október 30. és november 21. között, Szombatfalvy pedig szintén emiatt késlekedhetett a válaszával.³³ Utóbbi válaszában Fodor meglátásainak nagy részét elutasította vagy figyelmen kívül hagyta. A „kiadvány-szerkesztés” kapcsán említett megjegyzéseknél legszembetűnőbb a hallgatás, mivel az 1949-es kizárásokra egyáltalán nem reagált. Szombatfalvy Árpádné a „bibliográfiai, kézirati és sajtóhibák” vonatkozásában a szerző felelősségét vetette fel, mivel a könyvtár kapacitását meghaladták volna a további felülvizsgálatok. A lektorálással kapcsolatban megemlítette, hogy azt többen nem

²⁸ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-49/66 1966. febr. 22., K-67/66 1966. márc. 6

²⁹ Fodor Zoltán (1910–?) az MTAK igazgatóhelyettese (1961–1970), az ELTE BTK Könyvtártudományi tanszék munkatársa (1959–1970).

³⁰ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-309/66 1966. nov. 9.

³¹ Vö. AL VIII. 215. MTAK 152/2. 4535/1963 1963. 05. 25. [A sokszorosítási üzem nehézségeiről, késéseiről.]

³² AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-309/66 1966. nov. 9.

³³ AL VIII. 215. MTAK 84/1

vállalták (Durzsa Sándor, Antal Jánosné, MTA Személyzeti osztálya), ráadásul a lektorok véleménye sem adott okot aggodalomra.³⁴ Fodor ezután írt egy válasz feljegyzést Szombatfalvynénak, amelyben továbbra is fenntartotta a korábban jelzett megállapításait. Fodor második feljegyzése azonban bővült a lektorok tevékenységére vonatkozó kritikával (szakértelem hiánya, felületesség, felelőtlenség).³⁵ Rózsa György visszatértek, a kritika hatására, átnézte a kötetet Durzsa Sándorral, aki megjegyzésében nem osztotta egyáltalán Fodor álláspontját: „Én csak átlapoztam a művet, ha nagyítóval nézem, nem 4, hanem 400 lapnyi magasztalás született volna tollam nyomán.”³⁶ Ahogy látható, az igazgatóhelyettes érvei miatt Rózsa nem változtatott a terjesztés protokollján. Vagyis, az igazgató december elején szétküldött egy körlevelet az akadémikusoknak a névmutató igényléséről, illetve kérelmet nyújtott be a Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatóságára árendéj megadására.³⁷

A névmutató december elején került fel az Akadémia elnökségére, ahol Erdey-Grúz Tibor főtítkárral kezebe került, aki átnézve a kötetet a bevonás mellett döntött.³⁸ Erről Rózsa Györgynek a következőket írta: „Mivel ilyen jellegű összeállításnak csak akkor van értelme, ha okiratszerűen megbízható, már pedig az idézett kiadvány nem ilyen, felhívom, hogy a Névmutató valamennyi elérhető példányát vonja be és vegye zár alá, belső használatát sem engedélyezve.” Továbbá a könyv javítására és a felelősök megkeresésére utasította Rózst. Érdekes áttekinteni Erdey-Grúz érvelését a bevonásra vonatkozóan: „Az Akadémiai Könyvtár által összeállított »Magyar Akadémikusok Névmutatója« számos hibás adatot tartalmaz, amelyek egy része nagy hanyagságról tesz tanúságot illetve politikailag is félrevezető.” Ebből következően nem csupán a (könyvtár által nagyrészt feltárt) szakmai hibák, hanem politikai kérdések is hozzájárultak a könyv zárolásához. Az alábbiakban a kevésbé kifejtett politikai okokat elemzem bővebben.³⁹

A „politikai félrevezetés” egyrészt jelenthette az 1945 utáni kizárásokkal és az 1949-es átszervezéssel kapcsolatos pontatlanságokat, hiszen Molnár Zoltán Katus László erre vonatkozó észrevételeit egyáltalán nem vezette át, így sok akadémikusnál nem volt feltüntetve a tanácskozó tagság vagy a tagság megszűnésének ténye, például (az ismertebbek közül) Márai Sándor, Orsós Ferenc, Hóman Bálint esetében. Azonban Erdey-Grúzt nem csupán az 1949-es átszervezés jelölése zavarhatta,

³⁴ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-318/66 1966. nov. 28.

³⁵ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-318/66 1966. nov. 30.

³⁶ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-309/66 1966. nov. 9. [Megjegyzés kelte: nov. 29.]

³⁷ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-331/66 1966. dec. 1., K-333/66 1966. dec. 3., K-333:334/66 1966. dec. 3.

³⁸ AL II. 3. Elnök 98/6,558/1966. XII. 9. [A bevonás előtt Durzsa is írt még egy feljegyzést Rózsa György részére, hogy a kötettel valóban vannak gondok, ezért az adatokat újra egyesével ellenőrizni kellene („kontraredigálni”), és az elnökség egy tagjával is átnézetné a kötetet. De mire ezekre sok került volna Erdey-Grúz már megküldte feljegyzését, vö. AL 215. MTAK 325/1 K-334/66 1966. dec. 13.]

³⁹ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-346/66 1966. dec. 16. Az idézett szöveg egy része aláhúzással kiemelve az eredetiben.

hanem az 1956-os forradalom eseményeire is finoman utalhatott, hiszen az általa felsorolt öt hibából kettő (Erdey-Grúz Tibor, Ligeti Lajos) az 1956-os forradalom alatti tisztségviseléssel kapcsolatos tényközléseket érintette, továbbá Erdey-Grúz azt sem vehette jó néven, hogy a rá vonatkozó adatok hibásan szerepeltek.⁴⁰

Még érdekesebbek a le nem írt, a háttérben meghúzódó motivációk, hiszen, ha fellapozzuk a bevont névmutatót, akkor például megtaláljuk benne Nagy Imrét folytonos vagy Gerő Ernőt 1956-ig tartó akadémiai tagsággal. De érdekes Szalai Sándor 1956-os tagságának kérdése (kizárás vagy szünetelés – Molnár kizárást jelölt), vagy Lukács György elnökségi tagságának hibás dátuma.⁴¹ Ezekből következően nem csupán a szövegben leírva megjelent vélt vagy valós hibák vezettek a betiltáshoz, hanem a le nem írt, csupán sejtethető indokok is.⁴²

Azt, hogy a felsorolt akadémikusok adatai adhatták a betiltás okát Fekete Gézáné⁴³ hasonló című, későbbi művéből tudjuk „visszaellenőrizni”. Ez azért is lehetséges, mert Fekete Gézáné kötetére Molnár névmutatójának javított változataként tekinthetünk, ezt támasztja alá az is, hogy a két könyv azonos ETO számmal jelent meg.⁴⁴ A megjelent és a meg nem jelent kifogások között az a legnagyobb különbség, hogy a névmutató kiadásakor (1960-as évek közepén) *a le nem írt problémákról* nem volt akadémiai állásfoglalás, vagyis Nagy Imre akadémiai tagságáról, illetve Gerő Ernő tiszteleti tagságáról, továbbá Szalai Sándort 50-es évekbeli kizárásáról és visszavételéről.⁴⁵ Az '56-os tagváltások mellett a fentiekből következően az 1949-es átszervezés kommunikálása sem volt egyértelmű a széles nyilvánosság számára – ez utóbbi nem lehet meglepő, hiszen az 1949-ben az Akadémiai Értesítő csupán az átszervezett Akadémia új tagjainak névsorát közölte az új Alapszabályokkal, vagyis a tanácskozó tagok és a megszűnt tagság névsora nem jelent meg összegyűjtve.⁴⁶

⁴⁰ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-346/66 1966. 12. 16. [1956 akadémiaja, vö. Pótó, 2006: 58–65.]

⁴¹ Molnár, 1966: 166., 76., 221., 148.

⁴² Érdekes adalék a politikai okokhoz, hogy nemcsak az egyes akadémikus adatai, hanem a névmutató szerkezete is gond lehetett, vö. „Felvetette Baksay elvtárs [Személyzeti osztály munkatársa – Zs. B.] [...] jó lenne különválasztani a régi és új Akadémiát az 1945-ös, vagy esetleg az 1949-es újjászervezés dátumával. Így két külön névsorra tagolódná a Névmutató és nem állna egymás mellett (Baksay elvtárs példája) Andics Erzsébet és gróf Andrassy neve.” AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-27/67 1967. jan. 13. (Vö. Fekete, 1975.)

⁴³ Fekete Gézáné, Kertész Magda (1930–), az MTAK könyvtáros munkatársa 1954 és 1997 között, ennek nagyrésztében a Bibliográfiai Osztályon dolgozott. [A könyvtári kötelékben Fekete Magdiként ismerték, illetve így hivatkoztak kötetére.]

⁴⁴ Fekete, 1975: II (ETO 061.12(439).021 „1825–1973”), és Molnár, 1966: I (ETO 061.12(439).021 „1825/1965”)

⁴⁵ Vö. Fekete, 1975: 465., 433., 484. [Itt: Gerő Ernő tagsága 1957 óta szünetel, Nagy Imre tagsága 1956-ban megszűnik, Szalai Sándor tagsága szünetel az ötvenes években politikai okokból, Lukács György elnökségi tag: 1949–1958. Az akadémiai források alapján azonban tudható, hogy Szalai Sándort kizárták 1950. nov. 16-án, és visszavételére 1956. aug. 23-án került sor, míg Nagy Imre tagságát kérésére visszaállítják 1956. október 20-án, vagyis haláláig tagja volt az Akadémiának.]

⁴⁶ A Fekete által szerkesztett kötetben sem, vö. Fekete, 1975.

Úgy tűnik, hogy e kérdések tisztázása ekkor még nem merült fel a Akadémián, és az intézmény vezetése erről csak 1975-re alakított ki álláspontot, a Fekete Gézáné-féle kötet keretében.⁴⁷ A névmutató készítése kapcsán a források egyébiránt nem utaltak arra, hogy az említett dilemmákat szisztematikusan megpróbálta volna feloldani bármelyik közreműködő – végső soron Molnáron múltott, hogy egy-egy ilyen adat milyen formában jelent meg.

Felelősök keresése

Rózsa György 1966. december 20-án kapta meg Erdey-Grúz Tibor levelét, és még aznap megkezdte a főtítkári utasítások teljesítését. Elsőként a könyv példányainak visszavételéről rendelkezett,⁴⁸ majd értesítette Molnár Zoltánt és Katus Lászlót a kötet bevonásáról, illetve a hibák javításáról, párhuzamosan tájékoztatva a főtítkárt ezekről az intézkedésekről.⁴⁹ A könyvtár igazgatója még a hónap folyamán kérte a névmutató készítésében közreműködőket (Molnár, Katus, Gergely), hogy január közepéig állítsanak össze egy hibajegyzéket, amely alapján javítható lesz a névmutató.⁵⁰

A felelősség kérdése már ekkor eldőlni látszott, hiszen január közepén sor került egy könyvtári megbeszélésre Rózsa György, Szombatfalvy Árpádné és a lektorok között, amelyen megállapították a szerző és a lektorok személyi felelősségét.⁵¹ Ugyanakkor Rózsa a szerzőnek még aznap írott levelében már csupán Molnár felelősségét állapította meg.⁵² A két lektornak szóló levélben már nem volt szó a felelősségről, pusztán arról, hogy készítsenek igazoló jelentést az elvégzett munkáról 3 napos határidővel (ahogy Molnár is). Vagyis minden jel arra mutatott, hogy legfőképpen Molnár Zoltánnak kell vállalni a felelősséget a kötet visszahívásáért.⁵³

Rózsa György az igazoló jelentések beérkezése után, január végén foganatosította a felelősségvállalás részleteit. Molnár Zoltánt 2000 forint, Gergely Pált 200 forint

⁴⁷ Ezt támaszthatja alá az is, hogy az Akadémiai Almanachok „Csak hivatalos használatra” és „Hivatalos használatra” címkéi az 1976-os kiadástól kezdve tűntek el, vö. Almanach, 1962., 1967., 1970., 1973., 1976.

⁴⁸ Ezekből az iratok is arra utalnak, hogy a könyv 1966. október végén jelenhetett meg, mert a 400 példányból nagyjából 50-60 példányt kellett visszaszereznie a könyvtár vezetésének. Ráadásul az akadémikusok december elején még csak igényelni tudták a kötetet, így azok kiküldésére nem került sor, hiszen Rózsa nem intézkedett ezen példányok visszahívásáról, csupán az akadémikusok türelmét kérte a javítások elvégzéséig., vö. AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-380/66 1966. 12. 27.

⁴⁹ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-348-351/66 1966. dec. 20.

⁵⁰ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-366/66 1966. dec. 30.

⁵¹ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-10/66 1967. jan. 12.

⁵² „Ezúton is megállapítom, hogy az említett kötet összeállítójaként gondatlanul, felelőtlenül járt el, a kötetben előforduló, a lelkiismeretlen munkából adódott hiányosságok jóval meghaladják az ilyen természetű munkákban szinte elkerülhetetlen kisebb hibák mennyiségét.” AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-11/66 1967. jan. 12.

⁵³ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-12-13/66 1967. jan. 12.

kártérítés megfizetésére kötelezte, míg Katus Lászlót figyelmeztetésben részesítette.⁵⁴ Tehát valóban Molnár kapta a legnagyobb büntetést a kötet közreműködői közül. A kiszabott szankciók mértékét azonban befolyásolhatta az egyes személyek attitűdje is, hiszen Gergely és Katus elismerte és vállalta a felelősséget, továbbá meggyőző lehetett Katus 11 oldalra rúgó jelentése, amely bizonyítékul szolgálhatott alapos lektori munkájára. Gergelynél pedig Rózsa figyelembe vette évtizedes akadémiai szolgálatait.⁵⁵ Ezzel szemben Molnár igazoló jelentésében csupán azt ismeri el, hogy vannak hibák a névmutatóban, felelősségét azonban nem teljesen. Az 1949-es átszervezésekkel kapcsolatosan például azt írta, hogy a könyvtári megbeszélések alapján járt el: „Az »elhagyta az országot« kifejezést csupán ott használtam, ahol ennek ténye forrásaimból tudomásomra jutott. Erre, valamint a »kizárás«, illetve a »tagság megszűnt« adat- és időpont feltüntetésekre vonatkozóan, illetve ennek közlésére elvi megállapodás jött létre. Hiba volt, hogy a terminus technikusok nem lettek részemről szorosabban egységesítve.” Ezek mellett Molnár arra is utalt, hogy az akadémiai szervek nem adtak megfelelő tájékoztatást az élő akadémiai tagokra vonatkozóan, de valószínűleg Molnár sem nézte át alaposan a betekintésre felkínált személyi anyagokat. Nem tudhatjuk, hogy Molnár érvelése mennyire tekinthető mentegetőzésnek vagy valóságnak, azonban a bemutatott források azt is jelzik, hogy az Akadémia berkein belül feltehetően voltak olyan kérdések, amelyekben nem volt kialakult egységes álláspont, például a politikai okokból történt tagváltásokkal kapcsolatban. Újfontos ugyanakkor rámutatni arra is, hogy Katus László lektori véleményében jelezte az 1949-es átszervezéssel kapcsolatos rendellenességeket, de Molnár ezeket nem javította ki teljes körűen.⁵⁶ Mindenesetre a könyvtár igazgatója nem fogadta el a szerző érvelését, és csupán Molnárt tette felelőssé a kötet bevonásáért.⁵⁷

Kapcsolati háló

A felelősség kérdésében fontos adalék lehet a történet szereplőinek hátttere, kapcsolati hálója. Rózsa György igazgató a '60-as évek közepére már otthonosan mozgott az akadémiai és könyvtári berkekben, ráadásul Ligeti Lajossal is jó viszonyt ápolt, részben ezért is lehet, hogy az ő vezetői felelőssége nem merült fel, pedig Fodor Zoltán kritikáit figyelmen kívül hagyva a könyv további terjesztése mellett döntött.⁵⁸

⁵⁴ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-43/66 1967. jan. 20., K-44-45/66 1967. jan. 24.

⁵⁵ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-28/66 1967. jan. 14., K-41/66 1967. jan. 18., K-44/66 1967. jan. 24.

⁵⁶ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-40/1967 1967. jan. 15. Például, ld. Heller Farkas esetét, ahol Katus jelölte Molnár számára, hogy 1949 után nincs feltüntetve a tagságra vonatkozó adat, azonban ez a megjelent névmutatóban sem volt másképp, vö. Molnár, 1966: 91. Ugyanakkor Jakab Ödönnél Katus megjegyzése, hogy író volt, és ezt a pótlást megtalálhatjuk a kiadott kötetben, vö. Molnár, 1966: 107.

⁵⁷ AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-43/66 1967. jan. 20.

⁵⁸ Vö. Rózsa, 2010: 5–7.

Sőt, Fodor feljegyzését Szombatfalvy Árpádné sem vette komolyan, gyakorlatilag visszautasította. Ennek valószínűleg egyik oka szakmai lehetett, hiszen Fodor inkább a könyvtárügyben volt jártas, feladata igazgatóhelyettesként a személyzeti és gazdasági ügyekre korlátozódott, mivel a könyvtárba kerülése előtt a Közoktatásügyi Minisztériumban volt könyvtárügyi előadó közel egy évtizedig. A másik ok pedig az lehetett, hogy a könyvtárban mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy Fodor a párt embere (régii munkásmozgalmi múlttal),⁵⁹ és nem szakmai múltja miatt került a könyvtárba igazgatóhelyettesként az 1960-as évek elején, miután az előző igazgatót, Haraszthy Gyulát '56-os szerepe miatt eltávolították az intézmény éléről.⁶⁰ Ugyanakkor Fodor hiába volt párttag, nem voltak befolyásos kapcsolatai az Akadémia szervezetében, és ez a tény szintén magyarázhatja a véleményének figyelmen kívül hagyását. Durzsa Sándor mint nagy tapasztalatú könyvtáros is szakmai okok miatt hagyhatta – egy ideig – figyelmen kívül Fodor írását. Azonban Durzsának védeltséget adhatott az a tény, hogy a tanítványa volt Rózsa,⁶¹ míg Szombatfalvynénak valószínűsíthetően magánéleti szálak adtak kibúvót – nem sokkal később összeházasodtak Rózsa Györggyel. Rajtuk kívül Antal Jánosné vett részt a névmutató megjelentetésében, aki a Hivatal munkatársa volt, így Rózsa nem vonhatta felelősségre, ráadásul a két világháború közötti időszakig visszanyúló mozgalmi múltja miatt sem érthette retorzió.⁶²

A hatalomtól távolabbi szinteken helyezkedett el Gergely Pál, Katus László és Molnár Zoltán. Ugyanakkor, ha e három szereplőnél is elemzés alá vonjuk a kapcsolati hálót, akkor az látható, hogy Gergely nagy tekintélynek örvendett részben a II. világháború előttre visszanyúló akadémiai munkaviszonya, részben az akadémianak tett szolgálatai miatt.⁶³

Katus fiatal történészként sem mozgott ismeretlen közegben, mivel néhány évvel korábban lektorálta a Gergely és Molnár által összeállított Magyar Tudomány repertóriumát, továbbá – Katus visszaemlékezései szerint – ekkor váltak történeti kutatásai támogatottá a Történettudományi Intézet vezetőinek szemében.⁶⁴ A névmutató szerzője Molnár azonban nem rendelkezett ilyen kapcsolatrendszerrel. Szakmailag magasan képzett volt, az Egyetemi Könyvtárban végigjárta a könyvtárosi számléltat,

⁵⁹ ELTEL VIII.I.033.b/59 (Ugyanakkor 1945 előtt a Szociáldemokrata Párt tagja volt.) [1956-os tevékenységéről, vö. BFL XXXV.10.b/4.]

⁶⁰ „1959. dec. 31.-én négy érdemes dolgozónk – köztük az intézet igazgatóhelyettese is – [...] nyugalomba vonult. Státushelyük betöltése máris a Könyvtár politikai megerősítésével biztat.” AL III. 45. Személyzeti osztály 45/9/5. Továbbá Fodor az ELTE BTK Könyvtártudományi tanszékére is politikai megerősítésként került, vö. „[...] Fodor elvtárs [...] tanársegédi kinevezést [kapott – Zs. B.] azzal a céllal, hogy a tanszék a kinevezéssel is megerősítsék szakmai, de még inkább politikai szempontból.” ELTEL VIII.I.033.b/59; Haraszthy-ügyről, ld. Póto, 2006: 85–86.

⁶¹ Vö. Rózsa, 1996: 35.

⁶² Vö. Rózsa, 2015: 150–151., Kovács, 1994: 10., Botka, 2007: 355.

⁶³ MTA KIK MS 6293/252 (Ilyen érdeme volt például: a háború alatt az Akadémia értékeinek mentése, továbbá a tudományos munkássága az Akadémia történetét és ezzel kapcsolatban Arany Jánost illetően.)

⁶⁴ Bódy-Cieger, 2007: 165–166.

majd átkerült az Akadémiára 1957-ben. Az életére vonatkozó iratokat kutatva azonban nem találtam széles szakmai vagy politikai kapcsolatrendszerre utaló forrásokat sem a könyvtáros körök, sem az Akadémia felsőbb szintjei vagy az állampárt felé.⁶⁵ Ezáltal Molnár Zoltán válhatott a névmutató betiltásának első számú felelőssévé.

Epilógus

Fontos kérdés volt a felelősség megállapítása mellett, hogy a névmutatót milyen módon lehetne kijavítani. Molnár és a két lektor készített javításokat, végül Rózsa és Erdey-Grúz egy teljesen új névmutató kiadása mellett törtek lándzsát. Az új mű kiadását 1968-ra tervezték hasonló felépítéssel mint az előzőt, Szombatfalvy Árpádné szerkesztésében, konzultatív bizottság segítségével.⁶⁶ Ennek a tervezett munkának a sorsáról nem tudunk, azonban közel egy évtizeddel később, 1975-ben jelent meg és került kereskedelmi forgalomba is Fekete Gézáné kötete – bármilyen utalás nélkül Molnár személyére vagy korábbi munkájára.⁶⁷

Molnár részt vett ugyan a névmutató javításának első fázisában, de miután leadta a részét, Rózsa azonnal felmentette a további ilyen irányú munkavégzés alól, mert nem volt megelégedve a korrekcióival. Molnár 1967 márciusában betöltötte 60. életévét, emiatt a könyvtár – a kor jogszabályainak megfelelően – nyugdíjazta. Azonban ez a momentum sem árulkodik feltétlenül békés elválásról, hiszen a könyvtárban szokás volt a nyugdíjas kollégákat szerződéssel tovább foglalkoztatni, mint ahogy ez bekövetkezett Gergely Pál esetében néhány hónappal később.⁶⁸ Ráadásul Gergely nem csupán dolgozhatott a könyvtárban nyugdíjazása utána, hanem kitüntetésben is részesült.

Molnár Zoltán neve a történetek után feledésbe merült az évtizedek során, az általa végzett munka ugyanakkor nem, hiszen az hatással volt a későbbi Almanach szerkesztésére (bővebb adatközlés), továbbá a Fekete Gézáné-féle kötet is jelentősen épített a Molnár-féle összeállítás tartalmi és formai alapvetéseire, alapkataszterére annak hibáit kiküszöbölve.

⁶⁵ Az olasz–német, majd olasz–német–latin szakos Molnár a római Collegium Hungaricum egyik első ösztöndíjasa volt 1928–29-ben, ill. 1929–30-ban, majd a Paviai Olasz Tudományegyetem szerzett (bölcsészdoktori) oklevelet 1931-ben. Ezt követően itthon állástalan diplomás volt a KSH-nál, majd az Egyetemi Könyvtár kötelékében dolgozott 1942 és 1955 között, továbbá 1942-ben 2. doktorátusát is megszerezte Kolozsváron. Ezután az MTA Nyelvtudományi Intézetébe, majd a könyvtárba került, vö. AL VIII. 215. MTAK 112. ő. e.

⁶⁶ AL VIII. 215. MTAK 325/1 ad K-184/1967 1967. VI. 22.

⁶⁷ A kötet recepciója sem tért ki előzményekre, vö. Németh, 1975: 368.; Sz. P., 1975: 527., illetve a hírlapok ismertetései sem, vö. Sz. n., 1975a: 8.; Sz. n., 1975b: [2.]; Csató, 1975: 22., Bényei, 1975: 5. De az esetleges későbbi receenzió sem utalt erre, vö. Havasi, 1977: 76.

⁶⁸ Molnár (a korban talán szokatlan módon, de) kifejezte az egyet nem értést azáltal is, hogy ügyvéd által kérte a kiszabott kártérítés felfüggesztését, amit az MTAK elutasított, vö. AL VIII. 215. MTAK 325/1 K-143/67 1967. ápr. 10.; ad K-143/67 1967. ápr. 17.; AL VIII. 215. MTAK 111/5.

A kötet betiltásából és az ehhez kapcsolódó felelősségre vonásból összességében jól kirajzolódik, hogy a korszakban egy szakmai és politikai probléma megoldását hogyan befolyásolta a szereplők kapcsolatrendszere. Feltehetőleg ez a jelenség azonban nem tipikusan az Akadémiai Könyvtárra volt csupán jellemző, hanem más közgyűjteményeket is érinthetett.

A következő jelentős (és máig utolsó) kiadvány, amely az Akadémia tagjait hasonlóképpen vette számba – az alapítás 175. évfordulója alkalmából – 3 kötetes lexikon formában jelent meg.⁶⁹ Ez a lexikon érdekes módon jobban hasonlít a Molnár-féle eredeti elképzeléshez annyiban, hogy a szócikkek már rövid életrajzot is tartalmaztak, illetve az 1949-es politikai szakaszhatár már nem jelent meg.

Források és szakirodalom

AL = Akadémiai Levéltár

AL 83/1960. = MTA Elnöksége 83/1960. sz. határozata (1960. szept. 30.)

AL 107/1965. = MTA Elnöksége 107/1965. sz. határozata /Elnökségi Tanács, 1965. jan. 15./

AL II. 3. Elnök 98/6 = Elnöki iratok 1966–68 17. kötet

AL III. 45. Személyzeti osztály 9/5 = Iktatott iratok 1960 Az MTA Könyvtár szakmai-politikai helyzete, és egyéb anyagok 1961.

AL VIII. 215. MTAK 84/1. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Rózsa György németországi útja (DAAD) 1966

AL VIII. 215. MTAK 111/5. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Gergely Pál dosszié

AL VIII. 215. MTAK 112. ő. e. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. MTA Könyvtárból kilépett és meghalt dolgozók személyi anyaga (1960–1970)

AL VIII. 215. MTAK 152/2. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Vegyes régi iratok (Bibliográfiai Osztály, Levelezés 1966)

AL VIII. 215. MTAK 325/1. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Molnár Zoltán: „Magyar akadémikusok névmutatója 1825-1965”

BFL XXXV.10.b/4. = Budapest Főváros Levéltára MSZMP V. Kerületi Bizottsága. A kerületi és a hozzátartozó szervek javaslatai az „ellenforradalom” elleni harcban kitűnt elvtársakról. 1957. márc. 6–1957. dec. 19. 7.

ELTEL VIII.I.033.b/59. = Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. Személyzeti Osztály 1953-1998. Személyi dossziék 1953-1991. Fodor Zoltán személyzeti dosszié.

⁶⁹ Markó et al., 2003. [Az Akadémia tagságáról az intézmény honlapja ad eligazítást: https://mta.hu/mta_tagjai (A letöltés ideje: 2021. április. 8.)]

MTA KIK MS 6293/252 = MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár
Rusznyák István levele Gergely Pálnak.

MTA 19/2015 (X. 15.) = Az MTA elnökének 19/2015 (X. 15.) sz. határozatához
csatolt állásfoglalások

Almanach, 1962 = A Magyar Tudományos Akadémia almanachja. Bp., 1962.

Almanach, 1967 = A Magyar Tudományos Akadémia almanachja. Bp., 1967.

Almanach, 1970 = A Magyar Tudományos Akadémia almanachja. Bp., 1970.

Almanach, 1973 = A Magyar Tudományos Akadémia almanachja. Bp., 1973.

Almanach, 1976 = A Magyar Tudományos Akadémia almanachja. Bp., 1976.

Molnár, 1966 = Molnár Zoltán: Magyar Akadémikusok Névmutatója 1825–1965.
Bp., 1966.

Antal, 1965 = Antal Jánosné: Antal János. Párttörténeti Közlemények. 1965. 2. sz.
202–211.

Bényei, 1975 = Bényei Miklós: Másfél évszázad. Hajdú-Bihari Napló, 1975. 218. sz. 5.

Botka, 2007 = Botka Ferenc (szerk.): Déry Tibor levelezése 1927–1935 - Déry Archívum I/B. Bp., 2007.

Bódy-Cieger, 2007 = Bódy Zsombor-Cieger András: „Meghallani a sokszólamú
zenét, az emberi történelmet”: Bódy Zsombor és Cieger András beszélgetése
Katus Lászlóval, Századvég, 2007. 45. sz. 123–172.

Csató, 1975 = Csató Éva: Tagok. Kétezer név negyven íven. Magyarország, 1975.
14. sz. 22.

Fejér, 1975: Fejér Mária: Magyar régészeti irodalom. Archaeologiai értesítő, 1976.
1. sz. 153.

Fekete, 1975 = Fekete Gézané: A Magyar Tudományos Akadémia Tagjai 1825–1973.
Bp., 1975.

F. Csanak, 1983 = F. Csanak Dóra: Gergely Pál. Magyar Könyvszemle, 1983. 3. sz.
306–7.

Markó et al. 2003 = Markó László – Burucs Kornélia – Balogh Margit – Hay Diana:
A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. I–III. kötet. Bp., 2003.

Havasi, 1977 = Havasi Zoltán: Az Akadémiai Könyvtár jubileumi kiadványai. Magyar
Könyvszemle, 1977. 1–4. sz. 76.

Kovács, 1994 = Kovács János Mátyás: Az ökonómia előtt (Beszélgetés Bródy András
közgazdással). 2000. 1994. 9. sz. 3–14.

Kónya, 1994 = Kónya Sándor: „Magyar Akadémia állíttassék fel...” Akadémiai tör-
vények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. Bp., 1994.

Lázár, 1972 = Lázár Vilmos: Emlékezés Antal Jánosra. Népszabadság, Vasárnapi
melléklet. 1972. márc. 26. 73. sz. 6–7.

- Németh, 1975 = Németh Éva: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai. 1825–1973. Magyar Tudomány, 1975. 5–6. sz. 368.
- Pótó, 2006 = Pótó János: 1956 az Akadémián. Történelmi szemle, 2006. 1–2. sz. 53–90.
- Rainer M., 2004 = Rainer M. János: A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politika)történeti közelítések. „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. Szerk.: Rainer M. János. Bp., , 2004. 11–30.
- Rózsa, 1996 = Rózsa György: Ahogy lehet(ett) 3. Könyv, könyvtár, könyvtáros, 1996. 3. sz. 34–37.
- Rózsa, 2010 = Rózsa Dávid: Rózsa György visszaemlékezéseiből I. Könyvtári levelező/lap, 2010. 12. sz. 4–11.
- Rózsa, 2015 = Rózsa György – Rózsa Dávid: Legvégül a tópart. Bp., 2015.
- Sz. n., 1975a = Sz. n.: Kit mikor, miért vettek fel? Népszabadság, 1975. 56. sz. 8.
- Sz. n., 1975b = Sz. n.: Könyv az akadémikusokról. Esti Hírlap, 1975. 69. sz. [2.]
- Sz. P., 1975 = Sz. P.: Fekete Gézané: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973. Természet Világa, 1975. 11. sz. 527.

Nagy Ágnes

A magánélet dokumentációs univerzuma

*Elméleti megfontolások és gyakorlati tapasztalatok
a magániratgyűjtés terepén*

Magániratok levéltári gyűjtése kapcsán két alapvető, hazai és nemzetközi szintéren egyformán megfigyelhető hiánnyal kell szembenéznünk: egyrészt a gyűjtőmunka és a feldolgozás elméleti alapjainak kidolgozatlanságával, másrészt a magániratok történelmi használatának korlátozottságával.¹ Mintha a magániratgyűjtés különösebb felkészültséget, elméleti megfontolásokat nem igénylő mechanikus iratátvételt, levéltárba szállítást és szerződéskötést jelentene, és mintha ezt a reflektálatlan tevékenységet is a jelen történéseinek figyelme hiányában csak a távoli jövő érdeklődésének reményében üznénk. Az utóbbi problémát, azaz a magániratok történések általi kutatásának hiányát, mintegy azok felfedezetlenségét és köztörténelmi megközelítések illusztrációs anyagára korlátozódó használatát jelen keretek között nem tárgyalom.² Ehelyett a magániratokkal folytatott levéltárosi munkára koncentrálok, s a Budapest Főváros Levéltárának magánirati referenciáján felhalmozódott tapasztalataink és a nemzetközi levéltárelmélet alapján egyfajta számvetést készítek arról, hogy másfél évtizednyi intenzív gyűjtőtevékenység után hol is tartunk pillanatnyilag a fővárosi magániratokkal kapcsolatos munkánkban, a hangsúlyt a magánirati fondok két fondfőcsoportján belül a családi irategyüttesekre helyezve.³

A személyi archívumok dekonstrukciójának gondolata, illetve igénye viszonylag újonnan merült fel a levéltárelméletben. A nemzetközi levéltári szakirodalom a magániratok keletkezésére és megőrzésére az 1990-es években kezdett társadalmi gyakorlatként tekinteni. Sue McKemmish ausztrál levéltáros programadónak bizonyult 1996-os írásában fogalmazta meg, hogy vizsgálat tárgyává kell tenni az iratőrzési gyakorlatok és rendszerek társadalmon belüli intézményesülésének módját. Mégpedig kifejezetten abból a nézőpontból, miként is alkalmazzák az egyének személyes

¹ Köszönettel tartozom Horváth J. Andrásnak a segítségéért, amit a hazai és a nemzetközi levéltári szakirodalom felderítése és a magániratgyűjtési problémák megragadása terén nyújtott közös munkánk során.

² Erre más írásomban térek ki: Nagy, 2021.

³ Budapest Főváros Levéltárában 2006-ban indult el – és azóta is folyamatos – a rendszeres magániratgyűjtő tevékenység. Ezt megelőzően is folyt magániratgyűjtés a levéltárban, azonban szórványos, alkalmi jelleggel.

iratörzésükben a dokumentációs formákra és az iratörzési rendszerekre vonatkozó (intézményes) szerepeket. Úgy vélte, túl kell lépni azon, hogy a levéltárosok hagyományosan ezt csak testületi, intézményes környezetben kezdik el vizsgálni, s ki kell terjeszteni az ilyen irányú feltárást a magániratokra is.⁴ Arra is kitért, hogy nagyon is szem előtt kell tartani az iratmegőrzői magatartás és a személyiségvonások közötti összefüggésekre vonatkozó megfontolásokat. Miért akarnak, vagy érzik szükségét az emberek annak, hogy személyes iratokat hozzanak létre, őrizzenek meg, vagy éppen pusztítsanak el? Milyen személyiségű emberek hozzák létre és őrzik meg irataikat oly módon, hogy azok személyes archívumot alkotnak?⁵ Egyáltalán milyen tényezők határozzák meg a személyes iratok megőrzésének kultúráját, azt, hogy mit akarnak az emberek megőrizni, milyen dokumentációs formában, miért és mennyi ideig, s milyen skáláját azonosíthatjuk ennek a magatartásnak a megszállott iratmegőrzőtől a rendszeres megsemmisítő típusáig?⁶ Az alapvető problémafelvetés ellenére a magániratgyűjtés elméleti összefüggéseivel foglalkozó nemzetközi levéltári szakirodalom – annak is döntően az angolszász, elsősorban kanadai és ausztrál irányára – a mai napig nem annyira kulturális minták által meghatározott társadalmi gyakorlatként tekint az egyéni iratörzési szokásokra, mint inkább pszichológiai tényezőkben keresi az értelmezési keretet. A kanadai Rob Fisher iratadatok magatartásával kapcsolatos kérdéseket boncolgató 2015-ös, alapvető jelentőségű írását kifejezetten ez a szemlélet jellemzi.⁷ Kiemeli annak a ténynek a fontosságát, hogy a magánirati fondok életük során, akár létrehozójuk, akár későbbi megőrzőjük rájuk irányuló tettei révén folyamatosan alakulnak, s a levéltárosnak az is feladata, hogy feltárja ezt a kontextust.⁸ Az iratbirtokosok és a megőrzők iratokhoz, valamint a levéltárba adáshoz való viszonyát azonban kizárólag az egyén szintjén tárgyalja, s motivációikra e viszony pszichológiájaként tekint.⁹ Jellemző módon kitér ugyan arra, hogy az egyéni életút meghatározó állomásaihoz kötődő rítusoknak az iratok megőrzése, illetve elrendezése is szerves része – például nyugdíjba vonulás, évforduló, vagy haláleset alkalmával –, összefüggésben az emlékezetbe foglalás vágyával, de ezen a társadalomtudományos értelmezés felé vezető ösvényen azonban nem megy tovább.¹⁰

Ennek a megközelítésnek a magyarországi levéltárelméletben nagyon kevés nyoma van. A hazai levéltári irodalom egészében igen keveset foglalkozott és foglalkozik ma is a magániratokkal, annak ellenére, hogy azok eltérő intenzitással ugyan, de mindig is részét képezték az iratgyűjtési tevékenységnek.¹¹ Ezen iratok sajátos

⁴ McKemmish, 1996: 184.

⁵ McKemmish, 1996: 184–185.

⁶ McKemmish, 1996: 175–176.

⁷ Fisher, 2015.

⁸ Fisher, 2015: 97.

⁹ Fisher, 2015: 100. és 105.

¹⁰ Fisher, 2015: 101.

¹¹ Horváth, 2010: 15–17. A szakirodalmi megjelenésre ritka kivételként lásd: Kujbusné, 2017.

jellegének problémája az 1940–1960-as években kiváltott ugyan reflexiókat, ezek az egymásra is reagáló írások azonban kizárólag a személyi és családi fondok rendezésével kapcsolatos felmerülő kérdésekre és bizonytalanságokra fókuszáltak.¹² Sem maga a gyűjtés, sem pedig a személyi, vagy családi irathagyatékok mibenléte nem nyert elméleti megközelítést és megfogalmazást. Az a magániratgyűjtésre összpontosító, teoretikus igényű kortárs irány, amely elsősorban az angolszász levéltári gondolkodás területén figyelhető meg mintegy két évtizede, Magyarországon nem váltott és nem vált ki visszhangot, a magániratgyűjtéssel kapcsolatos kérdések nem váltak tudományos diskurzus tárgyává. A ritka és úttörő elméleti tapogatózások, illetve elemzési kísérletek nem tudnak egy tágabb levéltárosi eszmecserébe, illetve gondolkodásba integrálódni,¹³ s amikor az úgynevezett személyes történelem iránti fokozott történettudományi érdeklődés jegyében magániratok kerülnek egy-egy levéltári konferencia fókuszpontjába, akkor is csak történeti forrásként való használatukról esik szó és nem a levéltári munka tárgyaként.¹⁴

Identitásformálás és örökségőrzés

A társadalom-alapú levéltári modell¹⁵

A levéltári iratgyűjtésnek és iratértékelésnek a Hans Booms-hoz köthető társadalomközpontú posztmodern felfogása a hagyományos megközelítéssel szemben a dokumentációs stratégia és a makroértékelés fogalmain alapul.¹⁶ Ezekben a 2014-ben elhunyt kanadai Terry Cook és az amerikai Helen Samuels nevéhez kötődő modellekben az iratok keletkezésének, használatának és megőrzésének társadalmi kontextusa áll a középpontban, így a levéltárosnak a társadalmi közeget kell ismernie ahhoz, hogy a különböző társadalmi működések – szerepek, funkciók, tevékenységek – öndokumentációs tevékenységét folyamatosan nyomon tudja követni és fel tudja mérni.¹⁷ A levéltári munka nem a hivatali iratok levéltárba áramlásának bevett

¹² Varga, 1938; Bakács, 1942–1945; Bakács, 1957; Bakács, 1960; Benda – Németh, 1956; Borsa, 1961.

¹³ Elsősorban Horváth J. András magániratokkal kapcsolatos témákban levéltári és történész-konferenciákon tartott előadásaira gondolok, amelyek azonban többségükben nem nyertek írott formát. Kivételként lásd: Horváth, 2019.

¹⁴ Ennek jellegzetes képviselője az alábbi konferenciakötet: Galambos – Kujbusné, 2014.

¹⁵ Körmendy, 1997: 43. Körmendy Lajos Terry Cookot idézi, aki a Nemzetközi Levéltári Tanács 1996. szeptemberi pekingi kongresszusán tartott előadásában beszélt az „állam-alapú” és a „társadalom-alapú levéltári modell” szembeállításáról. Idézi továbbá: Horváth, 2014: 33.

¹⁶ Az iratértékelési modellekről ad összefoglalást: Pollard, 2001. Az úgynevezett levéltári fordulat – amelybe az említett megközelítések is tartoznak – John Ridener 2009-ben megjelent, a 20. századi levéltári gondolkodás történetét nyomon követő kötetére támaszkodó magyar nyelvű áttekintését lásd: Horváth, 2012. Horváth J. András írásában kitüntetett figyelmet szentel a levéltárak társadalmi beágyazottságát középpontba helyező posztmodern levéltár-értelmezési irányzatok bemutatásának. Lásd még: Horváth, 2014: 31–36.

¹⁷ Pollard, 2001: 147–149.; Muller–Feith–Fruin, 2019: 36–37.

csatornáira épül, hanem aktív módon, társadalomtudományos felkészültséggel figyeli meg és térképezi fel a meghatározó társadalmi jelenségeket, tendenciákat, és ezzel kapcsolatosan méri fel az ezen jelenségek által termelt dokumentumokat, majd dönt azok megőrzéséről. A magániratgyűjtés tekintetében a társadalommal való élő kapcsolat eleve adott. A levéltárak működésében ráadásul a társadalommal való kapcsolatnak megvannak a történeti előzményei. A városi levéltárak 17–18. századi kialakulásukkor a kancelláriai szerep mellett a városi polgárságot is szolgálták, jogbiztosító céllal. Igaz, a modernizációs folyamat során ez a szerep megszűnt. E helyzeti adottság ellenére azonban mintha nem tudatosulna, hogy a levéltári iratgyűjtés ezen szegmense társadalomtudományos megalapozottságot és önreflexiót igényel. A levéltáros nem egy hivattal, intézménnyel érintkezik jogilag is szabályozott eljárás szerint, hanem személyes, családi és társadalmi közegekbe ágyazódó emberekkel folytat életükre, múltjukra, identitásukra irányuló, mindkét fél részéről érzelmeket is megmozgató kommunikációt.¹⁸ A levéltáros magánemberek privát szférájába lép be, és nemcsak befogadást nyer abba, hanem alakító részévé is válik annak egy bizalmi viszony keretében. (1. kép) Ráadásul a magániratokkal való foglalatosság a levéltári munkán belüli speciális jellegénél fogva a levéltárak ön- és szerepértelmezésében a társadalmi beágyazottságot középpontba helyező, úgynevezett posztmodern paradigma egyik tartópillérét is képezi.¹⁹ A konkurens levéltár-értelmezések közül egyértelműen a kulturális-társadalmi érték-, identitás- és emlékezet-örzészéből kiinduló felfogásba illeszkedik.²⁰

A magániratgyűjtés területén a levéltár és a társadalom interakciója egészen más feltételekkel és tartalommal megy végbe, mint a hivatali iratok átvételénél. Alapvetésként leszögezhetjük, hogy a magániratok esetében a múlt, az örökség és az identitás fogalmi központi szerepet játszanak, és a közigazgatási iratok levéltárba kerülésétől gyökeresen eltérő konstellációban jelen. Míg a hivatali iratok esetében a múlt-, örökség- és identitáshordozó tartalom lényegében azok levéltárba kerülésével és ily módon a történeti kutatás területére való áthelyeződésével jön létre, addig a magániratoknak mind a múlt átörökítése, mind pedig az identitáshordozás eleve szerves funkciója. Keletkezésük és nemzedékeken keresztül átadással történő megőrzésük a magánélet szférájában zajló öndokumentáció és önmemorializáció terméke, a személyi és a családi identitásformálásnak és örökségteremtésnek képezi részét.

¹⁸ A hivatali iratok gyűjtésétől eltérő helyzetnek az abban résztvevő levéltáros által is megtapasztalt érzelmi telítettségét hangsúlyozza Catherine Hobbs is: Hobbs, 2001.

¹⁹ A nemzetközi tekintetben az 1980-as évek óta jelentkező és megfogalmazódó posztmodern levéltári paradigmához lásd: Horváth, 2012: 33.; Horváth, 2014: 31–36.

²⁰ A kétféle, a levéltár történeti-kulturális szerepén alapuló és a korporatív-adminisztratív felfogásra épülő levéltár-koncepció ausztrál közegben jelentkező szélsőséges szembenállásához lásd: Cunningham, 1996. A versengő felfogások rövid áttekintését lásd Horváth J. Andrásnak a Holland kézikönyvhöz írt bevezető tanulmányában: Muller–Feith–Fruin, 2019: 15–64.

1. Iratgyűjtés a lakások magánszférájában. BFL XIV.194 Id. Sándy (Schwingshagl) Hugó és családja iratai. Gyűjtési dokumentáció (Fotó: Kelemenné Gladys Viktória)

Ez az eleve adott funkciójuk a levéltárba kerüléssel átalakul és más szintre kerül, egy tágabb, nem privát közösség kulturális örökségének formálódásába és identitásteremtésébe ágyazódik be. A levéltáros ebben az átalakulásban játszik közvetítő szerepet, s miközben az utóbbi intézményes formáját képviseli, bebocsáttatást nyer az előbbibe.

Gyakorlati szinten a levéltár és az iratátadók közötti érintkezés, kommunikáció egy összetett interakciós helyzet része. Az iratgyűjtés során a levéltáros munkája bizonyos értelemben közelebb áll a néprajzi-antropológiai és a muzeológusi gyűjtőmunkához, mint a bevett módon értelmezett levéltári gyűjtőterületi tevékenységhez. A gyűjtési szituációban a levéltáros az átadás aktusára, az iratokhoz fűzött szóbeli történetekre és az iratátadó személyével és személyes környezetével (lakásával) kapcsolatos benyomásaira, megfigyeléseire is kell, hogy támaszkodjon. A magániratok esetében kiemelten fontos az iratok megőrzésének, társadalmi közegének dokumentálása, hiszen az őrzés helyszíne és mikéntje az őrző személy vagy család társadalmi-kulturális jellegzetességeiről is árulkodik.²¹ Ily módon a levéltáros nép-

²¹ Ennek nemcsak az iratátadótól hallott, az iratok fennmaradására, megőrzésére vonatkozó informá-

rajzi-antropológiai, vagy muzeológusi értelemben vett terepmunkát is végez, még ha ennek eszköztára nincs is kidolgozva, mert nem képezi részét a levéltár mint intézmény tudományos hagyományának. Ennek ellenére bátran kijelenthetjük, hogy e sajátos terepen való működéshez általában vett társadalomtudományos tudatosságra és önreflexióra van szükség, amin belül éppúgy gondolhatunk kulturális antropológiai vagy társadalomtörténeti, mint akár pszichológiai felkészültségre is.

Sőt maga a feldolgozás is – állandó kölcsönhatásban a gyűjtés önreflexív tevékenységével – kikerülhetetlenül követeli meg a társadalomtudományos látásmódot. Ennek során ugyanis egyszerre kell számot vetni az egyes irathagyatékok egyedi létrejöttével és összetételével, valamint a magánirat-hagyatékok általában vett keletkezésének és megőrződésének kulturális-társadalmi gyakorlatával. Nem elegendő az egyes irathagyatékokat feltáró rendezés, jegyzékkészítés és fondleírás, benne az adott család történetével és a fond egyedi tartalmának ismertetésével, hanem az irategyüttesek összessége alapján fel kell térképezni azokat a hétköznapi írásbeliségben, az egyéni és családi identitásteremtésben és múltörzésben működő dokumentációs és memorializációs formákat, illetve gyakorlatot, amelyek a személyi és családi irategyüttesek általunk megismert jellegzetességeit és variánsait formálják. A családi irathagyatékokat organikusan létrejött egységeknek tekintve – mint amelyeket a maguk egészében genetikusan kialakult belső összefüggések hálóznak be –,²² keletkezésük, nemzedékeken átívelő használatuk és továbbörökítésük feltárása a társadalmi szokások, gyakorlat és ezek mentális kereteinek ismeretét feltételezi. Levéltári szempontból mindez két különböző időszakban született és különbözőképpen beágyazódott levéltári alapelv követését jelenti. Egyfelől az irategyütteseket szerves egységként kezelő proveniencia régebbi elvét, másfelől a dokumentációs formákat és rendszereket társadalmi kontextusukban, társadalmi gyakorlatként értelmező, de csak korlátozottan érvényesülő posztmodern levéltárfelfogást, azt a hétköznapi magánszférára is kiterjesztve. Ezek alapján azoknak a mentális eszköztáraknak és magatartásformáknak a feltérképezését kell elvégezni, amelyek a magánélet szférájában az egyéni és családi irattermelést és iratmegőrzést mint az identitást és a személyes múlthoz való viszonyt hordozó gyakorlatot létrehozzák. Ez az a szemléleti keret, amelybe a gyűjtés, a rendezés és a fondleírás során követett, illetve követni szándékozott eljárásunk illeszkedik.²³

---

ciók és történetek feljegyzése lehet a módja, hanem akár az adott lakás fényképes dokumentálása is, ami különösen sokatmondó lehet olyan esetekben, ahol a család már régóta lakja a lakást. Túl azon, hogy egy ilyen típusú dokumentáció már kialakult bizalmat feltételez, fogós kérdés az is, vajon miként rögzítheti, öntheti szavakba a terepen szerzett személyes benyomásait a levéltáros úgy, hogy azok társadalomtudományos értelmezésre is alkalmasak legyenek.

²² Bakács, 1960: 160. és 162. Bakács István is kiemeli, hogy a családi iratok egy része generációk használatában és örökítésében éli jellegzetes életét, lásd: Bakács, 1960: 164.

²³ E feltáró munkánk első lépéseihez lásd: Horváth, 2019; Nagy, 2019.

2. A családi iratok nemzedéki rendje. BFL XIII.72 Kovács – Bugsch – Havasy – Nyárasdi család iratai. Gyűjtési dokumentáció (Fotó: Nagy Ágnes)

A családi irathagyatékek mint jelentésekkel átszőtt entitás

A proveniencia elve a magániratokban

A családi fondokat jellegzetes kettősség jellemzi. Mivel személyi irathagyatékok sora kapcsolódik bennük össze és rétegződik egymásra, így egyszerre hordozzák a személyi irathagyatékok sajátosságait, valamint a több nemzedéket alkotó családtagok iratait átfogó családi irathagyatékokra jellemző vonásokat. Minden egyes családtag maga is kettős módon alakítja irathagyatékát: többé, vagy kevésbé tudatosan megőrzi személyi irataikat, s ezáltal mintegy kialakítják saját személyi fondjukat, ugyanakkor aktívan vagy passzívan részt vesznek családi irataik alakításában és továbbörökítésében is, ezáltal formálva magát a családi fondot.²⁴ (2. kép) Ily módon a családi irathagyatékokban nemcsak az egyéni személyes iratörzés gyakorlata érhető tetten, hanem nemzedékeken átívelő megőrzésüknek és szelektálásuknak a család-történet részét képező története is.²⁵

A családi irategyüttesekkel kapcsolatos levéltári munkánk alapját képező megközelítés szerves, belső összefüggésekben létező egységként tekint az irathagyatékokra. A családi irathagyatékokban a család története során keletkezett és megőrzött irato-

²⁴ Borsa Iván is kiemeli, hogy „az egyes családtagok tehát tevékenységük során tulajdonképpen párhuzamosan két fondot hoznak létre: saját személyi fondjukat, és részt vesznek a család fondjának gyarapításában.” Borsa, 1961: 50–51.

²⁵ Rob Fisher Jennifer Meehan 2010-es írását idézi a személyi iratok megőrzésének szakaszaival kapcsolatosan. Eszerint beszélhetünk a létrehozójuk általi keletkezésükről, használatukról és megtartásukról, az egymást követő megőrzőik általi használatukról, kezelésükről és átadásukról, valamint a levéltárba kerülésükről és a levéltári beavatkozásról. Lásd: Fisher, 2015: 95. 8. lábjegyzet. Arianne Baggerman ego-dokumentumokkal foglalkozó történészként jut ugyancsak arra a megállapításra, miszerint a családi levéltárak nem véletlenszerű gyűjteményei az iratoknak, hanem a családi identitás megteremtését szolgáló tudatos formálás eredményei. Lásd: Baggerman, 2002: 163.

kat megbonthatatlan entitásként kezeljük, éppúgy, ahogy egy adott intézmény működése során keletkezett iratokat is. Kiindulópontunk az, hogy az irathagyatékok a családi múlt és emlékezet írott lenyomatát képezik, így az iratokat egymáshoz és az adott család történetéhez, a családtagok életútjához jelentéssel teli és értelmezésre váró kapcsolatok fűzik, ezért a kapcsolódások megőrzését biztosítani kell.²⁶ Ez a megközelítés megfelel a fond és azt létrehozó szerv közötti szerves, magában az iratszerkezetben is tükröződő kapcsolat általános levéltárelméleti gondolatának is.²⁷ Ennek alapján elsődleges törekvésünk az, hogy elejét vegyünk a látókörünkbe kerülő irategyüttesek széttagolódásának.

Általunk gyakran tapasztalt jelenség, hogy az iratátadók nem szerves egységet, hanem különböző történeti események lenyomatának egyvelegét látják a birtokukban lévő irathagyatékokban, s ezért úgy vélik, hogy tematikusan szétbontva kell azt az adott témához illő közgyűjteményekbe eljuttatni – akár antikváriumai értékesítéssel is ötvözve –, s a levéltárhoz már csak e folyamat közepette fordulnak. Ugyancsak rendszeresen nekünk szegezett kérdésük, hogy a megőrződött iratok közül melyik érdekli a levéltárat és melyik nem. Sőt mindezzel párhuzamosan szelektálást is véggeznek, vagy már a levéltárhoz fordulás előtt bevégezve azt, vagy szerencsésebb esetben csak azzal egyidejűleg. Ennek során elkezdik kidobálni az általuk értéktelennek, feleslegesnek ítélt részeket, amelyekről azt gondolják, hogy úgysem érdekelnek senkit, vagy túl személyesnek érzik ahhoz, hogy bárki más kezébe kerüljenek. A tevékenységnek leggyakrabban a levelek esnek áldozatul, vagy teljes egészükben vagy csak részlegesen, akár oly módon is, hogy a borítékoktól szabadítják meg a leveleket, így viszont sok esetben utólag azonosíthatatlanná válik a helyszín, az időpont, és

²⁶ A hazai levéltári szakirodalomban – amely évtizedeken keresztül szinte kizárólag a nemesi levéltárakat értette a családi levéltárak fogalma alatt – Bakács István az 1940-es évek első felében kitért arra, hogy a családi levéltárak összetétele az iratokhoz való viszony átalakulásával együtt egy adott ponton megváltozott. Úgy vélte, hogy míg 1848 előtt a családi levéltárak – azaz a nemesi levéltárak – birtokjogi oklevelekből álltak, addig 1848 után a birtokjogi oklevelek gyakorlati hasznának megszűntével „a családok a levéltárat emlékgűjteménynek kezdték tekinteni” (Bakács, 1942–1945: 47.). Mindaz a nemesi levéltárak tartalmává vált, amivel magánirati fondokkal foglalkozó levéltárosként ma is találkozunk (fényképek, újságkivágatok, gyászjelentések, esküvői értesítések, névjegyek, báli meghívók, igazolványok, feljegyzések). A családi irategyüttesekre organikus létezőként tekintett, érvényesnek ítélve rájuk vonatkozóan is a proveniencia elvét, miszerint – Varga Endre 1938-as írását idézve (Varga Endre: A proveniencia elve. Levéltári Közlemények, 1938, 14–44.) – „az iratok genetikus képződmények, fejlődés eredményeképpen létrejött szerves produktumok, amelyeket organikus egységükből, eredeti összefüggéseikből ki nem lehet szakítani” (Bakács, 1957: 24.), és a családi emlékezethez, a családi múlthoz való viszonyt érzékelték azokban, mint a „családi hagyománytisztlet megtestesítőjében” (Bakács, 1942–1945: 49.).

²⁷ Muller–Feith–Fruin, 2019: 24–25. A kötet bevezető tanulmányában írja Horváth J. András a Holland kézikönyvet jellemző szemlélet kapcsán, hogy „az iratképző és a létrehozott iratok közötti szerves kapcsolatot [...] magának az iratszerkezetnek is sokrétű módon kell tükröznie. Ebből következőleg pedig a levéltári test avagy fond tartalmi szempontból csakis akkor érthető meg igazán, ha létrejöttének eredeti körülményeit is figyelembe vesszük.” Muller–Feith–Fruin, 2019: 24.

a címzett, vagy maga a levélíró is. Eközben az egyéni életutakat kísérő hivatalos jellegű iratokat – anyakönyvi kivonatokat, okmányokat, bizonyítványokat – nemcsak, hogy nagy időtávban is gondosan őrzik – amit azok jogbiztosító funkciója magyaráz –, hanem magától értetődően levéltárba adandónak tartják őket.²⁸ Jól megfigyelhető, ahogy a különböző műfajokat eltérő értékítélet és érzelmi tartalom kíséri: például egy szerelmes vagy házastársi/szülői levelezést gyakran ítélnék érdektelennek, vagy másik oldalról nagyon erősen magántermészetűnek. A legerősebb, még a szerelmes leveleknél is intenzívebb érzelmi kötődés pedig gyakran a fényképekhez kapcsolódik: az ezektől való megválás az, ami sokszor a legkevésbé magától értetődő.

A családi irategyüttesek szerves egységének felismerésén alapuló megközelítés, amely az irategyüttesek megbonthatatlanságát hangsúlyozza, nemcsak az iratátadók számára nem feltétlenül magától értetődő. Ez a szemlélet idegen az úgymond régi iratokkal folytatott kereskedelem számára is, ami viszont intézményesült jellegénél fogva már kifejezetten káros hatással bír. Nem ritka eset, hogy az iratkereskedelem hálójába bekerülve egy irathagyatékké szétesik, szétforgácsolódik, elveszíti történeti forrásértékének jelentős részét, s darabjaira hullva már nem társadalmi kontextusát hordozó anyagként él tovább, hanem a történeti érdekességek egymástól elszakadó pályáira kerül. Ennek tipikus formája az antikváriusoknak történő irateladás és az árverezés, amikor a dokumentumokat általában nem irategyüttesként, hanem darabonként, egymástól függetlenül értékelve adják el, az értékelésnek a történeti források hosszú távú megőrzésén alapuló szemléletétől egészen eltérő, a gyűjtők értékrendjére épülő szempontjai szerint. Az iratrégiségek kereskedelmében a levéltár viszont tehetatlenné válik, és nem is feltétlenül a pénzügyi vonatkozások vagy a személyes részvételt és a gyors reagálást akadályozó munkaszervezési nehézségek miatt, hanem inkább a kereskedő és a levéltár szemléletének összeegyeztethetlensége okán. Míg az előbbinek az irategyüttes feldarabolása és darabonkénti értékesítése az érdeke, addig a levéltár éppen ezt szeretné elkerülni. A kereskedők bevonása ráadásul lehetatlenné teszi, hogy a levéltár az iratbirtokossal közvetlenül megegyezhessen, elejét véve az iratok magángyűjtők közötti szétszóródásának.²⁹ Ezeket a folyamatokat a konkrét esetek szintjén nem tudjuk megelőzni. A levéltárról alkotott képet a köztudatban csak hosszabb távon lehetne oly módon formálni, hogy egy-egy irathagyatékké sorsa feletti döntésnél a levéltárba adás mint lehetőség magától értetődő legyen, megelőzve a szemébe dobás, vagy az antikváriumi értékesítés gondolatát.³⁰

²⁸ Érdemes lenne megvizsgálni, milyen levéltárkép hat e jelenség mögött: mintha a levéltár jogbiztosító szerepe élne ma is az emberek fejében.

²⁹ A műgyűjtéssel ellentétben a papírrégiség-kereskedelem volumenéről, az ezzel kapcsolatos gyűjtői magatartásról keveset lehet tudni. Levéltárosként nem tudunk képet alkotni arról, hogy milyen műfajokra terjed ki ez a fajta kereskedelem, melyek a legkeresettebb irattípusok, és milyen értékhatárok között mozog a piaci forgalmuk.

³⁰ A Fortepannak az internetes megjelenés révén sikerült gyorsan létrehoznia azt a képet a köztudatban, hogy az a régi fényképek gyűjtő- és publikáló helye.

Meglepő módon ugyanez, az antikváriumi kereskedelem révén intézményesülő, az iratokat egymástól függetlenül kezelő szemlélet a hazai történészek magániratokkal kapcsolatos magatartásában is tetten érhető. Amikor egy-egy témához a magánirati fondokban keresnek illusztratív forrást, ugyanúgy negligálják az adott irategyüttesnek egységében rejlő történeti értékét, s az adott iratok irathagyatékon belüli kontextusát. Az ilyen jellegű használat mellett nincs is igazán példa arra, hogy egy-egy családi irathagyatéka maga egészében történészi elemzés tárgyává váljon.³¹ Ugyanez a látásmód intézményesül a történészcsoporthoz azon kezdeményezéseiben, részben kutatási programokba ágyazottan szerveződő magániratgyűjtésekben, amelyek az ego-dokumentumok halmazába sorolható kiemelt műfajok gyűjtésére specializálódnak.³² Jellegzetes példaként utalhatunk arra a bécsi egyetemi kutatócsoportra, amely elemzési célból női irathagyatékok gyűjtését indította el.³³ Honlapjukon listázzák, milyen típusú iratokat gyűjtenek, és melyeket nem vesznek át. Bár nem levéltárként működnek, hanem kutatócsoportként, amely az iratgyűjtést kutatási céljainak rendeli alá, a lista közzététele ezzel együtt is számos elméleti problémát vet fel. Szembetűnő például az amatőr szépirodalmi írásokkal szembeni elutasításuk, miközben a levelezések és a naplók, azaz az önreflexív műfajok mellett ez az egyik legizgalmasabb műfaja az egyéni társadalomképek és normarendszerek megfogalmazásának.³⁴ E kezdeményezések ismeretében különösen fontos a magániratokkal foglalkozó levéltárosok számára talán magától értetődő összetartozás történeti felismerése, amire egy holland történésznő, Arianne Baggerman a példa. Ő ugyanis az általa elemzett autobiográfiák és az azokat tartalmazó családi levéltárak közötti szoros kapcsolatot, azok organikus egységét hangsúlyozza.³⁵

³¹ Lásd: Nagy, 2021: 157–158. Legfrissebb példaként utalhatunk a Zachár család magántulajdonban lévő levéltárán alapuló családtörténeti elemzésre, amely írás szintén nem reflektál az irategyüttesre magára: Becz, 2020.

³² Az emmendingeni Deutsches Tagebucharchiv honlapján közzéteszi, mely műfajokat gyűjti (napló, visszaemlékezés, levél), és melyeket nem (többek között határidőnapló, háztartási napló). Szempontunkból a leginkább árulkodó kitétel szerint fotót, vagy személyes dokumentumot kis terjedelemben csak az autobiografikus szövegek függelékeként vesz át a gyűjtemény, lásd: <https://tagebucharchiv.de/tagebucharchiv/ueber-uns/> (A letöltés ideje: 2021. március 18.) E gyűjteménnyel kapcsolatban jegyzi meg Philippe Lejeune a 2010-es évek közepén, hogy saját elmondásuk szerint legújabbban vizsgálta a levelezések gyűjtését, mert túl bonyolult leltárba venni, osztályozni, elolvasni és használni azokat. Lásd: Lejeune 2015: 17. Ide sorolhatjuk Kunt Gergely naplógyűjtési kezdeményezését is, amely nem intézményesült formában, hanem magángyűjteményként kapcsolódik a tudományos kutatói tevékenységhez. Lásd: Csatlós, 2018; Kunt, 2015: 31–32.

³³ Az 1990-ben létrehozott és 2013 óta a Bécsi Egyetem Történeti Intézetében működő gyűjtemény, a Sammlung Frauennachlässe (<https://www.univie.ac.at/Geschichte/sfn/index.php>) (A letöltés ideje: 2021. március 18.) autobiografikus műfajok gyűjtésére specializálódott.

³⁴ Saját gyűjtési tapasztalataink alapján az amatőr szépirodalmi kísérleteket kifejezetten az önreflexív narratív műfajok között kellene számontartani, és a magániratgyűjtés során kiemelt értékként kezelni.

³⁵ Baggerman, 2002: 167.

Fényképek külön utakon

A privátfotók dekontextualizálásának veszélye

A széttagolódás, szétesés problémájának másik sarokpontját a családi fényképek képezik. A magániratgyűjtés keretében a fényképek átvételére is nagy hangsúlyt fektetünk. A családi fényképgyűjtemények különleges értékét ugyanis éppen a családi iratokhoz való kapcsolódásuk adja, az a tény, hogy egységet alkotva egymást képesek értelmezni. (3. kép) Ezzel szemben a fotók laikus és nem egy esetben közgyűjteményi kezelésében éppen a kontextusukból való kiszakíttóságuk mutatkozik általános jelenségnek. Ennek jól megfogható intézményes csatornái vannak, amelyek éppen beágyazottságuknál fogva tartják fenn és erősítik meg azt a látásmódot, ami az úgynevezett régi fényképek dekontextualizálását lényegében magától értetődővé teszi. E csatornák egyikeként az antikváriumok és más vállalkozások által folytatott, árverési rendszert is fenntartó iratkereskedelem az összetartozó hagyatéki együtteseket elemeire bontva nemcsak az iratokat szakítja el egymástól, hanem a fényképeket is kiragadja abból az összefüggésrendszerből, amelybe az iratokkal és a mögöttük álló családdal való szerves kapcsolatuk révén eredetileg tartoznak.

Ugyanezen csatornák közé tartozik a privátfotók internetes közzététele is. E tevékenység legnagyobb fórumaként a Fortepan koncepciója az, hogy a régi fényképek önmagukban állva is érdekesek, információtól való lecsupaszításukat ráadásul az adatvédelem is megköveteli, így lényegében helytől, időtől és személyazonosságtól

3. Anya-lánya kapcsolat képi és írott megjelenése: születésnap köszöntés és a hozzá mellékelte fénykép. BFL XIII.51 A Rédly – Weszycki – Hellebranth család iratai. Rédly Károlyné sz. Hellebranth Ilona levele lányának, Rédly Máriának, é. n.

megfosztva is érdemes azokat publikálni.³⁶ Begyűjtésük és kezelésük mikéntje is ennek a megközelítésnek rendelődik alá. Akár átmenetileg, akár véglegesen kerülnek is ki birtokosuk kezéből, a digitalizálás művelete során elveszítik eredeti rendjüket, információhordozó csomagolásukat – azaz az eredeti családi feliratokat hordozó tasakjaikat, borítékjaikat –, összekeverednek, miközben begyűjtésüknek és megőrzésüknek sem képezi részét származási helyük dokumentálása és a kapcsolat megtartása. A fotókkal való effajta bánásmód egyértelműen a kontextusuk teljes negligálásán alapul, s a honlap tevékenységének széleskörű ismertsége révén – a Fortepan tulajdonképpen a privátfotók közzétételi fórumával azonosítódott a köztudatban – terjeszti, illetve fenntartja ezt a szemléletet, a fennállásának egy évtizede alatt sem mutatva jelét a szakszerű kezelés irányában történő elmozdulásnak. Mindez annál is inkább káros és pazarló, mert ezek a kapcsolódások soha többé nem lesznek helyreállíthatók, és a ma még rendelkezésre álló hagyományos, analóg eljárásokon alapuló fényképanyag sem fog már újratermelődni, amivel az elszalasztott lehetőség pótolható lenne.

Ezzel a szemlélettel szemben rendkívül fontos lenne a köztudatban annak a látásmódnak a beágyazása, amely a fotókra a családok írott hagyatékának és ezáltal a család történetének szerves részeként tekint, és jelentéstartalmuk megőrzése érdekében azokkal együtt, azoktól elválaszthatatlanul kezeli őket. Fontos lenne tudatosítani, hogy máskülönben információk, jelentések és ezáltal történeti források mennek veszendőbe a régiség, szépség, vagy érdekesség önmagukba zárt értékei oltárán. A családi fényképek családi iratokhoz kapcsolódó gyűjtése ugyanakkor a különböző hazai fotótárak gyűjtési gyakorlatától is eltér. A köztörténeti szempontból névtelen egykori és mai budapesti lakosok családi fényképegyütteseinek gyűjtésével egyetlen más közgyűjtemény sem foglalkozik. A fotótárak fókuszát a technikatörténeti (az időben egymást követő fényképezési technikákat dokumentáló fotók), a fotóművészeti és fotóművészet-történeti (híres fényképészek hagyatéka), az esztétikai és a köztörténeti, nemzeti történelmi (köztörténeti események és nagy emberek életének dokumentálása) szempontok határozzák meg, ami nem ad teret a hétköznapi emberek fotóinak együttesként való megőrzésére. Amennyiben azonban a gyűjtés során a fényképeket a személyi, illetve családi irategyüttesek szerves részének tekintjük, s nem választjuk el azoktól, a fotók továbbra is a család, vagy az egyén történetének írott nyomaiba ágyazódhatnak be.

Emellett magukat a fényképegyütteseket is szerves egységként kezeljük, nem szelektáljuk, így sok esetben a maguk egészében mutatják meg a családi fényképkészítés és fényképmegőrzés mindenkori gyakorlatát. Egy-egy gyűjtemény az egymást követő korszakok tipikus családi fényképezési szokásrendszerét történeti rétegek-

³⁶ Itt alapvetően a személyeket ábrázoló fényképekre gondolok, amelyek esetében semmiféle azonosítási támpont nincs a honlapon, a datálásuk is megbízhatatlan, illetve tisztázatlan alapokon áll. Ezzel szemben a városképek, utcaképek, tájképek azonosítása – miután nem ütközik adatvédelmi jogszabályokba – megtörténik a honlapon.

ben egymásra rakódva reprezentálja. Igaz, az 1960-as évektől fogva már megkerülhetetlenül felvetődik a válogatás kérdése, ami a következő lépcsőfokkal, a digitális fotózás elterjedésével még kiterjedtebbé válik. Az 1960-as, vagy még inkább az 1970-es évektől az egy-egy családon belül is nagy mennyiségben és redundáns jelleggel keletkezett kisgyermekfotók, valamint utazási képek már olyan kategóriák, amelyek esetében a szelektálás megkerülhetetlen, azzal a kitételrel azonban, hogy egy-egy tipikus esetben érdemes érintetlenül megőrizni a teljes állományt az adott korszak privátfotózási gyakorlatának példájaként.³⁷

Iratmegőrzés és családi emlékezteteremtés

Levéltári munkánk az irathagyatékok belső összefüggéseiből és a proveniencia elvéből indul ki, s a levéltárba adáskor elsődleges szempont a megőrződött iratanyag egységének megtartása. A szelektáló látásmóddal szemben a mi megközelítésünk szerint ami megőrződött, azt már nem válogatjuk tovább, mert minden eleme jelentéssel teli az adott család történetére és társadalmi-kulturális sajátosságaira vonatkozóan.³⁸ Az ilyen értelemben érintetlennek mondható iratanyag még számos, az adott személy vagy család mentalitására, kulturális jellemzőire, társadalmi státusára rávilágító információt hordozhat nemcsak egyes elemeiben, hanem az azok együttesét szervező kapcsolódásokban, amelynek megbolygatása az információk elvesztésével járhat. Ennek különleges esete, amikor a levéltáros „a gyűjtő” típusával találja magát szemben, amikor is a személyiség, vagy a családi karakter éppen a mindent megőrzésben mutatkozik meg. (4. kép) Az a mód, ahogyan e vonás rányomja bélyegét az irathagyatéokra, a maga sajátosságában megőrzésre, sőt a gyűjtés során még akár külön dokumentálásra is érdemes.³⁹

Ezek a gyűjtési elvek természetesen felvetik a kérdést, hogy mi is az az állapot vagy pillanat, amit a maga egyedi konstellációjában meg akarunk őrizni. Nyilvánvaló, hogy a családi iratok levéltárba kerülésüket megelőző életük során, felhalmozódásuk évtizedei alatt természetes módon többszöri rostáláson és rostálódáson mennek

³⁷ A digitális fényképezés korszaka ugyanezt a kérdést immáron a képek tárgyától függetlenül veti fel: a megsokszorozódás minden területre kiterjedhet.

³⁸ Családi irategyüttesek esetében nem is szokott előfordulni, hogy az átvételre kiválasztott irathagyatékok egy részét értéktelennek minősítsük. Személyi irategyüttesek esetében azonban más a helyzet, ott fel szokott merülni a válogatás szükségessége. Ennek hátterében az áll, hogy a még élő vagy nemrég elhunyt személy írott hagyatékában még nem ment végbe az a családi – örökös – válogatás, ami a családi irathagyatékok korlátozottabb jellegét előidéz. A levéltárat – mint a lakás helyett választott őrzési és tárolási helyet – tulajdonképpen ebben a műveletben hívják segítségül.

³⁹ Ez történt egy Logodi utcai lakás felszámolása során levéltárba adott kétszáz évnyi családi irathagyatékok esetében (BFL XIII.72 Kovács – Bugsch – Havasy – Nyárasdi család iratai). A begyűjtés során egyrészt a lakás akkori állapotát is dokumentáltuk, másrészt az iratok beszállítása után azok eredeti, sokatmondó csomagolásait is.

4. A „gyűjtő” típusának megnyilvánulása: a mindennapi használatból kivont retikulók mint irattartók. BFL XIII.72 Kovács – Bugsch – Havasy – Nyárasdi család iratai. Gyűjtési dokumentáció (Fotó: Nagy Ágnes)

keresztül, lényegében folyamatos szelektálás és selejtezés tárgyai. Az irategyüttesek életében a levéltárba adás egyfajta lezárást jelent. Miközben levéltárba adásuk – sokszor ritualizált formát is öltve – maga is szerves részévé válik sorsuknak és ezzel egyben a család vagy az egyén élettörténetének is, ezzel az aktussal kikerülnek eredeti létrehozó és alakító közegükből. Fizikailag sterilizáláson mennek keresztül – savmentes palliumok és levéltári dobozok lépnek a használatból kivont retikulók, bőröndök, cipős- és csokoládésdobozok, fadobozkák, nejlonszatyrok helyébe –, a levéltár rendje szerint rendszerezetté válnak, és létük a nyilvánosság tudomására jut. Az úgymond természetes, a család különböző nemzedékei és tagjai által folyamatosan gyakorolt szelektálás megszűnik, az utolsó állapot időben kimerevítetté és rögzültté válik. Amikor azt kérjük az iratátadóktól, hogy most már ne vegyenek ki, és ne dobjanak ki semmit a dokumentumok közül, akkor a minél több történeti forrás megőrzése, pusztulástól való megmentése a célunk. Az irategyüttesek több évtizedes életét természetes módon kísérő szelektálások azonban nem semleges, ártatlan műveletek. Hogy mi éli túl ezeket és mi esik áldozatul nekik, azt egyfelől kulturálisan elsajátított gyakorlatok – mint például a hivatalos jellegű iratok megőrzésének belső parancsa –, másfelől a saját múlthoz és identitáshoz való viszony irányítja, az a tudatos, vagy tudat alatti megfontolás, hogy mit mutassunk meg múltunk és azonosságunk írott nyomaiból a következő nemzedékeknek.⁴⁰ E ponton ezek a kérdések továbbvezetnek az irategyüttesek belső szerveződésének problémája felé. Amikor a családi

⁴⁰ Baggerman, 2002.

irathagyatékokhoz mint szervesen formálódott, különféle strukturáló erők által alakított egységekhez közelítünk, azt feltételezzük, hogy azok az adott család egyfajta (ön)reprezentációját hordozzák összetételük, belső szerveződésük sajátosságaiban. Úgy véljük, nem kizárólag a véletlennek köszönhető az az összetétel, ami elénk kerül,⁴¹ hanem annak szabályszerűségei és mintázatai a családi öndokumentáció és a családi önmemorializáció kettős gyakorlatában alakulnak az idők során. Ez az írott hagyatékokon és az azokban formát öltő családi (ön)képen nyomot hagyó gyakorlat pedig a múlthoz való viszony magatartási skálájaként ragadható meg, ami a tudatos önreprezentációtól és önmemorializációtól a saját múlthoz való közömbös, az iratok iránt érdektelen magatartásig terjedhet. A levéltárba került családi iratok ennek a skálának számos fokozatát képviselik, amely skála maga is egy többszörösen rétegzett jelenség mutatója. Nemcsak a különböző történeti időben és társadalmi közegben élő családtagok és nemzedékek szerint lehet változó ez a viszony – mi magunk megfigyelni csak az utolsó szakaszt tudjuk, a korábbiaknak csak az iratokon hagyott fizikai nyomait láthatjuk –, hanem sajátos módon az iratok megőrzése és a családi múlt számontartása sem feltétlenül tekinthető egyazon jelenségnek. Megragadásához kétféle magatartásmóddal kell számolni, s egyrészt az írott hagyatékhöz, másrészt pedig a saját családi múlthoz való viszony egymáshoz viszonyított mozgásában kell gondolkodni. Így egyik oldalon érdemes az iratok megőrzésének mikéntjét megfigyelni, és ennek megnyilvánulási formáit feltérképezni. Szó lehet a válogatás nélküli, az utolsó cetlire is kiterjedő megőrzésről, anélkül, hogy az iratok tartalma iránt érdeklődés nyilvánulna meg; vagy az iratok rendszerező, feltehetően szelektáló és egyben azokat megismerő megőrzésről, valamint az iratok tartalma iránt közömbös, de azokat a fiókokban meghagyó megőrzésről, s ellenkezőleg, nemcsak az iratok tartalma, hanem azok fennmaradása iránti közömbösséggel is találkozhatunk, továbbá az iratok tartalmának elpusztítási szándéka által vezérelt tudatos fizikai megsemmisítéssel is.

Másik oldalon a családi múlthoz való viszony skálája is számos változatot fog át,⁴² ami lehet a családi múltban értéket látó tudatos pozitív viszony; a családi múltat elrejtendőnek vagy akár kiradírozandónak tekintő ugyancsak tudatos, de negatív viszony; családtörténet vagy visszaemlékezés írásával a narratív megformálásig is eljutó pozitív tartalmú tudatosság, aminek egy másik variánsa a családi múlt narratív keretbe nem illesztett kutatásában bontakozik ki. Szó lehet azonban még bi-

⁴¹ Egyértelműen ezen az állásponton van Arianne Baggerman is, a családi identitásteremtés igényéből kiindulva, lásd fentebb (Baggerman, 2002: 163.), illetve: „It will be clear by now, that the archive and the autobiography together cannot be regarded as a random collection of texts which survived by chance.” Lásd: Baggerman, 2002: 168.

⁴² Magániratgyűjtést végző levéltáros számára nem haszontalan a transzgenerációs pszichológia megközelítése, amely a családi múlthoz való egyéni viszonyt terápiás céllal állítja vizsgálatának fókuszába. Ehhez lásd: Orvos-Tóth, 2018.

zonytalan tartalmú, hezitáló, valamint teljesen érdektelen, a témával egyáltalán nem foglalkozó viszonyulásról is.⁴³

A két skála találkozásában azután létrejöhet az ötvöződés az iratok gondos és rendszerező megőrzése és a családi önkép tudatos megteremtésének – a családi múlt kutatásában vagy akár narratív megformálásában megnyilvánuló – igénye között.⁴⁴ Az erős családtörténeti öntudat többnyire meghatározó nyomot hagy az irategyüttesen, például amikor részévé válik egy családtörténeti adatgyűjtés vagy egy elkészült családtörténeti írás: ezekben a munkákban a családi reprezentáció ölt testet, amelyek egyben a családi memorializáció jellegzetes esetei is.⁴⁵ Ez a viszonyulási mód azonban az írott örökség és a családtörténeti narratíva párhuzamos formálásával is együttjárhat, amikor az írott hagyatéknak maga is a narratív önreprezentációnak megfelelő átszabáson megy keresztül.⁴⁶ Sőt a családi múltnak és a család írott örökségének tulajdonított jelentőség a levéltár szerepével kapcsolatos elgondolásokban is testet ölthet.⁴⁷ Az erős családtörténeti öntudattal rendelkező iratanyagok esetében visszatérően megfigyelhető a levéltár, illetve a levéltáros kurátori szerepben való elképzelése.⁴⁸ E szerepfelfogás, illetve szerepelvárás – akár kimondva is, akár a levéltárostól elvárt tevékenységgel, az iratokat érintő munkával kapcsolatos igényekben megjelenve – nemcsak az adott irathagyatéknak a család érzelmi közösségét megtestesítő egységes entitásként való kezelését feltételezi,⁴⁹ hanem a hagyatékkal és annak átadójával fenntartandó hosszú távú folyamatos és személyes kapcsolatot, s a levéltár részéről az adott család életébe való beágyazódást is.⁵⁰ A családi önreprezentáció

⁴³ Ezeket a jelenségeket pszichológiai magyarázó keretben is elhelyezhetjük, vagy nyerhetnek társadalomtudományos értelmezést is, amennyiben társadalmi-kulturális jellegzetességeiket és történeti formáikat, gyökereiket keressük. Miközben azonban a családi múlttal való viszony jelensége a középkor és a kora újkor tekintetében magától értetődő kutatási tárgy a társadalomtörténetben, addig a későbbi korok kapcsán ez fel sem merül.

⁴⁴ Példaként két fond említhető: BFL XIII.86 A Frivaldszky család iratai; BFL XIII.54 Gerenday család iratai.

⁴⁵ A családtörténeti munkák 19. századi franciaországi divatját, mentalitásbeli hátterét és műfaji jellegzetességeit elemzi: Pouban, 2002.

⁴⁶ Ez történt a Gerenday család irathagyatéka esetében, ahogy arra a fondot rendező Lukács Anikó főlevéltáros felhívta a figyelmemet.

⁴⁷ Hangsúlyozni kell, hogy a családi írott múlttal való viszonyoknak egy jelentős szelete rejtve marad előttünk, miután az akár jelentős irathagyatékokat is őrző családok egy része nem jelenik meg a levéltár horizontján.

⁴⁸ BFL XIV.287 Dr. Kállay István és családja iratai; BFL XIII.86 Frivaldszky család iratai; BFL XIV.310 Verebély László iratai. Ugyanez a szerepelképzelés kutatók esetében is megjelenik, amikor egy adott személyi fond kapcsán a hagyatéknak a gondozója, illetve kurátora iránt érdeklődnek.

⁴⁹ A családhoz tartozása rendkívül erős igényét fejezi ki a letéti forma választása is, amely nem szakítja el az irategyüttest a családtól.

⁵⁰ E szerepfelfogás mögött egyrészt a nemesi családi múlt és annak részeként a nemzetségtudat, másrészt a múzeumokban megszokott gyakorlat, harmadrészt külföldi levéltári gyakorlattal kapcsolatos ismeretek is állhatnak.

megnyilvánulhat a narrativitásnak a visszaemlékezéshez vagy egy családtörténeti írásműhöz képest vett alacsonyabb szintjén is, amikor például az írott hagyatékek elemeiből építkezve, kiegészítő elbeszélés megteremtése nélkül hoz létre egy családtörténeti narratívát, iratokat és fényképeket felhasználó, kronologikus elvet követő családtörténeti albumok formájában.⁵¹ (5. kép) Vagy eljuthat a saját család történetének felkutatásáig és az adatgyűjtésig a családi múltnak tulajdonított jelentőség megnyilvánulásaként, de innen nem továbblépve a családtörténeti önreprezentáció narratív megteremtése felé.⁵²

5. A családtörténeti album mint a családi önreprezentáció egy fajtája. BFL XIII.46 A Grün – Schaller – Gerényi (Gerlach) – Hagenthurn család iratai. 1. album

⁵¹ Ezt a típust képviselő családi fondjaink: BFL XIII.46 A Grün – Schaller – Gerényi (Gerlach) – Hagenthurn család iratai; BFL XIII.84 Schneider – Szentfülöpi-König – Hidy család iratai.

⁵² BFL XIII.88 Hanser család iratai. A Hanser családban két családtag az 1930-as évek elején kezdett a család elzászi gyökereit és külföldi rokonságát felderítő kutatásba, pontosan dokumentálva, majd pedig meg is őrizve mindezt.

Véletlenszerű iratszelektálás?

A hiányok jelentésrendszere

Mindezek a különféle iratfajták már a családi múlthoz való viszonynak a családi irat-hagyatékok műfaji szerkezetét meghatározó jelenségéhez vezetnek tovább. Ha az írott múlthoz való viszony alakító tevékenységének eredményét magukban az irathagyatékokban vesszük górcső alá, akkor több példával is alátámaszthatjuk azt a megállapítást, amely szerint a családi iratok megőrzött összetétele nem véletlenszerűen alakul az idők során történő szelektálás, megsemmisülés esetleges eredményeként, hanem azok a család története által is meghatározott jellegzetességeket tükröznek. Az, amiről beszélnek és az, amiről hallgatnak, kontextusba helyezhető és megszólaltatható információkat közöl a család életét, a generációk láncolatában alakuló útját alapjában meghatározó tényezőkről.

Az egyik jellegzetes típus, amikor családi események, konfliktusok és családtagok írott nyomainak hiánya hordoz jelentést a család emlékezetére vonatkozóan.⁵³ Egy erősen töredékes, első ránézésre nem különösebben informatív és értékes személyi irathagyatékban különböző színházakhoz, illetve a rádióhoz 1984-ben elküldött színmű-szövegek is megtalálhatók.⁵⁴ Mindegyik a II. világháború éve alatt játszódik, szereplők között német katonatisztek, s részben a háborúval, részben a zsidóüldözés témájával foglalkoznak a szövegek. Az iratok átnézése és a családtagok életútjának rekonstruálása során kiderült, hogy a II. világháború több családtag életében is döntő szerepet játszott, ami azonban messze nem tükröződik a megmaradt iratokban. Történetük is döntően külső forrásokra támaszkodva rekonstruálható. Azt csak a háború utáni igazoló eljárásából tudjuk,⁵⁵ hogy a színműveket író személy, az akkor húszéves, Debrecenben segédszínészként dolgozó Zékány Mihály behívott apját követve anyjával együtt 1944. október végén előbb Szombathely környékére költözött, majd 1945. február elején ugyancsak apját követve elhagyta Magyarországot, és osztrák, majd német területre ment. Útjuk során olyan településeken is megfordultak, mint Strasshof és Dachau. A II. világháború végén és utána különböző németországi menekülttáborokban éltek (többek között a dachauai Durchgangslagerben), ahonnan 1946 tavaszán tértek haza, talán először Debrecenbe, majd 1947 nyarán már biztosan Budapestre. Az irathagyatékban ezekhez az eseményekhez mindössze két német pecsétredéket hordozó igazolványkép – egy Zékány Mihályról, egy pedig édesanyjáról –, valamint három dokumentum

⁵³ Baggerman, 2002: 169.

⁵⁴ BFL XIV.315 Miszticzei Zékány Mihály segédszínész, majd könyvelő és feleségének iratai. A magán-iratokban felbukkanó amatőr szépirodalmi kísérletek műfaja általában különleges értékkel bír, mivel látásmódot, társadalomképet rögzít, ízlést, neveltetést, értékrendet, műveltséget tükröz.

⁵⁵ BFL XXV.1.b Budapesti Népbíróság iratai. Igazolásfellebbezési iratok. 1019/1948. Zékány Mihály.

kapcsolódik: egy Zékány Mihály nevére kiállított datálatlan DP [Displaced Person]-igazolvány, egy 1945. november 20-i szövetséges igazolás szintén az ő részére a karlovi DP-táborban végzett megbízható munkájáról, és egy 1946. március 4-én az ő és édesanyja részére kiállított elbocsátó irat a dachauai menekülttáborból. Apjára eközben semmiféle irat vagy fénykép nem utal, sem ebből az időszakból, sem másikból; az irathagyatékban lényegében nem jelenik meg, feltűnő módon még a családi fényképeken sem. Ráadásul azt a hiányt, hogy róla alig tudunk meg valamit az iratokból, további kiterjesztett kutatás sem tudta betölteni. Azt sem tudjuk, hol és mikor hunyt el, s mi történt vele tartalékos főhadnagyként a háború végével.

Ezalatt Zékány Mihály nővére és annak férje, gr. Zichy Imre 1944 őszén-telén szintén elhagyta a fővárost, majd valamivel később, ismeretlen időpontban Ausztria felé Magyarországot is. Az arisztokrata férj katonatisztként angol vagy amerikai fogságba eshetett, s Klagenfurt környékére került, ahol a britek magyar katonatisztfoglyok átvizsgálását, majd szabadon bocsátását intézték. Az 1945 utáni években Klagenfurtban éltek, feltehetően menekülttáborban, s onnan vándoroltak ki valószínűleg 1949-ben az Egyesült Államokba. Gr. Zichy Imrét munkahelyén, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-nél 1945-ben nem igazolták – a tanúvallomások antiszemitizmusáról, nyilas lapok olvasásáról és németszimpátiáról szóltak –, ezt követően távollétében népellenes büntett vádjával népbírósi eljárás indult ellene, amit 1949 elején megszüntettek.⁵⁶ Az irathagyatékban mindezen eseményekről csak a háború utáni években Klagenfurtban, minden bizonnyal a menekülttáborban készült családi fényképek tanúskodnak, anélkül, hogy a történet rekonstruálható lenne. Irat nem található erre az időszakra vonatkozóan, bár az ő esetében ezt megmagyarázza, hogy a testvér családjáról van szó.

Mindezt a hagyatékot megőrző és levéltárba adó baráti házaspár iratátadást kísérelő elbeszélése egészíti ki Zékány Mihály élettörténetéről. A színészpálya 1945 utáni elhagyásának körülményeiről nem adtak tiszta képet; annyi hangzott el, hogy Zékány a régi világ nézeteit vallotta, illetve, hogy a színészi pálya nem vált be. A Zichy-házaspárt illetően pedig úgy tudták, hogy ők már az 1920-as években is Klagenfurtban éltek, s a háború után költöztek az Egyesült Államokba. Az irathagyaték számunkra sokatmondó sajátossága a II. világháborúhoz kapcsolódó családtörténetből fakad, amely a megőrződött kevés iratban is jól érzékelhető – részben (el)rejtett – gócpontként jelenik meg. Miközben a megmaradt iratokból nem állítható össze az események sora, csak egy-egy tényezőjét láthatjuk – s a szóbeli emlékezetben is homályos pontként, zavart jelezve tűnnek fel a kérdéses időszakok –, a hagyaték több eleme is tükrözi egymással összefüggésben a II. világháborúnak a család életében betöltött kulcsszerepét. Ez köszön vissza az iratok főszereplőjének

⁵⁶ BFL VII.5.e Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Népbíróstól átvett peres ügyek iratai. 8295/1950. Zichy Imre.

világnézetét, a politikai-ideológiai rendszerrel kapcsolatos magatartását és múltértelmezését tükröző, a háború témájához kapcsolódó írásaiban is. Ily módon az irathagyaték annak a példája, hogy a családtörténetnek a nemzeti történelem politikailag terhelt eseményeihez kapcsolódó fejezete a család után maradt írott nyomokban tetten érhető ugyan, azonban a jelzésszerű jelenlét mellett a konfliktusokkal, elhallgatással teli jelleg éppen az írott nyomok töredékességéből, hiányából olvasható ki.

Az iratok megőrzésében megnyilvánuló emlékezetnek szerkesztett, azaz választásokon, értékrendeken alapuló mivolta mutatkozik meg egy olyan családi fondban is, ahol négy generáció jelenik meg hátrahagyott irataival.⁵⁷ A család jellegzetessége minden generációban a kiemelkedő nyelvtudás, a nemzetközi és elitkapcsolatok formájában jelenlévő kulturális és társadalmi tőke szerepe, amely családi minta a politikai rendszerek változásától függetlenül is képes volt működni a 20. század során. Véletlen-e, hogy egy olyan női felmenőt, aki után iratok nem, csak fényképek őrződtek meg, a fennmaradt fényképek legtöbbször irországi, illetve angliai tanulmányai közepette ábrázolja a 20. század elején?⁵⁸ Vajon nem a családot hosszú távon jellemző értékrend, habitus ölt-e testet az e fényképeknek tulajdonított és megőrzésükben megnyilvánuló fontosságban?

A tény, hogy a nemzetközi tapasztalatok egybevágóan a sajátunkkal, csak megerősíti az ilyen irányú felismeréseket. A múlt a családi irathagyatékok keretei között is – az iratok részbeni vagy teljes szelektálásával, a részleges megőrzés vagy a teljes megsemmisítés szándékával – beavatkozás, manipuláció tárgyává válhat.⁵⁹ E beavatkozások révén válik lehetségessé az írott múlt struktúrájának és tartalmának átformálása például egy adott családi ág vagy családtag emlékezetének háttérbe szorításával, olykor egyenesen megsemmisítésével, vagy bizonyos kapcsolatok és tartalmak elrejtése révén. Ugyanezen jelenség alátámasztására Arianne Baggerman történész, a 19. századi önéletírások gyűjtésével és leírásával foglalkozó holland kutatócsoport tagja ír le egy esetet. Egy hetvennégy éves holland könyvkiadó-tulajdonos 1822-ben készített önéletírásában számos oldalt szentelt eljegyzésének. Az eseménynek tulajdonított jelentőség nemcsak ebben nyilvánult meg, hanem leendő feleségéhez írt szerelmes leveleinek selyemszalaggal átkötött kis csomag formájában történt megőrzésében is. Ugyanakkor a házasságban született, tíz életben maradt gyermek közül az egyetlen, aki után alig maradt irat, mindössze egy születési értesítő és egy számla, mentális problémák miatt intézetbe küldve kikerült a család életteréből.⁶⁰ Mindez nem véletlen: ahogy személye a felejtés tárgyává vált és kiesett vagy tudatosan hagyták kiesni a családi emlékezetből, úgy veszett el életének írott lenyomata is.

⁵⁷ Az iratmegőrzés és az emlékezet szerkesztett mivolta közötti összefüggésre utal: Baggerman, 2002: 168. A négygenerációs családi fondot lásd: BFL XIII.76 Ágotai család iratai.

⁵⁸ BFL XIII.76 Ágotai család iratai. Grüneberg Johanna fényképei 1919-ből.

⁵⁹ Assmann, 1999: 23.

⁶⁰ Baggerman, 2002: 168–169.

Gyűjtési metódus és a magánmúlt őrzésének társadalmi gyakorlata

Catherine Hobbs kanadai levéltáros megközelítésével egyetértve a személyi iratokban egyszerre láthatjuk az egyéni élet úgynevezett tranzakciós jellegének – azaz a nyilvános szférákkal való érintkezésekből fakadó tetteknek – és a belső személyiségnek az írott megnyilvánulásait.⁶¹ Az előbbi halmazba sorolhatók az olyan iratfajták, mint az okmányok, hivatalos iratok, míg az utóbbiba a naplók, levelezések, visszaemlékezések, feljegyzések, azaz az úgynevezett ego-dokumentumok. Ahogy Hobbs a személyi irategyüttesek kapcsán a személyiség belső világának megnyilvánulását hangsúlyozza, és ennek középpontba állítását tekinti a levéltári gyűjtés és feldolgozás fő feladatának, úgy az általa képviselt szemléletre támaszkodva hasonló megállapítást fogalmazhatunk meg a családi irathagyatékokat illetően is. A hagyatékokban megőrzött iratokból nemcsak az adott család életének egyfajta váza, foglalkozási-társadalmi kategóriákban, földrajzi és társadalmi mobilitási utakban és kapcsolathálókból megfogható tartószervezete ragadható meg, hanem mintegy a család karaktereként érzékelhető, az értékrend, világlátás, habitus, kommunikációs eszköztár fogalmi révén leírható belső, akár generációkon átívelő jellemvonás-rendszere is. Ahogy a személyi fondokban erősen érezhető a személyiség jelenléte, ugyanúgy a családi fondokban is határozottan érzékelhető az egyes családok karaktere, méghozzá többféle dimenzióban. Egyszerre mutatkozik meg az iratok – elsősorban az (ön)reflexív jellegű iratok, mint például levelek és naplók – tartalmában, a különböző műfajok termelésének eltérő intenzitásában és ezáltal az adott családi irategyüttest jellemző műfaji struktúrában, s nem utolsósorban a család saját irataihoz való viszonyában, az írott családi múlt megőrzésének rá jellemző mikéntjében is.⁶² A családot jellemző világlátás, értékrend, gondolkodásmód, magatartásforma és önmeghatározás az irathagyatékok ezen különböző aspektusaiban rétegződik egymásra, illetve ragadható meg.

Ezen aspektusok közül a műfajok családi hagyatékot jellemző rendszere és az iratok megőrzésének mikéntje a család saját történetiségéhez, a múltjához és mentális örökségéhez való viszonyát árulja el. Ahogy a személyi irategyüttesekben az iratok egyik halmazát úgynevezett narratív cselekedetek, az én reprezentációja és az én memorializációja hozzák létre,⁶³ úgy ezek a műveletek a családi iratokban is hatnak.

⁶¹ Hobbs, 2001. Megítélése szerint az utóbbi az, amelynek az írott nyomait érdemes megragadni. Catherine Hobbs-nak a mi tapasztalatainkkal is egybevágó problematizációja az iratokban tetten érhető személyiség érzékelhetőségét illetően jól jelzi, hogy a magániratokkal dolgozó levéltáros mennyire azonos élményeket él át levéltári munkája során etnikai, kulturális és társadalmi közegétől függetlenül.

⁶² A kétféle szemszög közötti oszcilláció szükségességét hangsúlyozza Sue McKemmish is, amikor az iratok tartalma és az őket létrehozó viszony közötti kölcsönhatás szem előtt tartását emeli ki, lásd: McKemmish, 1996: 180.

⁶³ Hobbs, 2001: 131.

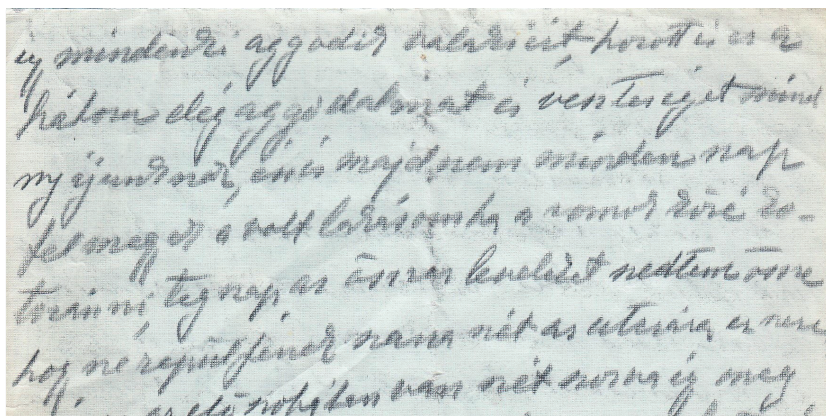
Az önreprezentáció és a saját emlékezet megteremtésének szándéka, illetve mikéntje a személyi mellett családi szinten is meghatározza a műfajok termelését és azok nemzedékeken keresztüli megőrzését, amiben egy-egy családtag ilyen irányú elhivatottsága és a több nemzedéken, vagy családtagon keresztül érvényesülő családi mentalitás épül egymásra, s ez az a pont, ahol határozottan megfogalmazhatjuk a levéltár általi magániratgyűjtés társadalmi tétjét, illetve átfogó tárgyát. A gyűjtés révén megőrizhetjük és dokumentálhatjuk a társadalom múltjának, történetiségének és emlékezetének legszűkebb, a magánszférán belüli körét, a családi múlt(ak) és a magánemlékezet(ek) társadalmi jelenségének, illetve gyakorlatának írott dimenzióját. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy a családi iratokat ne tematikusan feldarabolva, aktuálisan változó kutatási kérdéseknek alárendelve szemléljük, hanem ellenkezőleg: szerves egységként, a maguk integritásában ragadjuk meg és belső rendszerükben értelmezzük azokat, az egységüket megteremtő társadalmi gyakorlat és jelentés irányából közelítve hozzájuk. Ezáltal annak a társadalomközpontú iratértékelési szemléletnek az áramához csatlakozunk, amely a dokumentációs formák termelésének és megőrzésének társadalmi rendszeréből indul ki, annak megértését helyezi a középpontba.⁶⁴

A levéltárba került irathagyatékok előttünk álló képe a megőrzés és a szelektálás, illetve pusztulás kapcsán ugyanakkor felvet egy másik alapvető kérdést is. Számolnunk kell ugyanis a családtagok általi tudatos válogatás, kidobás és megőrzés mellett az események sodrában véletlenszerűen bekövetkező szelektálódással, az iratok természetes pusztulásával is. (6. és 7. kép) Ez felveti azt a kérdést is, hogy vajon a véletlenszerű pusztulás és megőrződés után megjelenő állapot tükrözi-e, tükrözheti-e az iratok folyamatos keletkezése és ideális esetben teljes megőrződése esetén kirajzolódó képet. Vajon a fennmaradt maradékból alkotott kép nem csak egy töredékes tükörképe-e a család jellegzetességei egészének, és nem lehetséges-e, hogy amit mi ma domináns vonásnak, és mintázatként értékelünk, illetve írunk le, az a vonások megváltozott arányú rendszeréből kiragadott részlet, ami torzított kép megalkotásához vezet?

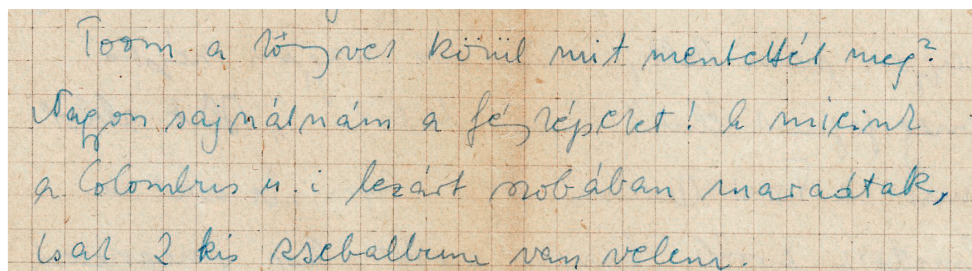
Ebbe a megközelítésbe illeszkedik gyűjtési gyakorlatunk nem célzott, hanem felajánlásokon alapuló rendszere is. A maradandó történeti érték meghatározása, konkrét esetekben való megállapítása és magának a levéltári gyűjtés tárgyának és célcsoportjának a körülhatárolása a magániratgyűjtés terén a 2000-es évek nemzetközi levéltárelméleti gondolkodásának egyik kurrens alapkérdése és egyben vitapontja.⁶⁵ Azon a kérdésen túl, hogy milyen jellegű irategyüttest, vagy egy együttesen, hagyatékon belül milyen iratfajtákat ítél a levéltáros megőrzésre érdemesnek, így vagy úgy, de kikerülhetetlenül szelektálva a magánmúlt írott nyomai között, problémaként

⁶⁴ Sue McKemmish-re hivatkozva emeli ezt ki Pollard: Pollard, 2001: 147.

⁶⁵ Az iratértékelés lehetséges elméleti irányairól és azok összefüggéseiről ad áttekintést: Pollard, 2001.

6. Budapest ostroma után egy romlakásban megélt iratpusztulás. BFL XIII.70
Dr. Pátkai György OTI-orvos családi levelezése és töredékes iratai. Polcz Pálné levele fiának,
dr. Pátkai Györgynek és családjának, 1945. április 21.

7. Családi fényképek sorsa a zsidóüldözés időszakában. BFL XIII.78 Sattler család iratai.
Bokor Ágnes levele egy Szent István parki védett házból Sattler Tamásnak a Bethlen téri
szükségkórházba, 1944. november 29.

vetődik fel az is, hogy milyen társadalmi csoportok jelennek meg egyáltalán a levéltári magániratgyűjteményekben, vagy a levéltár látókörében.⁶⁶ Miközben a szelektálást nem ritkán egy elitista szemlélet irányítja,⁶⁷ amely a társadalom valamely elit csoportjára fókuszál – legyen az irodalmi, politikai vagy bármilyen más típusú elit-csoport –, addig a BFL-ben követett gyűjtési gyakorlat egyrészt nem zár ki és nem részesít előnyben társadalmi csoportokat, másrészt nem is gyűjt célzottan, célcsoportokat kijelölve, hanem döntően a beérkező felajánlásokra hagyatkozik.⁶⁸ Ez a fajta gyűjtési magatartás maga is elméleti tisztázásra szorul, s legalább ennyire érdekes, hogy milyen fondösszetétel alakult ki mára e gyakorlat nyomán, amelynek alapja, szervezőereje a társadalom tagjai felől jövő kezdeményezés. Első pillantásra úgy

⁶⁶ Jelenlétük, vagy éppen hiányuk okait firtatva beszél domináns és hiányzó társadalmi csoportokról Pollard, lásd: Pollard, 2001: 142–143.

⁶⁷ Ezt a jelenséget elemzi: Pollard, 2001.

⁶⁸ Ezt az antikváriumok, iratkereskedők időnkénti megkeresésével egészítjük ki.

tűnhet, hogy a felajánlásokra hagyatkozó gyűjtéssel a véletlenszerűségnek szolgálhatjuk ki magunkat. Valójában e gyűjtési gyakorlat kapcsán éppúgy nem beszélhetünk véletlenszerűségről, mint a célzott, azaz célcsoportokra irányuló gyűjtéseknél. Ha szem előtt tartjuk, hogy a levéltár megkeresése, azaz a magániratoknak a család helyett a levéltár általi, örök időkre szóló megőrzésének igénye is az egyéni, vagy a családi múlthoz való viszony társadalmi rendszerébe illeszkedik, akkor a felajánlásokban is e rendszer tükröződését láthatjuk. A levéltárba beérkező irategyűttesek nem egy véletlenszerű mintát alkotnak az írott magánmúlt megőrzésének társadalmi gyakorlata tekintetében, hanem reprezentálják azt, s a reprezentativitás jellege az, amit levéltárosként meg kell tudnunk fejteni. Ennek megismerése után lehet majd a hiányzó társadalmi csoportokkal kapcsolatos megfontolásokat megfogalmazni, és stratégiákat kidolgozni.⁶⁹

A magániratokkal kapcsolatos mindennapi levéltári munka következő fázisát a feldolgozás képezi. A rendezést, a fondleírást és a fondszerkezetet érintően szerzett tapasztalataink, illetve felmerülő kérdéseink, valamint a gyűjtőtevékenység egészét átfogó következtetéseink tárgyalását a tanulmány második részében – a Levéltári Szemle egy későbbi számában – fejtem ki.

Szakirodalom

- Assmann, 1999 = Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Bp., 1999.
- Baggerman, 2002 = Baggerman, Arianne: Autobiography and Family Memory in the Nineteenth Century. In: Dekker, Rudolf (szerk.): Egodocuments and History. Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages. Hilversum, Verloren, 2002. 161–173.
- Bakács, 1942–1945 = Bakács István: A családi levéltárak védelme. Levéltári Közlemények, 1942–45. 41–51.
- Bakács, 1957 = Bakács István: A személyi levéltárak rendezésének kérdése. Levéltári Híradó, 1957. 1–2. sz. 24–28.
- Bakács, 1960 = Bakács István: A családi levéltárak szerkezeti problémái. Levéltári Közlemények, 1960. 160–174.

⁶⁹ Érdekes kérdés, hogy a levéltári magániratgyűjtési tevékenység reklámozása, megismertetése – nyomtatott és interneten közzétett felhívásokon keresztül – egyfajta beavatkozást jelent a magánmúlt őrzésével kapcsolatos társadalmi gyakorlatokba. A helyzet emlékeztet a néprajzi-antropológiai gyűjtésre, ahol szintén nem kerülhető el a beavatkozás. BFL-beli gyakorlatunk épít a különböző fórumokon közzétett általános iratgyűjtési felhívásokra is, amelyeket korábbi előzmények után 2017-től a CivilArchív Projekt keretében fogtunk össze, egyidejűleg érvényesítve a személyi és családi iratok, valamint a civil szervezetek területén. Bemutatását ld. Györgyi, 2021: 44–45.

- Becz, 2020 = Becz Viktória: A Zachár család mindennapjai. Életképek a két világháború közötti Csepelről. (Tanulmányok Budapest Múltjából XLV.) Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2020. 305–331.
- Benda–Németh, 1956 = Benda Kálmán – Németh Balázs: Értelmiségi családok levéltárának rendezése. Levéltári Híradó, 1956. 4. sz. 53–69.
- Borsa, 1961 = Borsa Iván: A családi levéltárak szerkezeti problémái. Levéltári Közlemények, 1961. 48–55.
- Cunningham, 1996 = Cunningham, Adrian: Beyond the Pale? The „flinty” relationship between archivists who collect the private records of individuals and the rest of the archival profession. *Archives and Manuscripts*, 24 (1996), 1, 20–26.
- Csatlós, 2018 = Csatlós Hanna: Ennél intimebb nem is lehetne a történelem. https://hvg.hu/kultura/20180524_Ennel_intimebb_nem_is_lehetne_a_tortenelem (A letöltés ideje: 2021. március 18.)
- Fisher, 2015 = Fisher, Rob: Donors and Donor Agency: Implications for Private Archives Theory and Practice. *Archivaria*, 79 (Spring 2015), 91–119.
- Galambos – Kujbusné, 2014 = Galambos Sándor–Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): A személyes történelem forrásai. (A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára kiadványai. I. Évkönyvek, 20.) Nyíregyháza, A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, 2014.
- Györgyi, 2021 = Györgyi Csaba: Civil a pályán. A civil szervezetek iratainak gyűjtése Budapest Főváros Levéltárában. *Levéltári Szemle*, 2021. 1. sz. 40–51
- Hobbs, 2001 = Hobbs, Catherine: The Character of Personal Archives: Reflections on the Value of Records of Individuals. *Archivaria*, 52 (Fall 2001), 126–135.
- Horváth, 2010 = Horváth J. András: Lesz-e múltad Kovács János? – személyes magániratok Budapest Főváros Levéltárában. *Budapesti Negyed*, 68 (2010. nyár), 3–20.
- Horváth, 2012 = Horváth J. András: Levéltárelmélet a posztmodernig és vissza. *Levéltári Szemle*, 2012. 2. sz. 24–41.
- Horváth, 2014 = Horváth J. András: Tornyosuló aktahegyek, vagy társadalmi nagytotál? Hans Booms irat értékelési és levéltár értelmezési tézisei 1972-ből. *Levéltári Szemle*, 2014, 2, 31–46.
- Horváth, 2019 = Horváth J. András: A személyes irathagyaték, mint mentális lenyomat. In: Papp Barbara (szerk.): *Lélek és történelem: Kezdet. Az ELTE BTK Történeti Kollégiumának konferenciája* (2018. október 17.) Budapest, 2019. 29–47.
- Körmendy 1997 = Körmendy Lajos: A Nemzetközi Levéltári Tanács XIII. kongresszusa (Peking, 1996. szeptember 1–7.). *Levéltári Szemle*, 1997. 2. sz. 39–47.
- Kujbusné, 2017 = Kujbusné Mecsei Éva: Iratajándékozás a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltárában 1950 és 2016 között. *Levéltári Szemle*, 2017. 1. sz. 23–38.
- Kunt, 2015 = Kunt Gergely: How Do Diaries Begin? The Narrative Rites of Adolescent Diaries in Hungary. *European Journal of Life Writing*, 4 (2015), 30–55.

- Lejeune, 2015 = Lejeune, Philippe: Europe's Treasure Hunters. The founding of a network of European diary archives and collections. *The European Journal of Life Writing*, 4 (2015), 16–18.
- McKemmish, 1996 = McKemmish, Sue: Evidence of me. *The Australian Library Journal*, 1996 (45), 3, 174–187.
- Muller–Feith–Fruin, 2019 = Muller, Samuel – Feith, Johann Adrian – Fruin, Robert: A levéltári rendszerezés és iratleírás kézikönyve. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, [2019].
- Nagy, 2019 = Nagy Ágnes: Iratokba foglalt családi múlt. In: Papp Barbara (szerk.): *Lélek és történelem: Kezdet. Az ELTE BTK Történeti Kollégiumának konferenciája* (2018. október 17.) Budapest, 2019. 49–73.
- Nagy, 2021 = Nagy Ágnes: Családi öndokumentálás és családi irathagyományozás: a levéltári és a társadalomtörténeti megközelítés lehetőségei. *Sic Itur ad Astra*, 73 (2021), 153–175.
- Orvos-Tóth, 2018 = Orvos-Tóth Noémi: *Örökölt sors. Családi sebek és a gyógyulás útjai*. Kulcslyuk Kiadó, 2018.
- Pollard, 2001 = Pollard, Riva A.: The Appraisal of Personal Papers: A Critical Literature Review. *Archivaria*, 52 (Fall 2001), 136–150.
- Poublan, 2002 = Poublan, Danièle: Les histoires de famille az XIXe siècle, une mémoire revisitée. *Sociétés et Représentations*, 2002, 1, 51–68.
- Varga, 1938 = Varga Endre: A proveniencia elve. *Levéltári Közlemények*, 1938, 14–44.

8. A magánlakás mint társadalmi-kulturális lenyomat. Gyűjtési dokumentáció (Fotó: Nagy Ágnes)

⁷⁰ A fond nevét adatvédelmi okokból nem jelöltük meg.

Schmidt Anikó

Gyűjtőköri munka a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában

A Magyar Nemzeti Levéltár gyűjtőköre

Az 1723. évi 45. törvénycikkkel alapított és működését 1756-ban megkezdő Magyar Országos Levéltárban (korabeli nevén Archivum Regni) már a kezdetektől folyik iratgyűjtés, amelynek eredményeként jelenleg a Magánlevéltárak és Gyűjtemények Főosztálya mintegy 4156 ifm terjedelmű iratot őriz. Az 1995:LXVI. törvény értelmében intézményünk több módon is gyarapítja gyűjteményét magániratokkal: ajándékozott iratanyag átvétele, esetleg vásárlás – az épp rendelkezésére álló anyagi forrás függvényében –, vagy letét útján. Emellett az intézményi gyűjtőkör része a hungarika iratanyagok másolatban, illetve eredetiben történő gyűjtése. A 205/1971. számú, a művelődésügyi miniszter és a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárnak együttes utasítása alapján hungarikának tekinthető a mindenkori Magyarország lakosságára, területére, más államokkal való kapcsolatára vonatkozó, történeti értékkel bíró írott forrásokat, valamint a külföldön élő magyar személyek és magyar közösségek életét, történetét dokumentáló iratanyag. Ennek eredetiben történő gyűjtése olyan szempontból speciális terület, hogy a külföldről beérkező anyag az állományba vétellel elveszíti hungarika jellegét, hiszen ezáltal a továbbiakban hazai közgyűjtemény őrzésébe kerül.¹ A gyűjtőköri feladatokat a Magyar Nemzeti Levéltáron belül az Országos Levéltárban a Magánlevéltárak és Gyűjtemények Főosztálya, megyei szinten az adott megyei levéltár koordinálja.

A gyűjtés során elsődleges szempont, hogy a felkínált dokumentumok az őrizetünkben lévő levéltári anyaghoz illeszkedjenek, azok forrásértékét gazdagítsák, így főként országos jelentőségű családok, egyesületek, testületek, illetve más szempontból kiemelkedő személyek (tudósok, művészek, írók) hagyatékának átvételére, valamint a külföldi magyar emigráció történetével kapcsolatos gyűjtemény gyarapítására törekszünk. Emellett kiemelten kezeljük az 1541 előtt keletkezett iratokat, a jelentős történelmi eseményekhez (például Rákóczi-szabadságharc, 1848/1849-es forradalom és szabadságharc, az I. és II. világháború, be- és kitelepítések, az 1956-os forradalom, rendszerváltás) köthető dokumentumokat (kéziratok, levelezések, naplók, visszaemlékezések, beszámolók), a címeres nemesleveleket, a kéziratos tér-

¹ A levéltári hungarika feladatokról bővebben l.: Arany, 2019: 5–20.

képeket, az országos jelentőségű épületek tervrajzait, részvényeket és a 19. századnál korábbi keletkezésű pecsétnyomokat. Szívesen várunk régi családi fényképalbumokat, illetve a kisebbségekre vonatkozó magániratokat is.

A közgyűjteménybe nem került, maradandó történelmi értékű iratok védelme

Amikor a Magyar Nemzeti Levéltár látókörébe került, maradandó történelmi értéket képviselő iratanyag megszerzésére sem ajándékozás, sem vásárlás, sem pedig letét útján nem nyílik lehetőség, akkor a levéltár kezdeményezheti az iratok védetté nyilvánítását a Miniszterelnökség Örökségvédelmi Hatósági Főosztályán A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény 33. § (1), (3), (4) és (5) bekezdése, valamint A kulturális javak védetté nyilvánításának részletes szabályairól szóló 68/2018. (IV. 9.) kormányrendelet alapján.

Az eljárás során a hatóság védett levéltári anyaggá nyilváníthatja a nem levéltárban, muzeális intézményben és könyvtárban őrzött, 50 évnél régebben keletkezett maradandó értékű magániratokat, és határozatban kötelezheti a tulajdonost arra, hogy a nevezett iratanyagot biztonsági másolat elkészítése céljából – meghatározott időtartamra – a Magyar Nemzeti Levéltárnak átadja. A digitalizálással és a digitális felvételek archiválásával a levéltár gondoskodik arról, hogy az irat megsemmisülése vagy elvesztése esetén annak információtartalma fennmaradjon. A biztonsági másolatról további kópia készítését, valamint az abban folytatható kutatást a tulajdonos – meghatározott időtartamra szólóan – hozzájárulási szerződés keretében megtilthatja, vagy korlátozhatja. Emellett lehetőség van nem védett irat esetében is biztonsági másolat készítésére. Amennyiben a tulajdonos a nála lévő értékes, de piaci forgalomba még nem került irattól nem kíván megválni, ám fennmaradását és kutathatóságát valamilyen módon mégis szeretné biztosítani, úgy a Magyar Nemzeti Levéltár – ha az általa lefolytatott értébecslés során az irat maradandó történelmi jelentőségéről meggyőződött – digitalizálja. Ezáltal intézményünk lehetőséget kínál a tulajdonába nem kerülő, ám fontos iratok másolatban történő megőrzésére és kutatására.

Együttműködés más közgyűjteményekkel: profiltisztítás, közös projektek

Elvben minden közgyűjtemény a saját, jól elhatárolható területén folytat gyűjtőmunkát, és csak a saját gyűjteményébe illeszkedő anyagokat veszi állományba. Gyakorlatban ez az elv esetenként sérül. Ennek oka lehet, hogy a hagyatékok többsége maga is heterogén, így eleve több közgyűjteménybe illik, ám az anyag lehetőség szerinti egyben tartása érdekében előfordul, hogy az adott közgyűjtemény a hagyatékkal a profiljába kevésbé illő anyagot is átvesz. Ugyancsak gyakori tapasztalat, hogy a tulajdonosok egy hosszabb folyamat során jutnak el az általuk keletkeztetett,

vagy örökölt hagyaték teljes felszámolásáig, és ennek során az irategyüttest megbontják, bizalmatlanságból és/vagy kellő információ híján a dokumentumokat több közgyűjtemény között, olykor több részletben szétosztják, azt remélve, hogy így biztosabban marad fenn belőle valami.² Előfordulhat az is, hogy a magasabb árban bízva bontják meg az összetartozó hagyatékot és próbálják meg kisebb részletekben értékesíteni. Ezen problémák kiküszöböléséhez elengedhetetlen a közgyűjtemények közötti együttműködés, a gyűjtemények homogenitásának megőrzése érdekében az időnkénti profiltszítítás, valamint a szélesebb nagyközönség pontos és közérthető tájékoztatása az egyes intézmények gyűjtőterületi tevékenységéről.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) nem gyűjti a 19–20. századi nyomtatványokat, sajtótermékeket, könyveket és plakátokat, valamint olyan különálló anyakönyvi kivonatokat, igazolványokat és személyi okmányokat, amelyek nem képezik más jellegű, maradandó történelmi értékkel bíró, beadandó iratanyag részét. Minden olyan esetben, amikor a behozott irategyüttes nem illeszkedik a meglévő gyűjteménybe, a levéltár igyekszik olyan közintézményt, gyűjteményt ajánlani, ahol a felajánlást örömmel fogadják. Ennek megfelelően például a beadónak nyomdai sokszorosítással készült kiadványok esetében általában az Országos Széchényi Könyvtár, kifejezetten irodalmi vonatkozású iratoknál a Petőfi Irodalmi Múzeum, zenetörténeti kéziratoknál a Zenetudományi Intézet, egyetemi oktatók hagyatékánál az egyetemi levéltárak, hadi témájú iratoknál a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, műszaki jellegű iratoknál a Műegyetem Országos Információs Központ és Könyvtár Levéltára, budapesti vonatkozású iratok esetében a Budapest Főváros Levéltára, homogén fényképgyűjteménynél a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára javasolható. Természetesen vannak olyan esetek, amikor bizonyos hagyatékok/iratok több közgyűjteménybe is illenek: ilyen szituációban célszerű, ha az érintett intézmények egyeztetnek egymással. E tekintetben számos esetben tapasztalható együttműködés a közgyűjtemények között. Például az MNL OL-ba ajándékként került be Böröcz Imréné Márffy Gabriella és Böröcz Imre mérnök, tudományos főmunkatárs személyi hagyatéka, amelyről az intézmény egyeztetéseket folytatott a Műegyetem Országos Információs Központ és Könyvtár Levéltárával (a továbbiakban MOIKKL). Ennek alapján végül az Országos Levéltár vette állományba (MNL-OL-P 2360), ám bizonyos tételek digitális iratmásolatait a MOIKKL is megkapta. Ugyancsak jó példa a Szathmáry Lajos gyűjtemény, amelynek kifejezetten irodalmi vonatkozású anyagait a Magyar Nemzeti Levéltár 2015-ben átadta a Petőfi Irodalmi Múzeumnak, az átadott anyagok digitális másolatait azonban megőrizte és állományba vette (MNL-OL-X 10823: Másolatok gyűjteménye, Múzeumok levéltári anyaga, Petőfi Irodalmi Múzeum). Az együttműködések 2020-ban is folytatódtak: a MOIKKL közvetítésével került az MNL OL-ba kiegészítő iratanyag a levéltár

² Hasonló tapasztalatokról számol be Arany, 2019: 18.

Bécsi kapu téri épületét tervező Pecz Samu hagyatékához, amely különböző épületfotókból, franciaországi és gótikus építészettel foglalkozó külföldi kiadványokból és tervrajzokból áll. Az irategyüttest a MNL-OL-T 6-34. jelzeten vettük állományba. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárával együttműködésben került hozzánk a simontornyai uradalom kéziratos, 1880/1881. évi erdőgazdálkodási térképe (Forst Wirtschaftsplan des Gutes Simontornya), amelyet a MNL-OL-S 73-225. jelzeten helyeztünk el.

Levéltárunk más közgyűjteményekkel közös gyűjtőterületi projektben is részt vett. Intézményünk 2015-ben csatlakozott szakmai partnerként a Miniszterelnökség Nemzetpolitikáért Felelős Államtitkársága által vezetett, szakmailag az Országos Széchényi Könyvtár által koordinált Mikes Kelemen Programhoz. A levéltár végezte a program levéltárszakmai koordinációját, amelynek során intézményünk a tengerentúli magyar diaszpóra közösségek tagjai által felajánlott emigrációs levéltári iratanyagokkal kapcsolatos feladatokat látta el. A 2020-ban zárult program által biztosított infrastrukturális keretnek köszönhetően lehetőség nyílt a hatékony tengerentúli (kanadai, amerikai egyesült államokbeli, dél-amerikai és ausztráliai) hungarika-iratgyűjtésre. A munka eredményeként mintegy 30 ifm terjedelmű, a tengerentúli magyar közösségek életét dokumentáló iratanyag érkezett Magyarországra és került be az MNL OL-ba. Közülük teljessége miatt kiemelendő a MNL-OL-P 2343 törzsszámon elhelyezett Torontói Magyar Ház iratanyaga, amely személyi, családi és egyesületi iratokat egyaránt tartalmaz.³ A program további pozitív hozadéka, hogy növelte a tengerentúli magyar közösségek magyarországi közgyűjteményekbe vetett bizalmát és iratajándékozási kedvét.⁴

A levéltári gyűjtőterületi munka népszerűsítése: tájékoztatás, felhívások, kampányok, kiállítások

A sikeres iratgyűjtés legfontosabb feltétele a nagyobb nyilvánosság tájékoztatása. Ezt az MNL OL esetében az intézmény minden rendelkezésére álló csatornáján (honlap, közösségi média) megteszi. Intézményünk honlapján a gyűjtőkör menüpontban az érdeklődők tájékozódhatnak arról, hogy a levéltár milyen típusú iratanyagot vár, a dokumentumokat milyen jogcímenek lehet beadni, és hogyan zajlik az átvétel és az iratbecslés folyamata.⁵ A gyűjtőkör menüponton belül található *Legújabb szerzeményeink* rovat legfrissebb gyarapodásainkból mutat be néhány, véleményünk szerint a nagyközönség érdeklődésére is számot tartó, érdekesebb iratot, de tájékoztatást adunk erről népszerű fórumokon, látogatott blogokon, vagy

³ Bakó, 2017: 67–74.

⁴ Arany, 2019: 17.; Arany, 2017: 104–107.

⁵ A gyűjtőkör menüpont elérhető: <https://mnl.gov.hu/tajekoztatok>

akár rövid hír/post formájában a levéltár Facebook, valamint Instagram oldalán is.⁶ Emellett az MNL OL minden évben hírt ad aktuális iratgyarapodásairól a Turul folyóiratban.⁷

Különböző eszközökkel időről-időre fel lehet hívni a szélesebb nagyközönség figyelmét az iratgyűjtésre: ilyen alkalom lehet például tematikus iratgyűjtések kezdeményezése, amelyek kapcsolódhatnak jeles események évfordulóihoz (rendkívül sikeres volt például a Magyar Nemzeti Levéltár 2018-ban szervezett I. világháborús magániratgyűjtése), vagy aktuális, az emberek mindennapjait érintő eseményekhez kötődő magánirat-gyarapítási kampányok.⁸ Utóbbira jó példák a koronavírussal kapcsolatos, több közintézmény által szervezett különböző gyűjtések. Közülük az MNL OL a koronavírus-járvány idején keletkezett feljegyzéseket és naplókat gyűjti, hogy a jövő generációi személyes reflexiókon keresztül is megismerhessék a járvány egyénre, társadalomra, közigazgatásra, oktatásra, egészségügyre, és gazdaságra gyakorolt hatásait.⁹ Az intézmény koronavírussal kapcsolatos felhívása nagy sajtóvisszhangot váltott ki, és több rádióban is közreadták. Ezek a kampányok segítik tudatosítani a potenciális beadókban, hogy a magániratok értékesek, így nagyobb eséllyel fordulnak dokumentumaikkal a közgyűjteményekhez, ahol az ott dolgozó szakemberek biztos kézzel választhatják ki a maradandó történelmi értékkel bíró, megőrzésre érdemes anyagot.

A sikeres iratgyűjtésben nagy szerepe lehet az egyes közgyűjtemények közművelődési területén dolgozó kollégáinak és a kutatószolgálatnak is, hiszen nekik is módjuk van felhívni a kutatók, látogatók, külsősök figyelmét az adott intézmény iratgyűjtési tevékenységére.

A magániratok közművelődési célokra kiemelkedően jól hasznosíthatók, hiszen egyfajta „hétköznapi perspektívát” kínálnak a hivatalos szervek iratanyagával szemben (vagy mellett). A kortárs tapasztalatok megismerése segíti az egyes korszakok, események értelmezését. Mivel a közoktatásban a mikrotörténeti szempontú vizsgálatokra időhiány miatt általában nincs mód, így a történelmi események átélhetőségét fokozó, magániratokon alapuló levéltár-pedagógiai foglalkozások különösen nagy népszerűségnek örvendenek. Ilyen jellegű program például a 9–18 éves korosztályt megcélzó, családkutatást játékos formában tanító Hetedízigen, amelynek során az érdeklődők megtudhatják, milyen levéltári iratok segítik a családfa-kutatást, otthonukban milyen iratok őrzésére érdemes figyelni, majd elkészítik a saját családfájukat is. Ugyancsak több magániratot feldolgozott a Kapocs projekt, amelyet

---

⁶ A blogok közül kiemelendő az Aktakaland: <https://aktakaland.wordpress.com/2018/09/03/iratgyujtes-az-oroszagos-leveltarban>

⁷ <https://turulfolyoirat.hu/>

⁸ Schmidt–Szabó, 2018: 41–48.

⁹ https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/felhivas_0 https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/irjon_on_is_tortenelmet_a_koronavirus_idejen_tovabbra_is_varja_a_karantennaplokat_a

a Magyar Nemzeti Levéltár a Petőfi Irodalmi Múzeummal, a Nemzeti Múzeummal, az Országos Széchényi Könyvtárral, a Magyar Nemzeti Galériával és a Szépművészeti Múzeummal közösen készített. Az online tárlat az 1848–49-es forradalom és szabadságharc témakörét dolgozta fel, az eseményeket a rendelkezésre álló bőséges forrásanyaggal tágabb kontextusba helyezve. A Thinglink felületén elérhető Kapocs játékos formában tanítja az érdeklődőket a 19. századi történelemről, és segítséget nyújt a pedagógusoknak is háttéranyagok felkutatásában, illetve a tananyagot kiegészítő segédletek készítésében. A projekt kiváló példája annak, hány ponton kapcsolódhatnak egymáshoz a közgyűjtemények, és milyen sok anyaggal tudják támogatni a közoktatás munkáját.¹⁰ A források középpontba helyezésével egyúttal felhívja a szélesebb nagyközönség figyelmét a magániratok és azok – lehetőség szerint közgyűjteményi – megőrzésének fontosságára, hogy múltunk forrásai a jövő generációi számára is fennmaradhassanak.

A gyűjtőkori tevékenységet bemutató kiállítások ugyancsak sokat segíthetnek a gyűjtőterület megismertetésében, népszerűsítésében. Ezt a célt szolgálta a Magyar Nemzeti Levéltár és a Magyar Levéltárosok Egyesületének közös, négy alkalomból álló rendezvénysorozata, a „Bővülő történelem – Az elmúlt tizenöt év iratajándékozásai”. A 2016–2017-ben megvalósult projekt elsődleges célja az volt, hogy bemutassa az adományozott iratok sokszínűségét, az átvenni kívánt iratfajtaikat és egyúttal ösztönözze az érdeklődőket további ajándékozások kezdeményezésére.¹¹ A rendezvénysorozathoz egy azonos nevet viselő vándorkiállítás is készült, amelyet a könnyű szállíthatóság jegyében úgy terveztünk meg, hogy a bemutónak éppen otthont adó intézmény a saját anyagait eredetiben állította ki, míg a többiek ajándékozási esetei plakátokon jelentek meg. A tárlat anyaga a Magyar Nemzeti Levéltár hét, a projektben részt vevő tagintézményének – az Országos Levéltárnak, a Békés Megyei Levéltárnak, a Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárának, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárának, a Vas Megyei Levéltárának és a Veszprém Megyei Levéltárának – ajándékozási (és a veszprémiek esetében letéti) eseteiből történő válogatás alapján készült. A teljes anyag virtuális kiállításként megtekinthető a levéltár honlapján.¹²

¹⁰ <https://www.thinglink.com/scene/1362022105612288001> Az online tárlathoz kapcsolódó közgyűjteményi együttműködés 2021-ben is folytatódott, ugyanis a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Petőfi Irodalmi Múzeum közös online múzeum- és levéltár-pedagógiai foglalkozást tart középiskolás diákok számára, mely a 19. századi utazás, utazók témakörét dolgozza fel múzeumi tárgyak és levéltári dokumentumok segítségével. Ezúton is köszönöm Csonka Laurának a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának pedagógiai programjaival kapcsolatos információk rendelkezésemre bocsátását.

¹¹ M-Szabó Dorottya: Bővülő történelem, 2016.09.23. Az Országos Levéltárban tartott kiállítás beharangozója megtekinthető az Aktakalandon: <https://aktakaland.wordpress.com/2016/09/23/bovulotortenelem/>; és M-Szabó, 2016: 117–119.

¹² https://mnl.gov.hu/mnl/ol/virtualis_kiallitas/bovulo_tortenelem_az_elmult_tizenot_ev_irat_ajandekozasai

A gyűjtőkori tevékenység buktatói: forráshiány, helyhiány, pandémiás helyzet

A gyűjtőkori tevékenység sikerességét nagyban segítené a rendelkezésre álló anyagi forrás kiszámítható növelése, amelyet talán leghatékonyabban egy, a gyűjtőkörhöz kapcsolt „címkézett” költségvetési sor biztosítana. Ez stabil, ám szükség esetén egyedi külső forrásokkal bővíthető anyagi alapot jelentene.

1996–2014 között az Országos Levéltár gyűjtőkori feladatának szinte kizárólag csak a Nemzeti Kulturális Alap által megítélt támogatás terhére tudott eleget tenni, és csupán egyes esetekben vásárolt kisebb iratanyagokat önerőből. 2015 óta a Magyar Nemzeti Levéltár az éves költségvetéséből biztosítja az iratvásárlási keretet, amelynek összege azonban a műkereskedelmi piacon nem biztosít kellően nagy mozgásteret az intézménynek. Esetenként alkalom nyílik más kiegészítő pénzforrásokhoz nyúlni (akár a fenntartó, akár más közgyűjtemény segítségével kérve), ennek ügyintézése azonban hosszadalmas, miközben a műkereskedelemben az eredményes fellépéshez jellemzően gyorsan kell reagálni. Az intézmény nagyobb és megbízhatóan rendelkezésre álló anyagi forrásbázissal sokkal hatékonyabban tudná a gyűjtőkori feladatait ellátni, a kereskedelmi forgalomban felbukkanó, maradandó történelmi értékű dokumentumokat megvásárolni, egyúttal a magánszemélyek felé is fontos, pozitív üzenet lenne, hogy potenciális vásárlóerőként irataikkal elsősorban a levéltárat keressék fel és ne árverésre vigyék, vagy esetleg ellenőrizhetetlen körülmények között, a feketepiacon próbálják meg értékesíteni azokat.

A gyűjtőkori munka eredményességét és gyorsaságát szintén fokozná, ha ezen a területen több munkatársat lehetne alkalmazni. A magániratok felkutatása (beleértve a magánszemélyekkel való kapcsolattartást és a különféle antikváriumok, aukciósházak árveréseinek figyelését), a beérkező iratanyag szakszerű beclése, az adminisztráció intézése, az iratanyag rendezése, jegyzékelése, állományba vétele nagy energiákat emészt fel és több kolléga összehangolt munkáját igényli. Fokozottan igaz ez olyan esetekre, amikor az újonnan beérkezett iratokat restaurálni és/vagy digitalizálni kell. Nehézséget jelent, hogy gyakran kerül a levéltár látóterébe iratjegyzékkel nem rendelkező, nagy mennyiségű, rendezetlen, ám maradandó történelmi értékkel bíró iratanyag, amelynek szakszerű rendszerezése, jegyzékelése történészlevéltárosi szaktudást igénylő, rendkívül időigényes feladat, ám erre nagyon kevés szabad kapacitásunk van. A munkafolyamat ugyanakkor nem megspórolható, hiszen ez az állományba vétel és a kutathatóság biztosításának feltétele. Sok esetben iratmentésről van szó, így nincs mód a beadótól jegyzékelt, savmentes dobozokban elhelyezett iratanyagot átvenni. Több munkatárs bevonásával zajló iratrendezés nagyban gyorsítaná az újonnan bekerült anyagok kutathatóvá tételét, ami a jelenlegi leterheltség mellett nagy terjedelmű irategyüttes esetén nem ritkán években mérhető.

Az iratrendezés jelentős helyigényű feladat, ám sajnos a levéltár Bécsi kapu téri épületében erre kialakított úgynevezett rendezőhelyiség nem áll a kollégák rendelkezésére. A helyhiány más tekintetben is gondot okoz: az MNL OL raktárai fokozatosan megtelnek, így a munkatársaknak ma már szigorúan mérlegelni kell, hogy mely országos jelentőségű egyesületek, testületek anyagát, vagy esetleg nagyobb családi hagyatékot tud az intézmény befogadni, és melyeket kell esetleg máshová irányítani. E tekintetben is nagyon örvendetes az MNL Országos Levéltárával kapcsolatban tervezett épületbővítésekre vonatkozó kormányhatározat.¹³ Ennek megvalósulása egyúttal bővülő raktárkapacitást is jelent, ami reményeink szerint megoldja az egyre aggasztóbbá váló helyhiányt.

A gyűjtőköri tevékenység minden tagintézményben egységes elvek mentén, a Magyar Nemzeti Levéltár gyűjtőköri szabályzata alapján folyik, illetve 2021. március 1-jétől ISO 9001 szabványnak megfelelő minőségirányítási rendszer is segíti az egységes munkát, amelyben a gyűjtőköri gyarapításra vonatkozóan is készült folyamatlírás.¹⁴ A rendelkezésre álló feltételek (munkaerő, géppark, bevonható plusz anyagi források), illetve természetesen a gyűjtőterülettel járó többletfeladatok is tagintézményenként eltérők. Ezzel együtt is fontos, hogy az ország minden megyéjében legyen gyűjtőköri feladatokat (is) ellátó levéltáros munkatárs, aki szakszerű tájékoztatást tud adni a hozzá forduló magánszemélyeknek irataik felajánlására/eladására/letétbe helyezésére/beclésére vonatkozóan, van kapacitása megteremteni a lehetőséget az iratanyag-beadásra (például felhívásokkal, programokkal) és figyelni a releváns árveréseket annak érdekében, hogy lehetőség szerint az intézmény meglévő gyűjteményébe illeszkedő dokumentumokkal gazdagítsa a levéltár állományát.

A pandémiás helyzet ugyancsak megnehezíti a gyűjtőköri munkát, hiszen a műkincspiac is megsínyli a személyes jelenlét csökkenését: kevesebb papírrégiség kerül forgalomba, a vételre kínált iratanyagot nem lehet személyesen megtekinteni, ami nagyban gátolja annak minden kétséget kizáró, szakszerű értékelését. A kormányhatározatokkal összhangban a levéltár is bezárással, illetve korlátozott nyitással reagált a rendkívüli járványveszélyre. Ennek következtében az iratanyagot beadni szándékozók kevesebb alkalommal tudtak személyesen felkeresni bennünket, hogy megmutathassák eladni vagy felajánlani gondolt dokumentumaikat. Mivel a digitális iratmásolatok csupán előzetes véleményezésre alkalmasak, a szakszerű iratbecsléshez mindenképpen szükséges a dokumentumot személyesen is megvizsgálni.

Minden nehézség ellenére a Magyar Nemzeti Levéltár gyűjtőköri tevékenysége az elmúlt évek mérlegét tekintve sikeres: intézményünk az utóbbi időben olykor saját éves költségvetési keretén felül is számos értékes irattal gyarapította állományát.

¹³ https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/megujul_es_bovul_a_magyar_nemzeti_leveltar_orzagos_leveltara

¹⁴ https://mnl.gov.hu/docstore/2309_gy%C5%B1jt%C5%91k%C3%B6ri%20szab%C3%A1lyzat.pdf,
<https://mir.intra.mnl.gov.hu/allomanygyarapitas/folyamatleiras>

Legkiemelkedőbb iratvásárlásunk 2019-ben történt, amikor állami elővásárlási joggal élve, a fenntartó Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásával kerülhetett intézményünkbe Kiss Ernő (1799– 1849) honvéd altábornagy, aradi vértanú 1849. október 5-én német nyelven írt, eddig ismeretlen búcsúlevele féltestvéréhez, Juliana von Leuwen (1802– 1883) bárónőhöz, aki hiába próbált közbenjárni bátyja érdekében férje, Alois Fedrigoni von Etschtal udvari kapcsolatait felhasználva Bécsben. (MNL-OL-R 33-57.) Szintén állami elővásárlási joggal élve, az Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásával került gyűjteményünkbe 2021 elején V. Ferdinánd 1848 tavaszán vésett és akkor használatba vett magyar nyelvű pecsétnyomója (MNL-OL-V 13-1.-44.), amelyet a március 15-én induló videoblog-sorozatunk első epizódjában mutattunk be a nagyközönségnek.¹⁵ Ugyancsak igazi kuriózum a 2020 végén az éves költségvetési keret terhére vásárolt Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1680. május 20-án, Gyulafehérvárott kelt díszes oklevele, amelyben Georg Armbrustert szebeni királybíróvá nevezi ki. Az oklevél illusztrálásához egzotikus témát, az amerikai kontinenst bemutató életképeket választottak. (MNL-OL-P 2257-17.-1.-13.).¹⁶ Reményeink szerint a jövőben is eredményesen tudjuk bővíteni intézményünk iratanyagát.

Forrás és szakirodalom

- Arany, 2017 = Arany Krisztina: Levéltári iratajándékozások a Mikes Kelemen program keretében. *Turul*, 2017. 2. sz. 104–107.
- Arany, 2019 = Arany Krisztina: A levéltári hungarikakutatás helyzete, feladatai és lehetőségei a Magyar Nemzeti Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 2019. 1. sz. 5–20.
- Bakó, 2017 = Bakó Zsigmond: Hazatérő múlt – A Torontói Magyar Ház iratanyaga. *Turul*, 2017. 2. sz. 67–74.
- M-Szabó, 2016 = M-Szabó Dorottya: Beszámoló a Bővülő történelem – Az elmúlt tizenöt év iratajándékozásai című levéltári rendezvényekről és kiállításról. *Turul*, 2016. 3. sz. 117–119.
- Schmidt–Szabó, 2018 = Schmidt Anikó–Szabó Dorottya: Gyűjteményes napok (Collection Days) az MNL Országos Levéltárában. *Levéltári Szemle*, 2018. 3. sz. 41–48.

¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=LS4WEwEHzfQ>

¹⁶ https://mnl.gov.hu/legujabb_szerzemenyeink (A tanulmányban hivatkozott interneten elérhető tartalmak egységes megtekintése: 2021. április 30.)

Tóth Ágnes: Németek Magyarországon 1950–1970

*Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum Kiadó, Budapest, 2020. [580 p.]
ISBN 978-963-446-819-6*

A Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944–1953 című, 2018-ban megjelent kétnyelvű, terjedelmes dokumentumkötet után Tóth Ágnes újabb alapmunkával jelentkezett. Többéves kutatómunka eredményeként jelent meg az a könyv, amely a szerző 2019-ben azonos címmel megvédett akadémiai doktori disszertációjának kissé átdolgozott változata.

A szerző azt elemzi, hogy a kitelepítések lezárulása után a politikai hatalom hogyan viszonyult a Magyarország területén maradt több mint 200 000 német nemzeti-ségű személyhez, milyen stratégiát alkalmazott velük kapcsolatban és az mennyiben volt más, mint a többi nemzeti kisebbséggel szembeni eljárások. Vizsgálja a nemzetiségpolitika elméleti kereteit, fogalomhasználatát, tartalmi elemeit, az elfedett tényleges célokat, amelyekre az elvek és a gyakorlat között tátongó szakadék világít rá leginkább. Nagy figyelmet szentel a konkrét eseményekben szereplők motivációinak és céljainak, a döntések megvalósításának, a kisebbségek mozgásterének. Vizsgálja a német kisebbségnek, illetve tagjainak a politikai hatalom intézkedéseire való viszonyulását, kiemelten az állam és polgára közötti viszonyt, a közös és a személyes reakciókat, a közösségen belüli kohéziót, illetve az azon belüli törésvonalakat. Ezeket a vizsgálati szempontokat nemcsak a német kisebbségre alkalmazza, hanem ahol csak lehetséges, például az anyanyelvi oktatás vagy a kisebbségi önszerveződés kérdéskörénél összehasonlító módszerrel a hazai szlovák, szerb vagy horvát nemzeti kisebbség helyzetével összevetve vizsgálja a német nemzetiség körülményeit.

Az egyes kérdések kapcsán a szerző ismerteti a tárgyalt folyamat előzményeit is, illetve a nemzetiségekkel, a németekkel történt eseményeket a „köztörténeti összefüggések rendszerében” értelmezi. Bemutatja azt a folyamatot is, hogy a német kisebbség tagjainak a kollektív bűnösség „stigmájából fakadóan”¹ milyen sok politikai és gazdasági hátrányt, megkülönböztetést kellett elviselnie egészen a '60-as évek második feléig, s ennek ellenére hogyan tudta mégis új egzisztenciáját, és jövőképét megteremtteni.

Az elmúlt évtizedekben több nagy projekt szerveződött a határon túl élő magyar kisebbségi közösségek történetének feltárására, és ezek eredményeképpen kötetek egész sora jelent meg, míg a hazai nemzetiségek legújabb kori története továbbra is kevés figyelmet kapott. A szerző véleménye szerint egyetlen téma sem ítéhető meg

¹ Az ismertetett mű hátlapján.

csupán az osztársadalmi arányok alapján, főként akkor nem, amikor annak az együttélés, illetve megéléstörténet az egyik fontos eleme. Ezzel kapcsolatban egy nagyon szép szerzői vallomást is olvashatunk az Előszóban: „Nem lehet kérdéses tehát, hogy a magyarországi németek, s a többi itt élő nemzetiség története, a velük kapcsolatban alkalmazott államhatalmi eljárási módok, valamint a többségi társadalom és a kisebbség egymáshoz való viszonya a magyar nemzeti önismeretnek is részét képezi, illetve kell, hogy képezze. E nélkül csak ország van, de nincs közös haza. Reményeim szerint munkámmal ez utóbbi megteremtéséhez járulok hozzá.”²

A szerző, témája bemutatásakor módszertanilag a tematikus és kronologikus tárgyalási mód kombinációját alkalmazta. A nagy tematikus egységeken belül kronológiai sorrendben ismertetette az állami intézkedéseket, döntéseket, s gyakorlati végrehajtásukat, illetve a társadalmi reakciókat. A legfőbb államigazgatási, valamint az MDP és MSZMP vezető testületei különböző irategyütteseinek kisebbségtörténeti vonatkozásait a történettudomány eddig nem, vagy csak részben hasznosította. Éppen ezért, a szerző munkája során széles körű forrásbázist használt, és több mint száz levéltári fondban és állagban végzett alapkutatásokat. Az államigazgatás központi szervei e korszakra vonatkozó iratainak terjedelme több száz iratfolyó méter, nagyobb mértékű iratpusztulás nem tizedelte meg, és levéltári feldolgozottságát is jónak ítélni lehet. Mindez lehetővé tette, hogy a szerző egy-egy kérdés kapcsán a döntés-előkészítés fázisait, a különböző tárcák álláspontját és a közöttük lévő erőviszonyokat is végig tudja követni. Fontosnak tartotta, hogy az egyes témák elemzésekor figyelmet fordítson azokra a különbségekre, amelyek azzal kapcsolatban a közigazgatás, a társadalom különböző szintjein, vagy a német kisebbség lokalitáiban tetten érhetőek. Ezért nemcsak az országos szervezetek iratait tárta fel, hanem kutatásokat folytatott a megyei levéltárak párt- és megyei tanácsi iratanyagában, sőt egy-egy kiválasztott járás, valamint település dokumentumaiban is. A szerző szerint: „A megyei levéltárak korszakra vonatkozó irategyütteseinek terjedelme és feldolgozottsága rendkívül eltérő. Ezért segítségükkel a regionális folyamatok nem minden esetben rekonstruálhatók, ugyanakkor az országos iratanyaggal való összevetésük révén alkalmasak az eltérések megállapítására.”³ Itt szeretném megjegyezni, hogy a megyei levéltárak között nem szerepel a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának és Soproni Levéltárának irataira való hivatkozás, annak ellenére, hogy a megyebeli német nemzetiségi lakosok számaránya alapján szerepelniük kellene. Ez a tény talán azzal magyarázható, hogy számarányuk az összlakossághoz viszonyítva itt sokkal magasabb volt, mint a szerző célkitűzésében szerepeltetett százalékarány, valamint az, hogy történetük elemzése már megtörtént. A központi állami szervek irataiban ez a megye is, és települései is szerepelnek, a közzétett országos adatok pedig rájuk is vonatkoznak.

² I. m. 10.

³ I. m. 18.

A többi nemzetiségtől eltérően a német nemzetiségi önszerveződés dokumentumai, a Német Szövetség iratanyaga jól megőrződött, és az Országos Levéltárban kutatható. Ez nagy könnyebbséget jelentett a vizsgálat során. Nemcsak az államigazgatás különböző szintjein keletkezett, illetve a Szövetség részéről az OL-be eljuttatott dokumentumokat tudta hasznosítani a szerző. A magyarországi német kisebbségnek a német–magyar kapcsolatokban játszott szerepét, a családegyesítések elhúzódozó folyamatát, illetve az internáltak szabadon bocsátását tárgyaló fejezetekhez felhasználta még a Szövetségi Levéltár (Bundesarchiv) és a Külügyminisztérium Politikai Levéltárában (Politisches Archiv) őrzött fondok iratanyagát is.

A kézzel írott személyes dokumentumok közlésénél a betűhív közlési formát alkalmazta, de az egyéb forrásidézeteket a mai helyesírás szabályai szerint közölte. A német nyelvű idézetek magyar fordítását – amelyeket a szerző készített – minden esetben közli. A személyek első említésénél a teljes névalakot adta meg, de a közigazgatási alkalmazottaknál, különösen a német minisztériumi tisztségviselők esetében erre nem mindig volt lehetősége. Nem egységes a magyarországi német nemzetiségűek nevének használata sem, ez esetben mindig a dokumentumban használt formát vette át. A történet szempontjából a szerző által fontosnak ítélt személyek legalapvetőbb biográfiai adatait is megtaláljuk a kötetben. Miután a korszakra vonatkozó archontológiák még nem állnak rendelkezésre így a szerző által kiválasztottak töredékes életút-ismertetései is hozzájárulnak ahhoz, hogy egyes személyeknek a folyamatokban játszott szerepe jobban megítélhető lehessen. A kötet végén tömör összefoglaló zárja a történeti elemzést.

A levéltári dokumentumok forrásértéke kapcsán a szerző következő megállapításait is kiemelésre méltónak vélem.

Megállapítja, hogy egy dokumentum általában informatívabb, ha a diktatúra alsóbb szintjein keletkezett. A járási vagy települési jelentések többnyire konkrétak, s nem riadnak vissza a problémák exponálásától sem, míg az ezek alapján készített megyei összefoglaló jelentések már inkább a pártvezetés elvárásait tükrözik. Ezért számtalan fontos tény kikerül ezekből az összegző dokumentumokból, amelyek a problémák súlyát lényegesen csökkentik vagy elfedik. Ugyanez a tendencia figyelhető meg az államapparátus központi szervei által keletkeztetett iratok esetében is. Nyomon követhető, hogy a minisztériumi hierarchia alsó szintjein még szakmai szempontok figyelembevételével elkészített előterjesztések a felsőbb szinteken hogyan „lúgozódnak ki”, transzformálódnak politikai elvárásokká, azaz hogyan válik a közigazgatási (szak)apparátus a politikai megrendelések teljesítőjévé.

Bár a párt dokumentumok ugyancsak egy szigorú hierarchia meglétét tükrözik, itt az előkészítés fázisában általában jól nyomon követhető egy-egy személynek egy adott kérdés kapcsán elfoglalt álláspontja, amelynek végigvitelét a párton belüli erőpozíciója határozza meg.

A kutatás során állandóan szem előtt kell tartani azt is, hogy az állambiztonsági dokumentumok használatakor a szokásosnál szigorúbb forráskritikát kell alkalmazni, és az adott esemény vagy folyamat rekonstruálásakor más típusú forrásokkal való ütköztetésük is megkerülhetetlen.

A dokumentumok megszövegezése – bár az a vizsgált korszak egészében túlzottan ideologikus – mégis jól visszatükrözi a rendszeren belüli nyitási és visszarendeződési folyamatokat. Különösen jól megfigyelhető ez az '50-es évek végén, amikor a kádári hatalom számos területen restriktív intézkedéseket vezetett be. Ennek hatására a források semmitmondóvá, üressé váltak, információértékük sokszor a nullával egyenlő, s kizárólag az ideológiai jelszavak, üzenetek uralják a szöveget.

A szerző munkája során figyelmet fordított a kisebbségi kérdés reprezentációjára is, ezért összegyűjtötte a Dunántúli Napló, a Szabad Nép és a Népszabadság évfolyamainak témája szempontjából releváns cikkeit, és bevonta a tartalomelemzésbe a Freies Leben és a Neue Zeitung megfelelő évfolyamait is. Következtesen járt el a felhasznált források – mind a levéltári, mind a szakirodalmi – hivatkozásokról. A szakirodalom jegyzéke több mint 250 forrást tartalmaz, a hazai és külföldi szakirodalom közt igen sok levéltári kiadványt is.

A történetírás eddig kevés figyelmet szentelt a magyarországi németek 1950 és 1970 közötti történetének. Eddig szinte teljesen földolgozatlan ez az időszak, különösen az '50-es évek internálótáborainak története, a családgyesítések kérdése, a magyarországi németeknek a német–magyar kapcsolatokban játszott szerepe. A kötet egyszerre mutatja meg a politikai hatalom perspektíváját és a közösség nézőpontját, e két szereplő interakcióit, a fent és lent látásmódját, mindehhez nagy forrásanyagot megmozgatva és módszeresen alkalmazva az összehasonlítást.

A kötet nemzeti/nemzetiségtörténeti monográfia, hiánypótló munka: társadalomtörténeti helyzetkép máig meghatározó élethelyzetekről, és a mára már történelmi fogalomként érett határozatokról, helyszínekről, dátumokról, a nemzeti és nemzetiiségi létet meghatározó eseményekről.

Jó lenne hasonló mélységű feldolgozásokat olvasni a magyarországi szlovák, délszláv kisebbségek történetéről is. A kötet tanulmányozását, mindenkinek ajánlom. Tanulságos.

Apró Erzsébet

Az elődök nyomában

Az ArchívNet megalapítása és első 20 éve

Az ArchívNet a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának a 20. század történelmével foglalkozó elektronikus forrásközlő folyóirata.¹ Létrehozásának ötlete Majtényi Györgytől, a Magyar Országos Levéltár munkatársától származott. 20 évvel ezelőtt Majtényi György ötlete volt ugyanis – a folyóirat nevét is ő találta ki –, hogy német és angol minták alapján a történelmet és a levéltári forrásokat népszerűsítő új tudományos fórumot kellene teremteni. Erre kiválóan alkalmasnak találta az internetet. Gecsényi Lajos, az intézmény akkori főigazgatója felkarolta és támogatta az ötletet. Ez volt akkor Magyarországon az első ilyen kezdeményezés levéltári/történelmi vonalon. Nem sokkal ezután alapították csak meg a Múlt-kor történelmi magazin tematikus online folyóiratát, 2007-ben pedig a Betekintőt, az ÁBTL internetes negyedéves lapját. Az ArchívNet volt tehát az első történelmi online folyóirat Magyarországon.

Az alapítók célja az volt, hogy a Magyar Országos Levéltárat feltegyék a digitális világ térképére, és felhívják a történelem iránt érdeklődő, az internetet is használó olvasóközönség, elsősorban a fiatalok figyelmét a levéltárra és a levéltári iratokra. A 2001-ben alapított ArchívNet első főszerkesztője Majtényi György volt, alapító szerkesztője Gecsényi Lajos, mellettük pedig Katona Csaba és Ring Orsolya szerkesztették a lapot. A technikai szerkesztő Rába Endre volt. Ma már szinte hihetetlennek tűnik, de valóban megtörtént az alábbi eset: 2001. szeptember 11-én volt a lap bemutatkozó sajtótájékoztatója. Az újságírók előzetesen komoly érdeklődést tanúsítottak az esemény iránt, de végül mégis alig jöttek el néhányan. Ennek oka: aznap New Yorkban olyan dolog történt – az ikertornyok elleni terrorista támadás –, ami érthetően minden figyelmet elterelt...

Tovább folytatva a folyóirat történetét, 2003-tól 2004-ig, majd 2007-től 2010-ig Katona Csaba volt a felelős szerkesztő. Elmondása szerint eredetileg csak az 1945–1989 közötti időszakra fókuszáltak, figyelmüket azonban rövidesen kiterjesztették az egész 20. századra. Eleinte havi egy lapszámra tervezték a folyóiratot, ezt később kéthavi megjelenésre módosították. Kísérletet tettek arra is, hogy időhatárok nélküli forrásközlő folyóirat legyen az Archívnet. Ez a kezdeményezés azonban végül halmába holt, maradt a 20. század, és esetenként a 19. század második fele.

¹ Írásom nagy részét a folyóirat korábbi főszerkesztői, illetve felelős szerkesztői – Katona Csaba, Majtényi György, Ólmosi Zoltán – személyes közléseire alapozom, szíves tájékoztatásukat ezúton is köszönöm.

Ólmosi Zoltán főszerkesztőként 2010-től 2016-ig állt a lap élén. Szerkesztőként azonban már 2004-től részt vett a munkában, és néhány évig felelős szerkesztő is volt. Elsődleges célját a paletta kiszélesítése képezte: a levéltár munkatársai mellett igyekezett külső szerzőket is bevonni. Ragaszkodott a lábjegyzetekkel és nagyobb formátumú bevezetővel ellátott források publikálásához, ugyanakkor a begépett dokumentumok helyett előnyben részesítette a digitalizált forrásközlést. Új tagokkal bővült a szerkesztőség: Farkas Andrea 2014-től szerkeszti a lapot, Dékány Szilveszter kép- és technikai szerkesztőt pedig Takács Ábel váltotta.

Ólmosi Zoltán nyugdíjba vonulását követően 2016 augusztusától Csonka Laurával, Farkas Andreával és Takács Ábellel együtt szerkesztjük az évente hat alkalommal megjelenő folyóiratot. A lap tartalmilag és formailag is megújult. A politika-, diplomácia-, művelődés- és hadtörténet mellett az eddigieknél is erőteljesebben vannak jelen a gazdaság- és társadalomtörténeti témák, nagyobb hangsúlyt kapnak a személyes dokumentumok (naplók, memoárok, levelezések). Tematikus összeállításokat jelentetünk meg, és minden számhoz szerkesztői beköszöntőt írunk, amelyben röviden összefoglaljuk és történelmi kontextusba helyezzük az éppen aktuális tematikát. Az új felület pedig – a fejlesztők munkájának köszönhetően – korszerűbb, átláthatóbb, rendezettebb a korábinál. Ami a lap látogatottságát illeti: 2020-ban az összes látogató száma 137 512, az egyéni látogatóké pedig 115 511 volt, és folyamatos emelkedés tapasztalható.

Akárcsak az elmúlt húsz évben, az ArchívNet a jövőben is publikálási lehetőséget kíván nyújtani az 1867 utáni korszakokkal foglalkozó magyar és külföldi levéltárosok, történészek, pedagógusok, diákok, doktoranduszok számára. Éppen ezért a szerkesztőség a továbbiakban is várja az izgalmas témajavaslatokat és a korábbi, valamint az új szerzők színvonalas írásait!

L. Balogh Béni

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

2020. november 3-án vált elérhetővé a világhálón a **Magyar Nemzeti Levéltár**, a **HM HIM Hadtörténelmi Levéltár**, valamint **Budapest Főváros Levéltára** összefogásában létrehozott *adatbázis*, amely az *I. világháborúban hősi halált halt katonák adatait* (nevük, születési helyük és idejük, vallásuk, beosztásuk) tartalmazza.

2020 novemberében az **MNL Somogy Megyei Levéltár**ának vezetője, *Polgár Tamás* újabb öt évre kapott igazgatói megbízást.

A Mátyás király Emlékév keretében megvalósult Hunyadi Mátyás utazásait megjelenítő *Merre járt Mátyás király?* című oldal sikerét követően a **Magyar Nemzeti Levéltár** közel kétéves munkával elkészítette az *uralkodói itineráriumok bővített változatát*. A portál, amelyet V. Károly német-római császár német királlyá való koronázásának 500. évfordulóján a magyar és spanyol levéltárak együttműködésében mutattak be, immár *9 uralkodó 5 390 utazását követi 2196 helyszínen*.

2020. november 11-én elindult **Budapest Főváros Levéltára** és az *Átló* csapatának együttműködésében létrehozott *weboldal*, amely *Budapest azon közterületeit ábrázolja*, amelyek névtábláin visszaköszönnek a trianoni békediktátum által elcsatolt települések, erődítmények, történeti-néprajzi tájak, népcsoportok nevei.

2020. november 8-án életének 86. évében elhunyt *Pál Endréné Solymári Gabriella*, a **Veszprém Megyei Levéltár** egykori munkatársa, a *pápai levéltári kirendeltség* korábbi irodavezetője. 23 éven keresztül dolgozott az intézményben.

2020. december 3-án, életének 73. évében elhunyt *Zubán Dénesné Székelyhidi Mária* könyv- és papírrestaurátor, aki 40 éven keresztül volt az **Országos Levéltár** munkatársa.

2020 decemberében dr. Szabó Csaba, a **Magyar Nemzeti Levéltár** főigazgatója kiemelkedő szakmai munkássága elismeréseként *Ember Győző-díjat* adományozott

Tuza Csilla (PhD) főlevéltárosnak, az 1945 előtti Kormányiszervek Főosztálya munkatársának.

A **Szarajevói Történelmi Levéltár** és **Budapest Főváros Levéltára** 2020. december 18-án *együttműködési megállapodást* kötött a két intézmény tudományos, kutatási, valamint szakmai téren történő együttműködéséről.

2020. december 23-án a Magyar Közlönyben megjelent *kormányhatározatok* a levéltári munka megújítása szempontjából a következő évtizedekben meghatározó jelentőséggel bírnak. A határozatok értelmében döntés született a **Magyar Nemzeti Levéltár** Országos Levéltára Lángliliom utcai létesítményének *korszerűsítéséről és bővítéséről*. A Nemzeti Hauszmann program keretein belül megújul és kibővül továbbá a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Bécsi kapu téri épülete, illetve *családtörténeti kutatóközpont* szervezésével egyidejűleg lehetőség nyílik a családtörténeti kutatók elősegítésére és a családtörténeti források széleskörű bemutatására.

2020. december 30-án 83 éves korában elhunyt *Németh Klára Gyöngyi* levéltáros, a **Győri Megyei Levéltár** egykori munkatársa. 32 éven át, nyugdíjazásáig dolgozott levéltárosként.

A *Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa Bősze Sándor-díjat* alapított. A díjat – az egyesületi tagok javaslatainak értékelése után – az elnökség döntése alapján 2020-ban *dr. Horváth Ferenc* főlevéltáros, **Vác Város Levéltára** igazgatója nyerte el.

Mint arról korábban beszámoltunk, közel 150 ezer darabos fényképgyűjtemény, a *Fővárosi Fotó Vállalat (Főfotó) archívuma* került **Budapest Főváros Levéltára** őrzésébe. A Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia keretében megvalósított digitalizálási projekt során 2020 végéig az állományból *több mint 70 ezer fénykép* vált elérhetővé a Hungaricana Közgyűjteményi Portál felületén.

2020 decemberében egy online árverésen bukkant fel *V. Ferdinánd 1848 tavaszán vésett és akkor használatba vett magyar nyelvű pecsétnyomója*. A **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára** munkatársai azonnal kezdeményezték a pecsétnyomó védettségi eljárás alá vonását a Miniszterelnökség Műtárgyfelügyeleti Hatósági Fő-

osztályánál. A pecsétnyomó az Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásával végül az MNL gyűjteményébe kerülhetett.

2020 végén a **Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár** tudományos projektet indított útjára *Veszprém megye templomainak adatbázisa* címmel. A kutatás célja egy, a veszprémi római katolikus egyházmegye templomainak leírását tartalmazó adatbázis létrehozása. Az egységes szempontok alapján leírt épületek és jellemzőik az interneten elérhető adatbázisban kereshetők és összehasonlíthatók lesznek, ezáltal egyszerűen fognak információkat biztosítani az érdeklődők széles körének.

A **Magyar Nemzeti Levéltár** 2016-ban alapította a *Pro Archivio Nationali*-díjat. Az elismerést a levéltár azon munkatársai kapják, akik szakterületükön kiemelkedő teljesítményt nyújtanak, elősegítik annak fejlődését, illetve tevékenyen részt vesznek a szervezet integrációjának előmozdításában. 2020-ban a díjazottak *Laczlavik György* főosztályvezető (MNL Elektronikus Nyilvántartások Főosztálya), *Bíró György* levéltári asszisztens (MNL Békés Megyei Levéltára) és *Szlabey Dorottya* főrestaurátor (MNL Szakmai Koordinációs Igazgatóság) voltak.

Az *Eötvös Loránd Tudományegyetem pártszervezeteinek iratanyaga*, amely **Budapest Főváros Levéltárában** található, *digitalizált formában már elérhető* az egyetem levéltárában is. Az 1954 és 1989 között keletkezett, mintegy 46 000 oldalnyi anyag tartalmazza az egyetemi pártülések iratait, hangulatjelentéseket, fegyelmi ügyeket és az egyes karok, szervezeti egységek alapszervezeteinek dokumentumait.

A **Magyar Nemzeti Levéltár** vezetése az intézményi tudományos tevékenység hatékonyabb összehangolása és hasznosítása érdekében 2016-ban tudományos kataszter létrehozásáról döntött. A kataszter az MNL munkatársainak tudományos tevékenységét és kutatási területeit tartja nyilván. A *2021. február 1-jétől működő Tudományos Igazgatóság* egyik feladatát képezi a jövőben a kataszter frissítése és naprakész állapotban tartása. Emellett az Igazgatóság – az MNL munkatársainak adatközlése alapján – évente összeállítja azt a jegyzéket, amely tartalmazza az előző évben megjelent publikációkat és disszertációkat, megtartott előadásokat, elkészült adatbázisokat, megrendezett kiállításokat.

2021. február 16-án *megalakult* a **Nemzeti Kulturális Alap Könyvtárak és Levéltárak Kollégiuma**. Az új kollégium a Közgyűjtemények Kollégiumát váltja fel könyvtári és levéltári szakterületen. A *kollégium tagjai*: dr. Kenyeres István, Budapest Főváros Levéltára főigazgatója, dr. Koltai András Ottó, a Piarista Magyar Tartományok Központi Levéltára levéltárvezetője, dr. Kovács Béla Lóránt, a debreceni Méliusz Juhász Péter Könyvtár igazgatója, Ramháb Mária, a Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár igazgatója, dr. Szabó Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója, valamint Tózsér Istvánné, az egri Bródy Sándor Megyei Könyvtár igazgatója.

A kommunizmus áldozatainak emléknapján tette közzé a **Magyar Nemzeti Levéltár** a *Szovjetunióba elhurcoltak adatbázisát*. A 681 955 rekordot és 1 363 910 felvételt tartalmazó adatbázis egyszeri átvétele és feldolgozása példa nélküli a magyar levéltárügy történetében.

2021. március 15-én *Magyar Érdemrend lovagkeresztje polgári tagozata* kitüntetésben részesült *Küsmődi Attila*, a szamosújvári Alkantarai Szent Péter Plébánia plébánosa, a **Gyulafehérvári Érseki Levéltár** korszerű nyilvántartó rendszerének kidolgozásában, valamint a szamosújvári katolikus templom felújításában vállalt szerepe elismeréseként.

2021. március 15-én *Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozata* kitüntetést kapott *H. Németh István* történész-levéltáros, a **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának** főosztályvezetője, a kora újkori magyar városok társadalomtörténetével kapcsolatos, nemzetközi viszonylatban is számon tartott kutatásai, valamint levéltári forráskiadásai elismeréseként.

2021 márciusában elhunyt *dr. Szomszéd András* (1938–2021), a **Nógrád Megyei Levéltár** nyugalmazott főlevéltárosa, aki 1980 és 2000 között volt az intézmény munkatársa.

2021. március 18-án életének 91. évében elhunyt *dr. Zsigmondy Árpád* (1930–2021) lelkész-levéltáros, az **Országos Levéltár** (1977–1986), majd az **Evangélikus Országos Levéltár** (1994–2014) egykori munkatársa.

Az *Osztrák Tudományos Akadémia* új, online felületén tette közzé a **Magyar Nemzeti Levéltár** egyik legjelentősebb forráscsoportját, az Osztrák–Magyar Monarchia idején – 1867 és 1918 között – keletkezett *minisztertanácsi jegyzőkönyveket*. Az AdatbázisokOnline gyűjteményben részletesen feldolgozott adatbázis és digitalizált képi állomány ezzel a nemzetközi történész közösség számára is elérhetővé vált.

2021. április 2-án, életének 71. évében elhunyt *dr. Bertók Lajos*, a **Magyar Országos Levéltár** nyugalmazott főlevéltárosa, osztályvezetője. 1977 és 2013 között volt az Országos Levéltár munkatársa. 1998-ban tanácsosi, 2008-ban főtanácsosi cím adományozásával ismerték el lelkiismeretes munkáját. 2002-ben pedig elnyerte a Pro Archivo Regni-díjat.

A Magyar Levéltárosok Egyesülete döntése értelmében a **Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltára** vehette át az *Év Levéltára 2020* szakmai díjat. A díj közel egy évtizedes története során első alkalommal lett egyetemi levéltár az *Év Levéltára*.

2021. április 9-én, életének 82. évében elhunyt *Balassa Istvánné*, a **Tolna Megyei Levéltár** egykori munkatársa.

2021-ben *Szabó Attila András* főlevéltáros, a **Magyar Nemzeti Levéltár** Szakmai Koordinációs Igazgatósága Iratkezelés-felügyeleti Osztályának munkatársa kapta szakmai tevékenységének elismeréseként a *Pro Archivo Regni*-díjat.

A **Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár** online adatbázisa az elmúlt időszakban *újabb 128 ezer képfelvétellel bővült*. Ezzel kutathatóvá vált – elsősorban az 1867–1945 közötti időszakból – 123 plébánia építési-felújítási munkálatainak dokumentációja.

A **Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár** online anyakönyvi szolgáltatása jelentős fejlesztéssel *bővült* 2021 tavaszán. Immáron 15 plébánia esetében az 1895-ig terjedő időszakra vonatkozóan kereshetővé váltak az anyakönyvi adatok a levéltár anyakönyvi adatbázisában.

2021. április 21-én, életének 80. évében elhunyt *Tamáská Péter*, az Új Magyar Központi Levéltár, majd a rendszerváltozás után a **Magyar Országos Levéltár** egykori munkatársa.

Budapest Főváros Levéltára 2021 márciusában az *Óbudai Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Karával*, majd 2021 májusában a *Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmel* kötött *együttműködési megállapodást*. Az együttműködés alapvető célja, hogy a felek elméleti és gyakorlati tudásbázisukat, kapcsolatrendszerüket közös szakmai céljaik érdekében együttesen mozgósítsák és ezen keresztül a kiemelt képzési területeken az egyetem akadémiai tudásának és a levéltár írott kulturális örökség területén szerzett tapasztalatainak ötvözésével emeljék a magyarországi oktatás és kutatás színvonalát.

Dr. Ember Győző történész, levéltáros, az MTA rendes tagja, a levéltáros szakma meghatározó alakja 29 éven át irányította az **Országos Levéltárat**. Sírjának rendbemozgatása intézményi összefogásból a *Magyar Nemzeti Levéltár* és a *Magyar Tudományos Akadémia* együttműködésével valósult meg. A májusban elkészült impozáns sírkő nem csupán a kiváló szakembernek állít méltó emléket, hanem a levéltáros szakma nevében tiszteleg a neves levéltárvezető előtt.

Az **MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára** 2021. június 2-án mutatta be legújabb interneten is elérhető adatbázisát, amely *Jász-Nagykun-Szolnok megye II. világháborús áldozatainak listáját és egy hozzá kapcsolódó levéltári forrásválogatást* tartalmaz. Az anyagot temetői fényképek galériája és az interneten is olvasható szakirodalom jegyzéke teszi még teljesebbé.

Esztár község és az **MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára** 2021. június 4-én közös rendezvény keretében avatott *emléktáblát* a település híres szülőtte, csengerújfalui *Osváth Lajos (1866–1931)*, egykori Bihar vármegyei főlevéltárnok emlékére.

Világi Dávid

„... a jó hivatali működésnek elengedhetetlen része a minél magasabb szintű tudományos felkészültség ...”

Az Év Levéltári Kiadványa 2020

2020. május 12-én került sor *Az Év Levéltári Kiadványa 2020* díjak eredményhirdetésére – rendhagyó időben, a koronavírus pandémia aktuális hullámának leszálló ágában, rendhagyó módon – a díjat alapító Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) YouTube csatornáján.¹ A mintegy háromnegyed órás kisfilm dicséretesen jól ötvözte egy díjátadó alapvető elemeit, a díjazott munkák bemutatása mellett jutott idő azok méltatására, megtekinthettük a munkákat virtuálisan, s mindezt észszerű időkeretek között.

Dr. Kenyeres István, az MLE elnökének bevezetői szavai után a Kossuth Kiadó elnök-vezérigazgatója és a bíráló bizottság tagja, Kocsis András Sándor szólt néhány szót a munkákról, szakmájának megfelelően, elsősorban azok esztétikai-nyomdai kivitelezéséről. Az alapvetően dicsérő szavak mellett megfogalmazott bírálatot mindenképpen érdemes a majdani kiadványok szempontjából megfontolni (illusztrációk, kivitelezés).

A díjra magyarországi levéltárak, levéltáros szakmai szervezetek, továbbá határon túli levéltári intézmények pályázhattak magyar nyelvű kiadványaikkal, illetve – idén újdonságként – kiállításokkal. A nyerteseket négy kategóriában összesen 17 pályázat közül választotta ki a bírálóbizottság (amelynek tagjai: Csorba László, Kocsis András Sándor, Tyekvicska Árpád és Cseh Gergő Bendegúz). Az elmúlt év eseményeire és lehetőségeire reflektálva az adatbázisok mellett a kiállítások egy része is már a virtuális térbe költözött. A munkákat dr. Csorba László, az ELTE BTK Történeti Intézet egyetemi tanára mutatta be és méltatta, minden kötetet és szerzőt meleg szívvel ajánlott a széles publikum figyelmébe, s a közgyűjtemények által őrzött lenyűgöző képanyagokra több kiadvány esetében is felhívta a figyelmet. A tudományosan (is) igényes művek létrehozásának szükségességét a következőkkel indokolta: „A levéltárban a legmagasabb szintű tudományos kutatói feltáró munkának kell zajlania (...) a jó hivatali működésnek elengedhetetlen része a minél magasabb szintű tudományos felkészültség és produkció, és ezért van az, hogy a levéltárakban bizonyos kiemelkedő történeti monográfiák és tanulmánygyűjtemények születnek, ennek a munkának az eredményeképpen.”

Gratulálunk minden díjazottnak!

¹ <https://www.youtube.com/channel/UC0HIFShNICjDPGuMQwYXvdg/featured>

AZ ÉV LEVÉLTÁRI KIADVÁNYA 2020 DÍJAZOTTAI

Online publikációk – Adatbázisok kategória

1. *Budapest Főváros Levéltára:*
Krassó György rendszerváltással kapcsolatos iratanyaga.
2. *Zentai Történelmi Levéltár:*
Élő archívumok – A közös kulturális örökség ereklyéi. Az „Élő” adatbázis.
3. *Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára:*
Esztári levelek. Egy bihari nemes család hétköznapijai és kapcsolatai.

Szakmai kiadványok**– Hagyományos változatban megjelentetett forráskiadványok kategória**

1. *Magyar Nemzeti Levéltár:*
Habsburg Ottó és az államhatalom. Levéltári források az utolsó magyar trónörököséről. A bevezetőt írta, a dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, a kötetet szerkesztette Kocsis Piroska és Ólmosi Zoltán. Habsburg Ottó Alapítvány, Magyar Nemzeti Levéltár, Corvina Kiadó.
2. *Budapest Főváros Levéltára:*
Budai úrinők romlakásban. Levelek a Fény utcából 1944-1947. A kötetet szerkesztette, összeállította, a bevezető tanulmányt írta Géra Eleonóra.
3. *Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára:*
Varga Ottó: Naplóm. 1878.

Monográfiák, tanulmánykötetek**– Hagyományos változatban megjelentetett kategória**

1. *Budapest Főváros Levéltára:*
Nagy János: Rendi ellenzék és kormánypart az 1751. évi országgyűlésen
2. *Pannonhalmi Főapátsági Levéltár:*
Vallis Sanctorum. Fejezetek a bakonybéli monostor ezeréves történetéből. Szerk. Dénesi Tamás, Bakonybél–Pannonhalma, 2020.
3. *Magyar Nemzeti Levéltár:*
Az együttélés történelme: Nemzetiségi kérdés Magyarországon. Tanulmányok. Szerkesztették: L. Balogh Béni, Majtényi György, Mikó Zsuzsanna, Szabó Csaba.
4. *Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem:*
A Műegyetem az első világháborúban (A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárának kiadványai 5.)

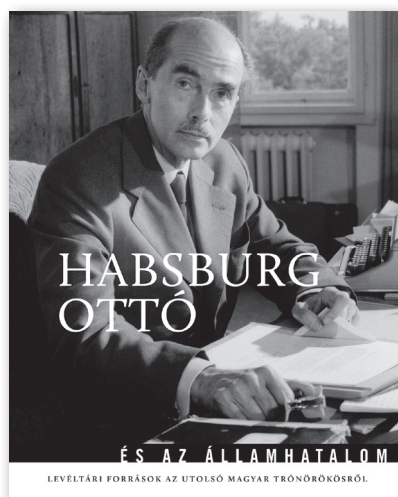
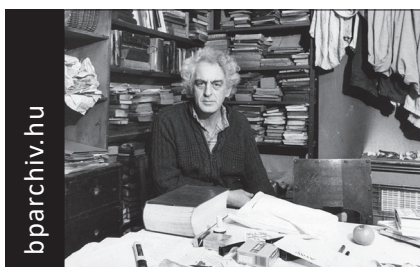

Kiállítások

– Hagyományos és on-line módon rendezett levéltári kiállítások kategória

1. *ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Egyetemi Levéltár:*
A pontosság bővületében. Eötvös Loránd élete és munkássága
2. *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára:*
A nemzet emlékezete. A magyar történelem mérföldkövei /
Heritage of a Nation – Landmarks of Hungarian History

Németh Ágnes

Kecskeméti Károly

1933–2021

2021. április 2-án, életének 88. évében meghalt Kecskeméti Károly, jeles történész, a nemzetközi levéltári élet kimagasló alakja.

Tudjuk, hogy elkerülhetetlen, mégis, ha értesülünk, hogy egy szeretett vagy tisztelt személy elment, még akkor is, ha szép kort ért meg, mindig megdöbbenünk. Tudat alatt úgy érezzük, hogy vele együtt az életünk kisebb vagy nagyobb darabja is eltűnt, nem beszélve a mindig fölmerülő kérdésről: én mikor kerülök sorra?

Kecskeméti Károly 1933. augusztus 19-én született Budapesten, szélesebb családjában sok kiváló tudóst és értelmiségit adott az országnak, mégis, származásuk miatt, különösen a II. világháború alatt, üldöztetésnek voltak kitéve, ami érthető módon mély nyomokat hagyott benne. Az ELTE-n történelem–levéltár szakon végzett, első szakmai gyakornoki évét az Országos Levéltárban, a Soproni Állami Levéltárban, valamint a Pest Megyei Levéltárban töltötte. 1956-ban lelkesen részt vett a forradalmi mozgolódásban, és amint nekem mesélte, valakitől kapott egy géppisztolyt, azt a vállára akasztotta, és egy ideig azzal járt-kelt a városban, de sohasem használta. (Szerintem nem is tudta kezelni.) A szovjet csapatok bevonulása után Franciaországba távozott. Szerencsére, teszem hozzá, hiszen a súlyos megtorláshoz elegendő volt, hogy valaki láta őt fegyverrel.

Károly neve összeforrt a Nemzetközi Levéltári Tanács (ICA) történetével. Amikor 1962-ben átvette a titkárság vezetését, az ICA az UNESCO egyik nem túl jelentős szatelliteszervezete volt, ahol az európai/nyugati levéltári vezetők időnként eszmét cseréltek. Öt év múlva már a legjobb úton volt afelé, hogy valódi, szervező, ösztönző és koordináló szakmai világszervezetté váljon. Ehhez új koncepció és stratégia kellett, amit Károly és munkatársai dolgoztak ki.

Az 1960-as években vagyunk, mikor sorra válnak független entitássá az afrikai gyarmatok, és az új államok vezetését meg kellett győzni arról, hogy a jó közigazgatás és az összetartó identitás egyik záloga a jól szervezett levéltárügy. 1966-ban a washingtoni levéltári kongresszus hivatalosan is deklarálta, hogy a fejlődő országok levéltárait támogatni kell, illetve integrálni kell őket az ICA-ba. 1968-ban megalakult az első regionális tagozat, a délkelet-ázsiai országokat tömörítő SARBICA, 1973-ban az ALA (Latin-Amerika), majd a többiek (CARBICA, WARBICA, CENARBICA stb. – a folyamat áthúzódott a következő évtizedekre). A levéltárügy kulcskérdése az oktatás: fejlődő országok levéltárosainak százai kaptak képzést a nyugati országokban, 1971-ben Károly tevékeny közreműködésével Dakarban (Szenegál) megnyílt

a frankofon afrikai levéltárosok regionális iskolája, 1975-ben Accrában (Ghana) egy hasonló központ az anglofonok számára, végül Cordóbában (Argentína) a latin-amerikai levéltárosok számára.

Az ICA komoly erőfeszítéseket tett, hogy tudatosítsa szakmán belül és kívül, hogy a modern levéltár nem régi, poros iratok tárháza, hanem részét képezik a szerveknél keletkező iratok is. Amerikai levéltárosok dolgozták ki az iratigazgatás (Records management) elméletét és gyakorlatát, az ICA érdeme, hogy a világgal megismertette ezt az új felfogást.

Nemcsak sikerek voltak Károly szakmai életében. Nemzetközi levéltári jogviták mérgezték a légkört a 70-es évektől kezdődően. Az ICA megpróbálta szakmai útra terelni a kérdést, azonban hiába rendeztek több konferenciát, hiába publikáltak tanulmányokat, dolgoztak ki ajánlásokat, a politika felülírta a szakmai szempontokat, a levéltári anyagot követelő országok nem hajlottak a kompromisszumra, ők eredeti iratokat akartak kapni, lehetőleg hiánytalanul.

Károly világosan látta, hogy a levéltárak a demokrácia zálogai. Egy ország demokráciaszintje nagyon jól lemérhető azon, hogy mennyire kutathatók és nyilvánosak a köziratok, ezért az ICA már a 60-as években megindította a kampányát, hogy a levéltárba beszállított iratok elfogadható időn belül hozzáférhetővé váljanak. Évtizedes erőfeszítések kellettek ahhoz, hogy a harmincéves hozzáférési határidő általanossá váljon.

A 90-es években nagy várakozással tekintett a kelet-európai levéltárak demokratizálására és modernizálására. Hatalmas energiával szervezte a nyugat- és kelet-európai levéltárak közötti együttműködést; konferenciák, képzések, szerződések, tapasztalatcserék sora fémjelezte ezt a folyamatot. A régióink ebben az évtizedben integrálódott a nemzetközi levéltári életbe.

Bár nem volt otthonos a digitális világban, gyorsan felismerte, hogy a levéltári adatok számítógépes feldolgozása nélkülözhetetlen, az elektronikus iratok terjedése pedig megállíthatatlan, a 21. századi archivisztika már lényegében erről fog szólni. Levéltári karrierje utolsó évtizedében megfelelő szakemberek bevonásával erre a pályára állította az ICA-t. 1998-ban, amikor nyugdíjba vonult, egy jól működő, kicsiny, de hatékony apparátussal működő, kevésbé bürokratikus szervezetet hagyott az utódjára. Hogy az utána következő vezetők hogyan sáfárcodtak ezzel a tőkével, az másik történet.

Levéltárosi hivatása mellett jelentős történeti kutatásokat folytatott, sok, főként magyar történelmi tárgyú mű jelent meg a tollából. Ezek közül két, magyarul is megjelent könyvét emelném ki, amelyek ma is etalonnak számítanak a témájukban: a Magyar liberalizmus, 1790–1848, illetve az Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918 címűt (az utóbbinál társszerző: Jean Bérenger).

Soha nem felejtette a gyökereit. Kint született gyermekeit megtanította magyarul, mindig figyelemmel kísérte a magyar levéltárügyet, segítette a magyar kollégákat a nemzetközi életben. Én személy szerint is sokat köszönhetek neki. A levéltári kiadványokban Charles Kecskeméti-ként szerepelt, a történelmi munkáin (a többségük idegen nyelveken jelent meg) viszont mindig Károly Kecskeméti-t ismerhetett meg szerzőként az olvasó.

2013–2014-ben társszerzőként vele dolgozhattam egy, a levéltárakat fenyegető veszélyekről szóló könyvön. A halála előtt pár héttel váltottunk levelet, mert egy tunéziai kolléga azzal keresett meg bennünket, hogy arab nyelvre lefordítaná és megjelentetné a művünket. Együtt örültünk a sikernek. A könyv címe *Les écrits s'envolent*, azaz *Az írás elszáll*. Mint ahogy az élet is. Azonban nem nyomtalanul, amit az olyan emberek életútja bizonyít, mint amilyen Kecskeméti Károlyé volt.

Körmendy Lajos

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle közlési és hivatkozási szabályzata a 2018. 3. lapszámtól megváltozott. Kérjük jövődő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél már az új szabályzatot vegyék figyelembe, amely a Levéltári Szemle 2018. 1. számában, illetve az archivportálon érhető el.

www.archivportal.hu/leveltari-szemle

A borítón: illusztráció
„...a Valamikort konzerválni, hogy az Igaz, igaz legyen...”
Szabó Magda írásainak hiteles forrásai
c. tanulmányhoz

450 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE